

	प्रका	श्लोक ।	श्लो ।
अनुमानलक्षणम्	१	४०	१८
अपिबलक्षणम्	१	४०	१८
लोटबलक्षणम्	१	४०	१८
लोटबलक्षणात्तरे	१	४१	१
उद्गलक्षणम्	१	४२	२
संभ्रमलक्षणम्	१	४२	२
आक्षेपलक्षणम्	१	४२	२
अवमग्नलक्षणम्	१	४२	२
अवमग्ननामानि	१	४३	२१
अपवाङ्मलक्षणम्	१	४४	२१
संपेदलक्षणम्	१	४५	२१
विद्रव्यलक्षणम्	१	४५	२२
द्रव्यलक्षणम्	१	४५	२२
दाण्डिलक्षणम्	१	४५	२२
सुविलक्षणम्	१	४६	२३
प्रसङ्गलक्षणम्	१	४६	२३
उत्पन्नलक्षणम्	१	४६	२४
व्यवसायलक्षणम्	१	४६	२४
विरोधलक्षणम्	१	४७	२४
प्ररोधनालक्षणम्	१	४७	२५
विचललक्षणम्	१	४७	२५
आदानलक्षणम्	१	४८	२६
निर्देहलक्षणम्	१	४८	२६
निर्देहनामानि	१	४८	२
गति लक्षणम्	१	४	०
विबाधलक्षणम्	१	१	०
प्रयत्नलक्षणम्	१	१	०
निर्णयलक्षणम्	१	१	०
परमायणलक्षणम्	१	१	०
अज्ञानलक्षणम्	१	१	०
समयलक्षणम्	१	१	०
वृत्तिलक्षणम्	१	१	०
नायणलक्षणम्	१	१	०
पूज्यलक्षणम्	१	१	०
वृद्धलक्षणम्	१	१	०
व्यवहारलक्षणम्	१	१	०
प्रदानलक्षणम्	१	१	०

	प्रका	श्लोक ।	पृ० ।
अङ्गप्रयोजनभेदकथनम्	१	५४	३१
पदप्रयोजननामानि	१	५५	३१
पुनर्वस्तुविभागकथनम्	१	५६	३१
सूच्यलक्षणम्	१	५७	३१
दृश्य अव्यलक्षणम्	१	५७	३१
सूच्यप्रतिपादनप्रकारकथनम्	१	५८	३१
विष्कम्भलक्षणम्	१	५९	३१
विष्कम्भद्वैविध्यम्	१	६०	३१
प्रवेशकलक्षणम्	१	६०	३२
चूलिकालक्षणम्	१	६१	३०
अद्वास्मलक्षणम्	१	६०	३२
अद्वावतारलक्षणम्	१	६२	३३
पुनर्वस्तुत्रैविध्यकथनम्	१	६३	३३
सवभाव्यलक्षणम्	१	६३	३३
स्वगतलक्षणम्	१	४	३३
नियतभाव्यभेदकथनम्	१	६५	३३
जनान्तिकलक्षणम्	१	६६	३३
अपवारितलक्षणम्	१	६६	३३
आनाशभाषितलक्षणम्	१	७	३३
बस्तुभेदोपसंहारकथनम्	१	६८	३४
द्वितीय प्रकाश ।			
नायकभेदकथनम्	२	१-२	३५
विनात	२	२	३५
मधुर	२	२	३५
स्वामी	२	२	३५
न्ध	२	२	३५
प्रियवत्	२	२	३५
रक्तगोक	२	२	३५
वाक्या(गमा)	२	२	३५
रुडवर्ग	२	२	३६
स्थिर	२	२	३६
युवा	२	२	३६
ननृविनायककथनम्	२	३	३६
न्ध	२	३	३६
शांत	२	४	३६
धीरोत्तम	२	५	३६
धाराद्धत	२	६	३६
शङ्कारनायकभेदा	२	६	३६

दरिण	२	७	३९
दण्ड	२	७	३९
धृष्ट	२	७	३९
अधुवृत्त	२	७	३९
राहावा	२	८	४०
प्रतिवाच	२	९	४
गान्धिका कावचगुणा	२	९	४१
नीच वृत्ता	२	११	४१
गुणधिका वृत्ता	२	११	४१
द।दशोभा	२	११	४१
दशदोभा	२	११	४१
विजात	२	११	४१
माधुवमु	२	१२	४१
गार्गा दम्	२	१२	४२
स्वयम्	२	१२	४२
तत्र	२	१२	४२
लन्धितम्	२	१४	४२
आदायम्	२	१४	४२
नाशिकमेदा	२	१५	४२
नं वाल्लक्षणमेण	२	१५	४२
दिलवर्णी	२	१५	४२
आजराणियोगिनी	२	१५	४२
लम्बावर्ती	२	१६	४२
मुग्धा	२	१६	४२
बयोमुग्धा	२	१६	४२
काममुग्धा	२	१६	४४
दलकामा	२	१६	४४
वापयदु	२	१६	४४
मध्या	२	१६	४४
वाचनवर्ती	२	१६	४४
कामवर्ती	२	१६	४४
मध्यासंभाग	२	१६	४४
मध्यामानवृत्ति	२	१७	४५
धीरामध्यामानवृत्ति	२	१७	४५
धीराधीरामध्यामानवृत्ति	२	१७	४५
अधीरामध्यामानवृत्ति	२	१८	४५
प्रगल्भा	२	१८	४
वाइवावना	२	१८	४

	प्रका	श्लोक ।	पृष्ठे ।
भावप्रगल्भा	२	१८	४६
रत्नप्रगल्भा	२	१८	४८
प्रगल्भासौपचष्टा	२	१९	४८
सावहित्यादरा	२	१९	४६
रताबुदासीना	२	१९	४६
अधीरप्रगल्भा	२	१९	४६
धीराधीरप्रगल्भा	२	१९	४६
मध्याप्रगल्भयोद्गादशविधत्वम्	२	२०	४७
परकीया	२	२०	४७
साधारणस्त्री	२	२१	४७
साधारणस्त्रीव्यवहार	२	२२	४७
अस्या निबन्धनियम	२	२३	४८
नायिकाभेदान्तराणि	२	२३	४८
स्वार्थीनपत्रिका	२	२४	४८
वासकसञ्जा	२	२४	४८
विरहोत्कण्ठिता	२	२५	४९
खण्डिता	२	२५	४९
बलहान्तरिता	२	२६	४९
विप्रलम्भा	२	२६	४९
प्रोपितभनूका	२	२७	४
अभिसारिका	२	२७	४९
खण्डितादीना चिन्तादियुक्तत्वम्	२	२८	५०
स्वार्थीनपत्रिका वासकसञ्जयोद्गीडादियुक्तत्वम्	२	२८	५०
नायिकासहायिनी	२	२९	५
योषिदुक्कारा	२	३०	५१
शरीरपालका	२	३	५१
सप्त भावा अयञ्जना	२	३१	५१
दश भावा स्वभावज्ञा	२	३२	५१
दाव	२	३४	५२
हेरा	२	३४	५२
शोभा	२	३५	५२
काति	२	३६	५२
माधुर्यम्	२	३६	५२
टीति	२	३६	५२
प्रागल्भ्यम्	२	३६	५२
जोशयम्	२	३६	५२
धर्मम्	२	३७	५२
सीता	२	३७	५४

	प्रका	श्लोक ।	पृ० ।
निगद्य	२	३०	५४
विच्छिन्ति	२	३०	५४
दिभ्रम	२	३९	५४
त्रिनविधितम्	२	३९	५५
मोहायितम्	२	४०	५५
कुम्भितम्	२	४३	५५
विश्वोक	२	४३	५५
रहितम्	२	४३	५५
विद्वत्	२	४३	५५
नादक्यादाया	२	४३	५५
गहायविभाग	२	४३	५५
धर्मसहाया	२	४३	५५
दण्डसहाया	२	४४	५५
भक्त पुरगहाया	२	४४	५५
नायकादीनां विद्वत्	२	४४	५५
नायकन्यायार	२	४५	५६
नमादासाभदा	२	४५	५६
बधाहासनम्	२	४५-५	५६
बपनम्	२	५	५६
विद्यानम्	२	५	५६
गुह्यारक्षणा मोपक्षेपनम्	२	५	५६
सभोगनम्	२	५	५६
माननम्	२	५	५६
भयनम्	२	५	५६
नमस्त्रिभु	२	५	५६
नमस्त्रिभु	२	५	५६
नमस्त्रिभु	२	५	५६
रानी	२	५	५६
साधव्यज्ञान	२	५	५६
स १२५	२	५	५६
उ ५१२	२	५	५६
गाहाय	२	५	५६
पा ५१५	२	५	५६
भारम । क्षणम्	२	५	५६
भारमोक्षज्ञान	२	५	५६
सक्षिप्तिका	२	५	५६
स ५७	२	५	५६
वाचुधापनम्	२	५	५६

अवकाश	१	१	६१
शृङ्खलासंहार	१	१-६१	६१
श्रुतिनियम	२	६२-६४	६१
संस्कृतसाहित्य प्रती विशेष	२	६४	६१
शामन्त्रणप्रकार	२	६०	६१
तृतीय प्रकाश ।			
नाटकस्य पूर्वोक्तो देव	३	१	६३
नटस्य पूर्ववर्तव्यता	३	२	६३
सूचननियम	३	३	६३
रत्न प्रकाश भारतीयशास्त्राध्ययनम्	३	४	६३
भारतीभेदनामानि	३	५	६४
प्रतीचना	३	६	६४
वीभ्यज्ञानि	३	७-८	६४
कथोद्घात	३	९	६४
प्रवृत्तकम्	३	१०	६५
प्रयोगातिशय	३	११	६५
वीभ्यज्ञानामानि	३	१२	६५
उद्घातलक्षणभेदा	३	१३	६५
अवलम्बितम्	३	१४	६५
प्रपञ्च	३	१५	६५
निगतम्	३	१६	६५
छलनम्	३	१७	६५
वाक्येति	३	१७	६५
अधिवलम्	३	१८	६५
गण	३	१८	६५
अवस्यन्दितम्	३	१९	६५
नाटिका	३	१९	६५
असत्प्रलाप	३	२०	६५
व्याहार	३	२०	६५
सूदवम्	३	२१	६५
प्रस्तावनीतरे सुप्रचारव्यापार	३	२२	६५
नायकविशेषे विधयविशेष	३	२३	६५
नायकरसानुचित स्वात्मम्	३	२४	६५
संघिषिभागकरणम्	३	२५	६५
अज्ञसहयान्यासी	३	२६	६५
विष्कम्भकादिकरणम्	३	२६	६५
विष्कम्भकनियमा	३	२६	६५
अहरवनानियमा	३	२७	६५

श्रीधनत्रयविरचित

द्वैतरूपकम् ।

धनिकृतयावलोकार्थया ध्यारयया ममेतम् ।

प्रथमः प्रकाशः ।

इह सदाकारे प्रमत्तद्विरविभ्रत प्रहरणस्य समाप्त्यर्थमित्यथो प्रहृताभि
मतदेवतदानमरुदारः क्रियते आकृष्टेन—

नमस्तस्मै गणेशाय यत्कण्ठं पुष्करायते ।

मदाभोगधनध्याना नीलकण्ठस्य ताण्डवे ॥ १ ॥

यस्य कण्ठं पुष्करायते मृत्प्रवदावति । मन्मभोगन धनध्यानो निविष्ट
यति । नीलकण्ठस्य शिवस्य ताण्डव उद्धत शृणो । तन्म गणेशाय नमः ।
अत्र शण्डपाक्षिप्यमाणपरमाच्छाशककार । नीलकण्ठस्य मयूरस्य ताण्डवे
यथा मप्यवति पुष्करायते इति प्रसीत ॥

दशरूपानुकारेण यस्य भावति भावका ।

नमः सद्यचिद् तस्म विष्णवे भरताय च ॥ २ ॥

एकत्र मस्यवृत्तान्प्रतिमानानुद्धेन अन्यत्रानुद्धिरूपनाटकानि यस्य
तावदा वाताग रचिका । मायानि हृष्यन्ति तन्म शिववशा भगवाव प्रहृताय
नमनाय च नमः ॥

अनु प्रशासनस्य नमः—

कस्यचिद्वच कलाग्रिहयया विषय सरस्यती त्रिदुष ।

घटयति कस्यपि तमथा प्रजति जना येन वेदध्याम् ॥ ३ ॥

सर्वोद्देश्य प्रवृत्तान्कलाग्रिहयया कलाग्रिहयया कस्यचिद्वच कस्यचिद्वच
तान् येन प्रकृतात्ता त्रिदुषा ॥ जना ॥ यथा त्वान् ॥

स्वप्रशासनस्य । यथा—

उद्धृतादस्य साग यमसिन्निगमाध्याययत् विनिर्द्ध
ध्वय यस्य प्रयोग मूर्तिर्गपि भगवत्ताण्डव नीलकण्ठ ।
दावाणा गण्यमस्य प्रतिपद्मपर लक्ष्म क कतुमीष्ट
नाटयाना त्रिदुषि शिष्टिप्रमुणरजनया लक्षणमक्षिपाम् ॥४॥

य नाटयाना ॥ ४ ॥ य सागमादाय प्रकाश हुनवान् य सद्यद्धमभिनय
१ हृत्ताण वमुद्धत एतस्य सुभार

निरक्षयाधिकारिक लक्ष्यति—

अधिनार फलस्वाम्यमधिकारी च तत्प्रभु ।

तन्निवर्त्यमन्त्रियापि वृत्त स्यादाधिकारिकम् ॥ १२ ॥

फलैः स्वस्वामिसङ्घोऽधिकार फलस्वामी चाधिकारी तेनाधिकारेणाधिकारिणा वा निर्हृत फलपय ततो नीयमानमिति वृत्तमाधिकारिकम् ॥

प्रासङ्गिक व्याचष्टे—

प्रासङ्गिक पराथस्य स्वार्थो यस्य प्रसङ्गत ।

यस्येति वृत्तस्य परप्रयोजनस्य सतत्त्वत्प्रसङ्गात् स्वप्रयोजनसिद्धिस्तत्प्रासङ्गिकमिति वृत्त प्रसङ्गनिवृत्ते ॥

प्रासङ्गिकमपि पताकाप्रकरीभेदाद्विविधमित्याह—

सानुबन्ध पताकास्य प्रकरी च प्रदेशमाह ॥ १३ ॥

दूरं यदनुबन्धते प्रासङ्गिक सा पताका । मुग्धीवादिदृता तवत् । पताके वा साधारणनायकचिह्नवत्तदुपकारित्वात् । यदल्प सा प्रकरी । ध्वजादिदृता तवत् ॥

पताकाप्रसङ्गेन पताकास्थानक व्युत्पादयति—

प्रस्तुताग तुभावस्य धस्तुतोऽन्योत्तिसूचकम् ।

पताकास्थानक तुल्यसन्निधाननिशेषणम् ॥ १४ ॥

प्राकरणिकस्य भाविनोऽर्थस्य सूचक रूप पताकावद्भवतीति पताकास्थानकम् । तत्र तुल्यनिवृत्ततया तुल्यनिशेषणतया च द्विप्रकारम् । अन्योत्तिसमासोक्तिभेदात् । यथा रत्नावल्याम्—

यातोऽस्मि पद्मनयने समयो ममैव मुक्ता मयैव भवती प्रतिबोधनीया ।

प्रत्यायनामयमितीव सरोरुद्विग्या सूर्योऽस्तमस्तकनिविष्टकर करोति ॥

यथा च तुल्यविशेषणतया—

उद्गमात्कृत्वा विपाण्डुरस्य प्रारम्भशृङ्गो क्षणा

दायास श्वसनोऽभिरितैरातवतीमात्मनः ।

अपदानत्तामिमां समदनां नारीमिवास्यां ध्रुव

प यन्कोपविपाटनमुवि मुसं देव्या करिभ्याम्यहम् ॥

एवमाधिकारिकद्विविधप्रासङ्गिकभेदाद्विविधस्यापि त्रैविध्यमाह—

प्रत्यातोत्प्राथमिधत्थभेदात्रैघ्यापि तद्विधा ।

प्रत्यागतमितिहासाद्दत्प्राथ कथिवल्लियतम् ॥ १५ ॥

मिध च स्वरास्ताभ्या दिव्यमत्यादिभेदतः ।

इति निगदस्याख्यातम् ॥

तस्मैतिदृशस्तु किं फलमित्याह—

कार्यं त्रियगोस्तच्छुद्धमेकानेकानुबन्धि च ॥ १६ ॥

यमार्षकामा फलम् । तत्र पुद्गलकैकमेकानुबन्धि द्वित्रयनुबन्धि वा ॥
तत्साधनं द्युरादाविति—

स्वल्पोद्दिष्टस्तु तद्वेतुर्वीजं विस्तारयनेषुधा ।

सांकोटिष्ठ कामसाधकं पुरस्तादनेकप्रकारं विगारी हेतुविनेयो बीजवद्बीजम् । यथा रत्नावल्यां पद्मराजस्य रत्नावलीप्राप्तिहेतुरनुसूक्तद्वयो यौगधरायणव्यापारो सिद्धम्भके भ्यस्त—यौगधरायण—क संदेह । (द्वीपादन्यस्मा इति षट्ठिति ।) इत्यादिना प्रारम्भेऽसिन्धुस्वामिनो वृद्धिहेता इत्यन्तेन । यथा च वेणीसंहारे श्रीपत्नीकसर्पयमनहेतुर्मामशोधोपचितयुधिष्ठिरोत्साहो बीजमिति । तत्र महाकायावान्तरकार्यहेतुमेवादानेकप्रकारमिति ॥

अवान्तरबीजस्य संहन्तरमाह—

अवान्तराधयिच्छेदे विदुरच्छद्वारणम् ॥ १७ ॥

यथा रत्नावल्यामवान्तरप्रभोजनानङ्गपूजापरिधमाप्ती कर्षार्थयिच्छेदे सन्धनन्तरकायहेतु—उदयनस्येन्द्रारिवोद्गीतये । सागरिका—(प्रता ।) ईद एसा सो उदयणपरिन्दो जस्त अह तादेण दिग्गा । इत्यादि । त्रिदुजले तैल विदुवत्प्रधारितात् ॥

इदानीं पताकाय प्रसङ्गायुक्तमोक्ष कर्षार्थमुपघंहरमाह—

धीजविदुपताकार्यप्रकर्षिकायलक्षणा ।

अर्थप्रकृतय पञ्च ता पता परिकीर्तिता ॥ १८ ॥

अर्थप्रकृतय प्रयोजनविद्भिरेव ॥

अन्वदवस्थापथमाह—

अथस्या पञ्च कायस्य प्रारम्भस्य फलार्थिभि ।

आरम्भयज्ञप्राप्त्याशानियतानिफलागमा ॥ १९ ॥

यथाह—लक्षणमाह—

औत्सुक्यमात्रमारम्भ फललामाय भूयसे ।

इदमह धपादयामीलभ्यवसायमात्रमारम्भ इत्युच्यते । यथा रत्नावल्याम्—प्रारम्भेऽसिन्धुस्वामिनी वृद्धिहेता एव पत्थ दत्तहस्तावलम्भः । इत्यादिना सचि कायस्यिदेवत्सराजस्य कार्यारम्भो यौगधरायणमुखन दर्शित ॥

अथ प्रयत्न—

प्रयत्नस्तु तद्वप्राप्ती व्यापारोऽतित्वरायित ॥ २० ॥

तस्य फलस्यप्राप्त्याप्तुपायबोधनादिहयथशक्तिषु प्रयत्नः । यथा रत्नावल्यामादेत्यानिष्ठेयनानिर्वत्सराजस्यभागमोपाय—तैहामि गतिथि अन्धो दस्यु

१ कथमेव स उदयननर हो वस्याह तावन दत्ता । इति षट्ठया २ तवामि नारस्तन्वो दर्शनीपाय इति कथातथास्त्रिय यथामर्षहितं करिष्यामि । इति षट्ठया

वाओ ति 'हातहा आलिहिथ जपासमीहिअ करि सम् ।' इत्यादिना प्रति
पादित ॥

प्राप्त्याशामाह—

उपायापायशङ्काम्या प्राप्त्याशा प्राप्तिसमम् ।

उपायस्वापायशङ्कायाश्च भावादनिधारितैकान्ता फलप्राप्ति प्राप्त्याशा ।
यथा रत्नावल्या तृतीयेऽष्टे वेपपरिवताभिसरणादी समागमोपाये सति वासव
दत्तालक्षणापायशङ्काया - एव यदि अआलवादादी विअ आअच्छिअ अण्णदो
ण गइस्मि वासवदत्ता । इत्यादिना दर्शितत्वादनियारितैकान्ता समागम
प्राप्तिरुक्ता ॥

नियतासिमाह—

अपायामावत प्राप्तिनियतासि सुनिश्चिता ॥ २१ ॥

अपायामावादवधारितैकान्ता फलप्राप्तिर्नियतासिरिति । यथा रत्नावल्या
म्—'चिद्रूपक'—सागरिका दुडुरं जीमिस्सदि । इत्युपन्य 'किं' ण उपाय
चित्तेरि । इत्यनन्तरम् 'रात्र'—वयस्स देवीप्रसादन मुक्करा नान्यमप्यो
पाय परदासि । इत्यनन्तराह्वयंति दुनानेन देवीलक्षणापायस्य प्रसादनेन नि
वारणाश्रयता फलप्राप्ति सूचिता ॥

फलयोगमाह—

समप्रफलसपत्ति फलयोगो यथोदितः ।

यथा रत्नावल्या रत्नावलीलाभबन्धवर्तिलावाप्तिरिति ॥

संधिलक्षणमाह—

अथप्रवृत्तय पञ्च पञ्चायस्यासमन्विता ॥ २२ ॥

यथासंख्येन जायते मुखाद्या पञ्च सधय ।

अथप्रवृत्तीना पञ्चानां यथासंख्येनावस्थानि पञ्चभिर्बोधाद्यथासंख्येनैव
व्यमाणा मुखाद्या पञ्च संघवो जायते ॥

संधिसामान्यलक्षणमाह—

अंतरैकाधमवध संधिरैकान्यये सति ॥ २३ ॥

एकत्र प्रयोजननां दत्तानां कथाद्यानामसांतरैकप्रयोजनसंबन्ध संधि ॥

ए पुनस्त संघय —

मुखप्रतिमुखे गर्भे सायमसौपमाहति ।

यथा १५ लक्षणमाह—

मुखे र्वायममुख्यमिनानाधरसंभवा ॥ २४ ॥

अङ्गानि द्वादशैतान्य चात्रारम्भसमन्वयान् ।

१ एवं दशहस्तकालीनामवाचना न नेपथि व मकरणा । इति श्लोका
२ एतन्निहा दुडुरं जीमिस्सदि । इति श्लोका ३ इति नित्यं विमर्षति ।
इति श्लोका ४ अंतर्भाव इति श्लोका

यथा च वेणीसंहारे—

‘मयायन्तार्त्ताम्भ द्वाद्दुहरवत्तमदरध्वानपीर
 कोणापातेषु मत्रप्रत्ययपनयगन्यान्वमीश्वरम् ।
 कृष्णाशोषाप्रदूत कुम्कुलनिधनापाननिपातवत्
 केनाम्भमिहनादप्रतिरसितसग्नो बुद्धिमन्त्याशित्यम् ॥’

इत्यादिना ‘यद्वाद्बुद्धि’ इत्येतेन शीघ्रया विद्योमनादिलोभनमिति ॥

अथ युक्ति —

सप्रधारणमर्थात्ता युक्ति

यथा रत्नावल्याम्— मयापि तैना दवीहस्त सबहुमानं निजिपता सुकृमे
 वावुष्टितम् । कथितं च मया यथा वाध्रव्य कृष्णी सिद्धेश्वरामायेन वसु
 भूतिना सह कथकथमपि समुद्रादुत्पीय काचगच्छिणये गन्म्य हनन्वत्रो घ
 टित । इत्यनेन सागरिकाया अन्त पुगस्थाया वसुसाम्य मुनेन दक्षणा
 प्रयोजनावधारणाद्वाध्रव्यसिद्धेश्वरामालयो मनायकसमागमहेतुप्रयोजनत्वे
 नावधारणायुक्तिरिति ॥

अथ प्राप्ति —

प्राप्ति सुखागमः ।

यथा वेणीसंहारे—‘चेष्टी—भाष्टी पाख्वाग्ने मित्र कुमाग लक्ष्वाय
 दि । इत्युपक्रम भीम —

मभ्रामि कारवशन समरे न कोपाहु गमनस्य दामर न पिबाम्पुरस्त ।
 संचूणयामि गदया न सुयोधनारु साध करतु भवता वृषस्त पणन ॥

द्रौपदी—(श्रुत्वा महषम् ।) नाथ अस्मत्पुत्र्व सु एद वषणम् । ता पुगो
 पुगो भण । इत्यनेन भीमशोषबीजान्दयनेव सुखप्राप्त्या द्रापया प्राप्तिरिति ।
 यथा च रत्नावल्याम्—‘सागरिका—(श्रुत्वा महष परिवृत्त ससृह पश्य
 न्ती ।) कैच अवं सो राआ उदयगो जस्त अह तादण दिष्णा । ता परप्येसण
 दुसिद भ जाविद एदस्स दसणेण बहुम सत्रादम् । इति सागरिकाया सु
 खागमात्प्राप्तिरिति ॥

१ अथ समाधानम्—

धीनागम समाधान

यथा रत्नावल्याम्—वासवदत्ता—तण हि उअणहि मे उवअरणाइ ।

१ ‘मत्रि परिकुपित इव कुमारो लक्ष्यत । इति ष्टाया २ नाथ
 अश्रुतपूर्वं सन्त्वेतदचनम् । तत्पुन पुनर्भण । इति ष्टाया ३ कथमथ स
 रात्रान्दयो वस्ताइ तातेन दत्ता । तत्परप्रेषणदूषित मे नीवित्तमेतस्य दक्षिणेन
 वदुमत्र सत्रातम् । इति ष्टाया ४ ‘तेन ह्युपनय म उपकरणानि । इति ष्टाया

सागरिका—भूमि, एतच्च सत्वम् । यास्यदत्ता—(निरुप्यात्सवत्तम्) अहो प्रमां परिजनम् । जस्त एव दमणपहादो पभलेण रज्ज्वादि तस्त अत्र क्व दितिगोअरं आभदा । भोदु । एव दाव । (मकाशम्) इमे सागरिए, कीत तुम अत्र पराहीणे परिअणे मअणुसवे सारिभं मोतूण इहा गदा । ता तहि अत्र गच्छ । इत्युपक्रमं 'सागरिका—(मगनम्) 'सा रिआ दाव मए सुसंदाण इत्ये समण्डिदा । पेक्किादु च म कुवइलम् । ता अलक्खिआ पेक्किासम् । इत्यनेन वागवदत्ताया रत्नावनीपत्तराजयोद्गा नम्रतीकारात्सारिकाया सुसंगतापनेनालक्षितप्रणयेन च वत्सराजसमागमहे ताबीजस्यापाणानां समधानमिति ।

मया च वणीसंहारे— भीम —भवतु । पाञ्चालराजतनये, भूपतामधिरे षष्ठ्या कालेन

अथ ह्यजप्रमितवज्रगदाभिघातसंचूर्णितोद्युगलस्य सुपाधवस्य ।
इत्यानावनद्रपनशोणितशोणपाणिहस्तसिन्धुक्षि कर्चांस्तव देवि भीम ॥

इत्यनेन वणीसंहारहेतोः श्लोपवीजस्य पुनरुपादानात्समागमम् ॥

अथ विधानम्—

विधानं सुरतु पट्टम् ॥ १८ ॥

मया मालतीमाधवे प्रथमेऽह—'माघय —

यान्त्वा सुदुर्वलितकथरमानेन तदाहसहस्रतपप्रनिभ बहन्त्या ।
दिग्धोऽमठत च विषेण च पामलाभ्या माव निजात इव मे हृदये कटाक्ष ॥
बद्धिभयसितमितमहामिताम्बभावमान दमन्दमगृतदवनात्विशाम्पूर ।
तासनिधा तदयुना हृदय मदीयमङ्गारपुम्बितन्निव व्ययमानमास ॥
इत्यनेन मालत्वकलोकनस्यानुरागस्य समागमहेतोर्बीजाद्युप्येनैव माधवस्य सुरतु सकारित्वाविधानमिति ।

मया च वणीसंहारे— द्रोपदी—'माघ पुणामि तुम्हांदि अह आभच्छिअ समासासिद्व्या । भीम —ननु पाञ्चालराजतनये किमद्याम्बवीकाभावनया ।

भूय परिभवक्रान्तिरज्ज्वसिधुरिताननम् ।

अनि शयितकारस्य न पय्यां इकाहम् ॥

इति समागमस्य सुरतु सहेतुत्वाविधानमिति ॥

१ माघ १ मघ १ इत्यु । इति दद्याया २ अहो प्रमा परिजनम् । दक्षेव । जपया प्रथमेन रथेन तस्यैव वध दृष्टिगोच मावता । भवतु । ३ तावत् । येति मागतव च अत्र स्वमद्य परार्थे न परिजन म मोतव सारिका सुकवहायता । तस्मात्तव ग । इति दद्याया ३ मरिका तावन्वया सुमगत्याया इत्ये ममविता । प्रीतिनु न नु पुत्रमम् । तन्वपिता प्रीतिम् । इति दद्याया ४ ताव पुनरपि वयाहमागच समाशामविनया । इति तपवा

अथ परिभाषना—

परिभाषोऽद्भुतादेश

यथा रत्नावल्याम्—‘मागरिका—(इडा मरिच्यपम् ।) केष पञ्चमं
खेत्र अणशो पूं अं पञ्चिच्छिता । अहपि इष दि अण ण पूजस्मम् ।’ इ
नेन वत्सराजस्यानङ्गरूपतयापह्नादनङ्गस्य न प्रत्यङ्गस्य पूजाग्रहणस्य लाङ्कानर
लादद्भुतरसावेश परिभाषना ।

यथा च वेणीसंहारे—‘श्रीपदी—किं दान एसो पञ्चभ्रतधरयदीद
मसलो खणे खणे समरदुदुमी तागीअदि ।’ इति लोकोत्तरसमरदुन्दुभिष्वनेनै
स्मयरसावेशाश्रीपद्या परिभाषना ॥

अयोद्धेद—

उद्धेदो गूढभेदनम् ।

यथा रत्नावल्या वत्सराजस्य कुमुमायुष्यपदेशगूढस्य वैतालिकवचसा ‘अ
स्तापास्त—’ इत्यादिना ‘उदयनस्य— इत्यनेन बीजानुगुण्येनैवोद्धेदनादुद्धेद ।

यथा च वेणीसंहारे—‘आय किमिदानीमिष्ववस्यति शुभ ।’ इत्युपक्रमे
(‘नपथ्ये ।)

वत्सस्वस्रमभङ्गभीष्मनसा यत्नेन मन्दीकृत

यद्विस्मनुमपीहित शमवता शान्ति कुलसेच्छता ।

तद्भुत्तारणिसंश्रुत वृषमुताकेगाम्बराकर्षणे

क्रोधज्वोतिरिद महत्कुरुवने याधिष्ठिर तृम्भते ॥

भीम —(महपथ् ।) जृम्भतां जृम्भता सप्रत्यप्रतिद्वृत्तमायस्य क्रोधज्वोति ।
इत्यनेन छत्रस्य श्रीपदीकेसचयमनहेतोर्युधिष्ठिरक्रोधसोद्धेदनादुद्धेद ॥

अथ करणम्—

करण प्रवृत्तारम्भो

यथा रत्नावल्याम्—‘शोमो दे कुमुमाउह ता अमोहदसणो मे भविस्स
विति । दिठ ज पेक्खिदम्भम् । ता जाव ण को वि म पेक्खइ ता गमिस्सम् ।’
इत्यनेनानन्तराद्भुत्तनिर्विभ्रदशनारम्भणात्करणम् ।

यथा च वेणीसंहारे—‘तत्याग्राठि गच्छामो वयमिदानीं कुरुकुलक्षयाय
इति । सहदेव —आर्यं गच्छाम इदानीं शुभजनानुज्ञाता विक्रमानुरूपमाच
रितुम् । इत्यनेनानन्तराद्भुत्प्रस्तूयमानसप्रामारम्भणात्करणमिति । सवत्र च्छा
इत्यप्रतिदिदेशवैषम्य क्रियाक्रमस्याविवक्षितत्वादिति ॥

१ ‘अथ प्रपथ प्वानङ्ग पूजां प्रतिच्छेत्तिता । अहमपीह्मिनवन पूजयिष्यामि ।
इति च्छाया २ ‘किमिदानीमेष प्रलवत्रलधरत्ननिनमासल क्षणे क्षणे समरदुन्दु
मिस्तास्यने । इति च्छाया ३ ‘अमस्ते कुमुमायुष, शमोव’शने मे भविष्यसीति ।
इद व शशितम्भम् । तथावत्र को’रि मां प्रेषते तत्रमिष्यामि ।’ इति च्छाया

विलास परिस्पृश विधृत शमनमंणी ।
नर्मद्युति प्रगमन निरोध पयुषामनम् ॥ ३१ ॥
यज्ञ पुष्पमुपन्यासो यणस्महार इत्यपि ।

यथोदाहृत्यमाह—

रत्यथहा विलास म्याह

यथा रक्षावत्ताम्—‘सागरिका—दिभ्रं पमीद पमीद । किं इति
आध्यासमत्तारुणेण दुःखजनपर्ययाणुवधाय ।’ इत्युपक्रमे ‘तैश्चापि अष्टैश्च
त जग कदुभ जघासमीहिद करिस्मम् । तदापि तस्य णिय अगो दसणोव
उत्ति ।’ इत्येतवत्तराजसमागमरति विप्रापि तन्वामभ्युदित्य सागरिकावाप्य
प्रयज्ञोऽनुरागवीजानुगता विलास इति ॥

अथ परिमप —

दृष्टनष्टानुमपणम् ॥ ३२ ॥

परिस्पृश

यथा वेणीसहारे—‘कञ्जुकी—योऽयमुपतपु बलवत्सु, अथवा किं बल-
वत्सु वासुदेवसहायेष्वरिष्वद्याप्यन्त पुरुषुसमनुभवति । इदमपरनयपातय
स्वामिन ।

आशस्त्रप्रहणादकुण्ठपरशोस्त्रसापि तता मुने
न्यापायाम्य न पाण्डुमूनुभिरय भाष्य शरै शायित ।
प्राप्तनक्षत्रनुतरारिष्वत्रयधानस्य उक्ताग्निो
वात्स्यायनमरातिद्धनधनुष प्रावाडाभमन्योऽपात् ॥

रत्नन भाष्मादिबध दृष्टम्याभमनुवगात्रस्य बलवता पाण्डुराना वासुदेवस
हायाना सद्भामलक्षणविदुर्वीचप्रयज्ञावयन कश्चिमुत्तर्त वीतानुसुषण परि
मप इति ।

यथा य रक्षावत्या सागरिकावचनरिपदेनाभ्या सागारिकानुरागवीजस्य
दृष्टनष्टस्य कामा कामा रारातिना वत्तराजानुमरणापारमप इति ॥

अथ परिमप—

विधृत स्यादरतिम्

यथा रक्षाव याम्—सागरिका— ॥३॥ आह्रं म सतापो बाधेद ।
(सुनष्टा तापेताता नर ना लाति कृपापराजानीयासा अह द्वाते ।) साग

१ प्रगमनम् ३१ पाठ २ रत्यथहा ३१ पाठ ३ इत्युप प्रमी प्र
मं । विमननायाममात्रकन्त दुःखजनप्रायनानुसंधेन । इति च्छाया ४ तथा
प्याहस्यत त जत इत्या यथासमाहित करिध्यानि । तदापि तस्य नास्त्वन्वो दशमो
वाच इति । इति च्छाया ५ नापि भविक मे सतापो बाधत । इति च्छाया,

रिषा—(गाने शिपती १) सैदि, अवणेदि एदाद । किं अमारणे असाण
आयासेमि । ण भणामि ।

दुग्धजन्मानुराभो रज्या गदर परवणो अण्णा ।

विअत्तदि विसम पेम्म मरण सारण णवरं एदम् ॥

इत्यनेन सागरिकाया बीजावयेन क्षीतोपचारविधूतनाद्रिभूतम् ।

यथा च वेणीसंहारे भानुमत्या दु सप्रदग्नेन दुर्योधनत्वानिष्टसहया पाण्ड
वविजयसहया वा रतविधूतनमिति ॥

अथ राम —

तच्छम शम ।

तस्या अतरेपचमः शम । यथा रत्नावल्याम्—'राजा—वयस्य अनया
लिखितोऽहमिति याचक्षमात्मन्यपि मे बहुमानस्तत्कथं न पदयामि । इति
कम सागरिका—(भात्मगतम् १) विअअ समससय । मणोरदो वि दे
एतिअं भूमि ण गदो । इति टिखिदराधुपचमाच्छम इति ॥

अथ नर्म—

परिहासयचो नम

यथा रत्नावल्याम्—'शुसद्गता—सैदि जलग कए इम आअदा सो अअ
पुरो विदि । सागरिका—(नायकम् १) मुगद्गदे करत कए अईं आअ
दा । शुसद्गता—अेइ अण्णसहिदे ण विसफटअरस । ता गण्ठ एदम् ।
इत्यनेन बीजान्वित परिहासवचन नर्म ।

यथा च वेणीसंहारे—^१यधिनधरीहरतादधपात्रमाद व द-दा समपवति ।

१ भानुमती—^२५ उवणदि म दुग्धमाइ जाव अवरण
पि देवाण गवरिअ विवल्मि । ^३म रीय ^४पन पुण्य दुपनया
भानुमती ^५इत्यनेन नर्मणा दु ल
प्र १ नोप १ मा २ दव [३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

अथ नर्मयति —

पृतिस्तच्चा सुतिमता ॥ ३ ॥

यथा रत्नावल्याम्—'सुसङ्गता—गोहि अग्निपुरा दाणि मि तुमम् । वा
एव पि भट्टिगा हत्यावलय्विदा कोव ण सुवलि । सागरिका—(मञ्जुवृक्ष
पदिहस्य ।) सुसङ्गते दाणि पि ण विरमलि ।' इत्यनेनानुगगवीजोद्घाटनान्वयेन
श्रुतिनर्मजा सुतिरिति दर्शितमिति ॥

अथ प्रगमनम्—

उत्तरा चाप्रगमन

यथा रत्नावल्याम्—'विदूषक — भो वअस्स, तिदिशा वदुसे । राना-
(मकौतुकम् ।) वयम्य किमतत् । विदूषक—'भो, एद कसु त त मए
भग्निद तुम एव्व आग्निहिदो । को अग्गो कुमुमाउड्व्वदेयेण तिग्घवीअदि ।
इत्यादिना

परिच्युतस्तत्तु चकुम्भमध्यात्किं शोषमायासि सपालहार ।

न सूक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य तत्रावकाशो भवत किमु स्यात् ॥

इत्यनेन राजविदूषकसागरिकासुसङ्गतानामन्योम्यवचनेनोत्तोरानुगगवीजोद्घा
टनात्प्रगमनमिति ॥

अथ निरोध —

हितरोधो निरोधनम् ।

यथा रत्नावल्याम्—'गजा—धिन् मूख

प्राप्ता कथमपि दवात्कण्ठमनीनेव सा प्रकट्टराणा ।

रत्नावलीव कान्ता मम हन्ताङ्गागता भवता ॥

इत्यनेन वासराजस्य सागरिकासमागमरूपाहृतस्य वासवत्ताप्रवृत्तामूचकं विदू
षकवचसा निराधाभिरोधनमिति ॥

अथ पयुपासनम्—

पयुपास्तिरनुनय

यथा रत्नावल्याम्—'राजा—

प्रसादेति ब्रूयामि मसति कापे न घटत

करिष्याम्यव ना पुनरति भवदभ्युपगम ।

न म दोषाऽन्तोर्न त्वमि मपि हि गाम्यसि श्रया

किमनमि वतु मममिति न वाद्य प्रयतम ॥

इत्यनेन त्वप्रगतयोनायक्याङ्गान्नात्कृपिताया वामवत्ताया अनुनयन ताय
कयोरनुगगवीजोद्घाटनान्वयेन पयुपासनमिति ॥

१ मट्टि अग्निपुरा । नामर्षि त्वम् । एवमात्र नत्रा हन्ताङ्गाश्विना कापे न
सुवलि । इति च्छाया सुसङ्गते इति नामर्षि न विरमाम । इति र वा

२ 'प्रगमनम् इति पाठ ४ ना वयस्य तिदिशा वयस्य । इति च्छाया

५ 'भो, एदत्तत्तु तवमथा नजान त्वमेवाग्निहिदम् । ६-७ कुमुमापुष्यव

दयेन तिग्घवत् ।' इति च्छाया

अथ पुण्यम्—

पुण्यं चाप्य विशेषयत् ॥ ३४ ॥

यथा रत्नावल्याम्—(राजा सागरिका इत्ये शूरीत्या स्वर्गं नाप्स्यति ।) वि
दूषक—भो, एसा अपुष्वा छिरी कुए समासादिदा । राजा—वयस्य
मलयम् ।

धीरेया पाणिरप्यस्या पारिजातस्य पञ्चवः ।

कुतोऽन्यथा सक्तयेष स्वदृष्टधामृतप्रदम् ॥

इत्यनेन नायकस्य साक्षादन्योन्यदणनाग्निना सविद्येपानुरागोद्घाटनात्पुण्यम् ॥

अथोपन्यास—

उपन्यासस्तु सौपाय

यथा रत्नावल्याम्—'सुसहृता—भैश, अल सहाए । मए वि भग्नि
पसाएण कीळिद एव । ता किं कृष्णाभरणेण । अदो वि म गदभा पताओ
व कीस एए अह एत्य आण्डिअ ति कुविभा मे विअसही साभरिआ । ता
पसाणीअदु । इत्यनेन सुगहतावचसा सागरिका यथा जिरिस्ता सागरिकया
व स्वमिदि सूचयता प्रसादोपन्यासेन श्रीमोद्घदानुपन्यास इति ॥

अथ वज्रम्—

वज्रं प्रत्यक्षनिष्ठुरम् ।

यथा रत्नावल्याम्—'वासयदत्ता—(कथं निर्दिशतः) अजडण ए
सावि जा मुह सनीवे एव किं वसत-अस विष्णुणाम्, पुन पुन अजडण
ममापि एव विनकम्म पेक्क-ए धीसवेअणर समुप्पण्णा । इत्यनेन वाचव
दणया वन्यराजस्य सागरिकानुरागाद्देवतप्रत्यक्षनिष्ठुरानिधानं वज्रमिति ॥

अथ वर्णसंहार—

वर्णानुषण्योपगमनं घणसंहार इभ्यते ॥ ३५ ॥

यथा वीरवरिते तृतीये—३—

परिपदिशय्युदाणामेष वृद्धो मुधाजितसह भूगतिरमात्यलोमपादुष वृद्ध ।

अयमविरतसहो मद्महाग्निपुराणं प्रभुरपि अनकानामहो मान्वाद्ये ॥

इत्यनेन ऋषि त्रिद्यामात्यादीनां संघतानां वणानां वचसा रामविजयागतिन
परपुरामहानुयस्याद्रोहवाप्यमाज्ञारेणोद्देवनादूर्णसंहार इति ॥

१ भो, एसापूव' श्रीस्यवा समासग्निना । इति ष्टाधा १ 'यमादन
मुप-वास इति पाठ २ अत अल साहूवा । मयपि मनुं प्रमादन इति
मेव । तद्वि कृष्णभरणेण । अमावसि मे पुन प्रमाद, वल्लव स्ववाहमया
गिपति कुविता मं विअसही सागरिका । तत्पमाचताम् । इति ष्टाधा
४ आठपुन, यवावि वा तव मयीवे, एतद्वि वमन्तदस विधानम् । इति ष्टाधा
५ आठपुन, ममाप्येतिवचने वचन्त्या हीविरेजा समुपजा । इति ष्टाधा
६ 'चातुर्धो इति पाठ

एतानि च प्रयोदश प्रतिमुखाङ्गानि सुगमशुभानि तन्निदुःखानामान्तरैः
महाबीजप्रयत्नानुमतानि विधेयानि । एतथां च मध्ये परिमपप्रथमवन्नोपन्य
पुष्पाणां प्राधान्यम् । इतरेषां यथासमयं प्रयोग इति ॥

अथ गभसेधिमाह—

गर्भेस्तु दृष्टनष्टस्य रीजम्यात्रेण मुहुः ।

द्वादशाङ्गं पताका म्यात्रं या म्याप्रामिसमम् ॥ ३६ ॥

प्रतिमुगसुधा लक्ष्यात्स्यरूपतया लोकाद्रिप्रस्य बीजस्य सविनेपोद्देहपूर्वक
सातगया लाभ पुनर्विच्छेद पुन प्राप्ति पुनर्विच्छेद पुनश्च तस्यसावेण
वारवारं साऽनिधारितैकान्तफलप्राप्त्याशा मदा गभसुरिगित् । तत्र चौत्सर्गि
क्त्वेन प्राप्ताया पताकाया अनियमं दशयति— पताका म्यात्रं वा सत्येन ।
प्राप्तिसमबलु स्यादवति दशयति— स्यात् इति । यथा रजावत्या तृतीयेऽङ्के
वत्सरात्स्य वासवदत्तालम्बणापायन नद्रूपपारप्रदुमाग्निकाभिमरणोपायेन च
विदूषकवचसा सागारिकाप्राप्त्याशा प्रथम पुनर्वासवदत्तया विच्छेद पुन प्राप्ति
पुनर्विच्छेद पुनरपायनिवारणापाया उपेण नान्ति स्वाप्रमादनं सुकल्याण्य
उपाय इत्यनेन दार्शनमितं ॥

स च द्वादशाङ्गो भवति । तान्युक्तिमि—

अभूताहरणं मागो रूपोदाहरणे नमः ।

समहृथानुमानं च ताटकारिणस्तथा ॥ ३७ ॥

उदुगमभ्रमापस्या लक्षणं च प्रणीयते ।

यथाप्येन लक्षणमाह—

अभूताहरणं छुभ्र

यथा रजावत्याम्— माधु रे जमस्य वमन्तं ज माधु । आत्मदत्तो गुण
जमसा जाम धराजना लमाण साधयगताय ताण । सात्तना प्रसशरि
गर्भितथा त्व सापयाया सागारिकाया व सरासाभमरण छुभ्र विपकममज्ञता
रुमकापनमातनुवाद्द्वारण ता तान्मेव्यभूतात्स्यम् ॥

अथ माग —

मागस्तरसाधकीवनम् ॥ ४ ॥

यथा रजावत्याम् - विदूषक — ता सा वद्वानि समाहितमधिकार
कृत्स्निदाण । राजा—वयस्य कु । प्रयाथा । विदूषक — अरेण सज
ज व पवित्रं ज आर्णहिमि । राजा—दानमापे नवि वति । विदूषक —

१. माधु रे जमसा वमन्तं ज माधु । अरे तावत् वराभासा सागारिकाया
नसर्गावप्रदानं यथा । इति ७ ॥ ४ ॥ सात्तना वरम समापता सावका
कायात्स्यम् । इति ३७ ॥ ३ ॥ अथ मागं च प्राप्यात् । इति ३८ ॥

अथ तोटकम्—

सरम्भ तोटक यच्च ॥ ४० ॥

यथा रत्नावल्याम्—यास्तयदस्ता—(उपपत्त्यः) अथ उत लुप्तमिष सति गणितम् । (पुन उपोपत्त्यः) अथ उत उद्दि । किं अयमि आदिवाङ्मणे सेवादुवसामपुमवीभदि । कथ्यन्माते एतेन अथ पासेण वीपथ आणेहि एत दुवद्वयम् । एव पि दुवद्वयम् अगदो करेहि । इत्यनेन वासवदस्तासंरथ वचसा सागरिकायभावमातरायभूतेनानिभतप्रसिद्धारण तोटकमुच्यम् ॥ यथा च वेणीसंहारे—

प्रयत्नपरिबोधितं स्तुतिभिरप्य शेषे विनाम्

इत्यादिना

पृथापुथा वावदह तावदन्वै किमायुध ।

इत्यादिनाभ्यां च वृणाभरथाप्री संरथवचसा सेनाभेदकारिणा पाण्डवावजय प्राप्स्यन्गान्धित तोटकमिति ॥

प्रधान्तरे तु—

तोटकस्यान्वयामाय ह्ययत्नेऽधियत् युधा ।

यथा रत्नावल्याम्—'राजा—देवि, एवमपि प्रत्यक्षं श्रव्यलीक किं विना ययामि ॥

आताम्रतामपनयामि पितृश्च एव लासाहृतां चरणयोस्तव देवि मूषा ।

कोपोपरागजनितां तु मुखेऽनुविम्बे हर्तुं क्षमो यदि परं वदथा मयि स्यात् ॥

सरम्भयच्चन यन्तु तोटक तदुदाहृतम् ॥ ४१ ॥

यथा रत्नावल्याम्— राजा—प्रिये वासवदस्त प्रसीद प्रसीद । यास्तय दस्ता—(अश्लि धारव गी ।) अथ उत मा एव भण । अण्णतइन्ताइ तु ए दाइ अथखराइ मि ।

यथा च वेणीसंहारे—'राजा—अये ह्यदरक क्वचित्कुशलमङ्गराजस्य । पुरुष—कुशल शरीरमस्तच्छण । राजा—किं तस्य किरीटिना हता धारेया क्षण मारयि भूयो वा त्य । पुरुष—देवै न भग्नो रहो । भग्नो स मणोरहो । राजा—(मसंभ्रमम् ।) कथम् । इत्यवगामिना सरथवचसा ताटकमिति ॥

१ भावपुत्र सुतमि मन्त्रमिन् । भावपुत्र पतिष्ठ । विनयाभ्यानिजात्या मवाद्दु रामनुभूयत । वाञ्छनमात्र एतनेव वाञ्छन वद्धानयेन दुष्टमाह्वयम् । एताभ्यं दुष्टवन्ध्यामपन कुह । इति षष्ठाया २ भावपुत्र मैव भण । अन्वयसंक्रान्ताणि स्वस्वजनन्दधुराणीति । इति षष्ठाया ३ कुशल शरीरमाह्वयेण । इति ४ ५ देव, न भग्नो रथ । भग्नोऽस्य मनीरथ । शर्मि षष्ठाया

अथोद्वेग —

उद्वेगोऽरिहता भीति

यथा रत्नावल्याम्—‘सागरिका—(आत्मगतम् ।) कंह अक्रिदुग्नेऽं अ
क्षणो इच्छाए मरिउ पि ण पापीअदि ।’ इत्यनेन वासवदत्ता सागरिकाया
मयमित्युद्वेग । यो हि यस्यापकारी स तस्यापि ।

यथा च वेणीसंहारे—‘सूत—(शुक्ला समथम् ।) कथमासन्न एवार्मा का
खरात्पुत्रमहावनोत्पाठमारतो मासतिरनुरद्व्यसङ्गश्च महाराज । भवतु ।
व्रमपहरामि स्य दनम् । कदाचिदयमनार्यो दुःशासन इवाम्भिन्नन्दनाजमाव
रप्यति । इत्यरिहता भीतिरुद्वेग ॥

अथ सन्नम —

शङ्काश्रासौ च सन्नम ।

यथा रत्नावल्याम्—‘निद्रूपक—(पश्यत् ।) का उग्र एसा । (सत्तमनम् ।)
कथं दत्ता वासवदत्ता अताण वावादेदि । राजा—(सत्तमननुपसपत् ।) कासा
कासा । इत्यनेन वासवदत्ताबुद्धिहीताया सागरिकाया मरणसङ्ख्या सन्नम
इति ।

यथा च वेणीसंहारे—(नपथ्य कलकन ।) जम्भत्यामा—(सत्तमनम् ।)
मानुल, मानुल कथम् । एष भ्रातु प्रतिज्ञामद्गमीह क्षितीटी सम शरवर्षेदु
योपनरापेयावनिद्रवति । सवथा पान शोणित दुःशासनस्य भासेन ।’ इति
शङ्का । तथा (प्रविश मन्वान् मप्रहार) सूत—त्रायता त्रायता कुमार ।
इति श्रास । इत्येताभ्यां श्राससङ्ख्याभ्यां दुःशासनयोगवधमूचकाभ्यां पाण्डव
विजयप्राप्त्याशान्वित सन्नम इति ॥

अथाज्ञाप —

गर्भणीजसमुद्भवादाभेप परिवीर्तित ॥ ४२ ॥

यथा रत्नावल्याम्—राजा—वयस्य त्वाप्रसात्न मुसला नान्यमशोराय
पशामि । पुन कमात्तर सरथा त्वाप्रसात्न प्रति निप्रसादाभूता स्य ।
पुन नाकाम्भे स्थितन त्वामव गता प्रमात्यामि । इत्यनेन दत्ताप्रसात्न
यथा सागरिकायमागमनिद्रायान गनशात्राद्रात्ताज्ञाप ।

यथा च वेणीसंहारे—‘सुन्दरक—(अत्रा विमथ देव्य उ आलहामि ।
तस्म वसु एत त्वाभक्तिवदु वभवावभस्य परिभूषितामहन्दिदोद्वेग

१ कथं इत्यु २ न ३ तत्र न प वन रति उवा ४ का
पुत्ररथा । क्व त्वं व व न न न न व ५ एत एवा ६ मथवा
क्षिप्र देवमुप नभामि ७ न ८ तत्र न न ९ त्वं व न वी वस्य परिभूषितामहन्दि
त्वात्ताङ्कुरस्य । सुन्दरं माह न १० मूचक्य इत्येवर्जा एतौ पाञ्चालीकथयत्तवत्तु
मस्य वन परिणयति । इति शास

यथा च वेणोसंहारे—'युधिष्ठिर —पाशालक, कृषिदामारिता तस्य दुरा
 म्नत कौरवाण्यस्य पदवी । पाशालक —न केवल पदवी । स ए
 दुरात्मा देवीकेशपाशसर्पातकप्रधानहेतुरपलभ ।' इति दुर्योधनस्य दोष
 स्थापनादपवाद इति ।

अथ संकेत —

सफेटो रोपभाषणम् ।

यथा वेणोसंहारे— भो कौरवराज, कृतं बहुनाशदर्शनमन्युना । मी
 णिन्द कृया । पयासा पाण्वा समरायाहमसहाय इति ।

पयाना मन्यसेऽस्माकं य सुयोध सुयोधन ।

दक्षितस्यात्तशस्य तन तंऽमु रणोऽस्य ॥

इ । धुतासूषारिक्का निगिन्य कुमारयोऽभिमुक्त्वा चार्तराट् —

कणैदु शातनवघातुस्यायेव सुवी मम ।

अप्रियोऽपि प्रियो योऽहु खमेव प्रियसाह्व ॥

इ यु धाय च परमरथोधाधिशोणपरवकाकलहप्रभातिगोसंमार्गी—' इत्यनेन
 म मधुर्वा इनधोरन्धोन्यरोपसंभाषणाद्विजयबीजावयेन संकेत इति ।

अथ विद्व —

विद्वयो यधत्रघादिर

यथा छत्रिनराम—

यनाय य मुनाः । नाम य नामल्यगतमावागिनं

वा य यन हता सायवलयज्याऽपे कीद्विगम् ।

युष्माक इति । एव विगभरापूरिता इत्यस्यो

यु । एतम अति । यवती वदु लता नीयते ॥

अथ च १०४ । १०५

य इम इ । अथ १०४ । १०५ । यशमादधान

मा । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । यशमादधान

इ इ इ म । १०४ । १०५ । १०४ । १०५ । १०४ । १०५ ।

इ इ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । १०४ । १०५ ।

— १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ ।

— १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ ।

— १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ ।

अथ १०४ । १०५

इति सुविद्विगच्छति ॥ १०४ ॥

इ इ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ ।

— १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ । अथ १०४ । १०५ ।

कथोत्तरचरिते—

इद्वारते न विचारणीयचरितादिष्टुः क्व वर्तते
 शुन्दस्त्रीदमनेऽप्यसण्डयधरो लोके महान्तो हि ते ।
 यानि श्रीष्यदुनोमुखान्दपि पदान्यासन्तराबोधने
 द्वा कौशलमिन्नुदमने तत्राप्यभिज्ञो जनः ॥

तन्नेन लको रामस्य गुरोस्तिरस्कारे कृतवानिति इव ।

यथा च वणीसंहारे—'युधिष्ठिर'—भगवन् कृष्णामत्र शुभराभात ,
 हावित्रैर्विर्जनसि न कृता क्षत्रियार्णं न धर्मो
 रजः सद्यः तदपि गमिन् मानुजस्याजुनन ।
 तुल्य काम भवन् भवन् शिष्ययो भद्रवप
 कोऽय पचा यदसि विगुणो मन्दभाग्ये मवीत्यम् ॥

त्याग्निना बलमद्र गुरु युधिष्ठिरस्तिरस्तुतवानिति इव ।

अथ शक्ति —

विरोधनामन शक्तिम्

यथा रजावल्याम्—'राज्ञः—

शब्दात् एषय प्रियेण बचसा वितानुहृत्याधिक
 ईदृशेण परेण पादपतनेवाक्य सखीनां मुहुः ।
 प्रत्यासत्तिमुपागता न हि तथा देवी रुदत्या यथा
 प्रक्षारयव तयव भाष्यसन्निधौ कोपोऽपनीत सनम् ॥

इत्यनन सागरिहालाभिविराधिसवदत्ताक्षोरोपगमनाच्छक्ति ।

यथा चात्तरचरिते इव ग्राह—

विरोधो विधाम प्रसरति रसो निवृत्तिपन
 सदादात्य ज्ञानि मत्रति विनय प्रह्वयति माम् ।
 ज्ञानिल्यस्मिन्दे किमपि परवानसि यदि वा
 महार्पस्तीधानामिष हि महतां कोऽयतिशय ॥

अथ सुति —

तजनोद्वेजने सुति ।

यथा वणीसंहारे— एतच्च बचनमुपधुल्य रामानुजस्य सङ्कलनिज्जपूरिताया
 तिरिकमुञ्जातसल्लिचरसतसंङ्कुल प्रायोदुत्तनत्रमाहमालोम्य सर सलिल भैरव
 च गर्जिला कुमारदुकोन्देनाभिहितम् ।

जन्मेन्दोरमले कुले म्यपिःस्यथापि धत्से गदां
 मां दु पासनकोष्णशोणितमुराक्षीव रिपु भावस ।
 दवाथा मधुकैटभद्विषि हरावप्युद्धत चक्ष
 मत्रासाकृपसो विहाय समरे पद्मेऽधुना टीयसे ॥

दद्यात्तं वीर्यं—

दृष्टं लक्ष्मणं वीर्यं प्रसिद्धमभूत्तदा ।

अथैतं वदन्त्यात्मानं वा वदन्त्यात्मानं इति ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासहिते श्रीमद्भगवद्गीते ।

अथ विधिः—

हेतुवशात्तं विरोधनम् ।

दद्यात्तं वीर्यं—'वाञ्छा—हे हे अस्मान्दय विद्वंसं वदस्व इति । पुत्रो
विद्वान्स्वाम्यस्यै अथैतं । अथि च ।

इति हेतुवशात्तं अथ अथ च वदन्त्यात्मानं इति ।

प्रसिद्धं भूयस्वीनां इति भूयस्वीनां इति ।

अस्मान्दय वदस्व इति वदस्व इति ।

अथ वीर्यं वदस्व इति वदस्व इति ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासहिते श्रीमद्भगवद्गीते ।

अथ विधिः—

हेतुवशात्तं विरोधनम् ।

दद्यात्तं वीर्यं—

दृष्टं लक्ष्मणं वीर्यं प्रसिद्धमभूत्तदा ।

अथैतं वदन्त्यात्मानं वा वदन्त्यात्मानं इति ।

अथ विधिः—

हेतुवशात्तं विरोधनम् ।

दद्यात्तं वीर्यं—

दृष्टं लक्ष्मणं वीर्यं प्रसिद्धमभूत्तदा ।

अथैतं वदन्त्यात्मानं वा वदन्त्यात्मानं इति ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासहिते श्रीमद्भगवद्गीते ।

अथ विधिः—

हेतुवशात्तं विरोधनम् ।

दद्यात्तं वीर्यं—

दृष्टं लक्ष्मणं वीर्यं प्रसिद्धमभूत्तदा ।

अथैतं वदन्त्यात्मानं वा वदन्त्यात्मानं इति ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासहिते श्रीमद्भगवद्गीते ।

अथ विधिः—

हेतुवशात्तं विरोधनम् ।

१. वीर्यं वीर्यं इति वद

रामे शातकुण्डारमामुत्करे क्षत्रहुमो-उत्तिनि

श्रोत्राधे च शृङ्गोदरे परिपतत्त्राज्ञी कुत सशय ॥

इत्यादिना मङ्गलानि क्तुनाज्ञापयति देवो युधिष्ठिरः । इत्यन्तेन त्रौपदीकेन
सयमनयुधिष्ठिरराज्याभिषेकयोमाविनोरपि सिद्धत्वेन दर्शिका प्ररोचनति ।

अथ विचलनम्—

निरुत्थना विचलनम्

यथा वेणीसंहारे—'भीम'—नात अम्ब

सकलरिपुत्रयाशा यत्र बद्धा मुनेस्त वृणमिव परिभूतो यस्य गर्वेश लोके ।
रणशिरसि निहन्ता तस्य राधासुतस्य प्रणमति पितरौ वा मध्यम पाण्डवोऽयम् ॥
अपि च । तात

चूर्णितारोपकौरव्य क्षीवो दुःशासनासृजा ।

भङ्गा मुयोचनस्योर्वोर्मीमोऽय शिरसाथति ॥

इदनेन विनयवानानुगतस्वगुणाविष्करणाद्विचलनमिति ।

यथा च रत्नावल्याम्—यौगधरायण—

देव्या मद्रूचनाययाम्भ्युपगत पत्युर्वियोगसदा

सा देवस्य कलत्रसघटनया दुःख मया स्थापिता ।

तस्या भीतिमय करिष्यति जगत्सामित्तलाम प्रभो

सत्य दशयित्नु तथापि बदन शब्धेभि नो लज्जया ॥

इत्यनेनान्यपरेणापि यौगधरायणेन मया जगत्सामित्तवानुगधी कन्यालामो
वत्सराजस्य वृत । इति स्वगुणानुकीतनाद्विचलनमिति ।

अथादानम्—

आदान कायसग्रह ।

वेणीसंहारे—'भीम'—ननु भो सम-तपश्चक्रचचारिण

। न न भूत रिपुदधिरजलाशविताङ्ग प्रदाम
निसीर्णैरप्रतिज्ञाजलनिविगहन क्रोधन क्षत्रिवोऽस्मि ।

ते राषभ्यवीरा समरशिक्षिशिखादग्धशेषा वृत व
सासेनानन र्दानैर्हतकरितुरणा-र्तर्हितैरासते यत् ॥

समसरिपुवधकायस्य संश्रुतात्तादादानम् ।

। च रत्नावल्याम्—'सागरिका—(शिशो-वन्तोस्य ।) शिवा सम
पञ्चडिगे मध्व हुभवहो अम्ब करिस्सुप्ति दुःखसावसानम् । इत्यनेना

दुःखावसानकायस्य संश्रुतादादानम् । यथा च जगत्सामित्तलाम

इति दर्शितमवम् । इत्येतानि त्रयोदशावमशाङ्गानि । तत्रैतथाप्यपवा

शक्तिव्यवसायप्ररोचनादानानि प्रधानानीति ।

१ शिवा सम-तपश्चक्र-शिशो भगवानुत्तरो-व करिष्यति दुःखावसानम् । इति

छिर—किमपरमवशिष्टम् । 'भीम —सुमहदवशिष्टम् । संयमयामि त्वद-
नेन दुःशासनशोणितोक्षितेन पाणिना पाद्यात्वा दुःशासनावष्टुष्ट केसहम् ।
युधिष्ठिर—गच्छतु भवान् । अनुभवतु तपस्विनी वेणीसंहारम् । इत्यनेन
केशसयमनकायस्यावेपणाद्विबोध इति ।

अथ प्रथमम्—

प्रथम तदुपश्लेषो

यथा रत्नावल्याम्—'यौगधरायण—देव, क्षम्यता यदेवम्यानिवे-
मयैतत्कृतम् । इत्यनेन वरसराजस्य रत्नावलीप्रापणकार्योपश्लेषाद्भयनम् ।

यथा च वेणीसंहारे—'भीम—शशाङ्गि न खडु मयि वावति सहतस्य
दुःशासनविदुडिता वेणीरात्मपाणिना विष्टु विष्टु । स्वयमेवाह सहसामि ।
इत्यनेन द्रौपदीकेशसयमनकायस्योपश्लेषाद्भयनम् ।

अथ निर्णय—

ऽनुभूतार्या तु निर्णय ॥ ७१ ॥

यथा रत्नावल्याम्—यौगधरायण—(शशाङ्गि १) देव श्रूयतम् ।
इयं सिंहलेश्वरदुहिता सिद्धादेशेनोपनिष्या, योऽस्या पाणिं प्रदीप्यति स एव
भौमो राजा भविष्यति । तत्प्रलयादस्माभिः स्वाम्यर्थं बहुषु प्राप्यमानाणि
सिंहलेश्वरेण देव्या वासवदत्तायाद्वितखेद परिहरता यदा न दत्ता, तदा एव
गिके देवी दग्धेति प्रसिद्धिसुत्याद्य तदन्तिके वाप्राप्य प्रहित । इत्यनेन यौग-
धरायण स्वानुभूतमर्थं व्यापितवानिति निर्णयः ।

यथा च वेणीसंहारे—भीम—देव देव अजातशत्रो कायापि दुर्योधन
हृत्क । मया हि तस्य दुरात्मन

भूमौ शिष्ट्वा शरीरं निहितमिदममृक्चन्दनाभ निज्जात्रे
लक्ष्मीरार्ये निविष्टा चतुर्दधिपय सोमया साधमुष्या ।
मृत्या मिप्राणि योषा कुदकुम्भखिल दग्धमेतदनाम्री
नामिक यद्दवीपि विविप तदधुना धानराजस्य सोपम् ॥

इत्यनेन स्वानुभूतार्थकथनाभिर्णय इति ।

अथ परिभाषणम्—

परिभाषा मिथो अल्प

यथा रत्नावल्याम्—रत्नावली—(शशाङ्गि १) केआवराहा दशोए ण
सकुणानि सुद दग्धुम् । घासपदच्छा—(साधम् । पुनकोह वसार्धे १) एहि
अपि सिद्धे, इदानीं वि चतुर्दिग्द दग्धि । (अवसार्धे) अथउत्त अग्रानि

१. 'शशाङ्गि' इत्यादि न शशाङ्गि मत्त दशोपिपुम् । इति वटाया २ एहि अपि
मिद्धे, इदानीं वि चतुर्दिग्द दग्ध । अवसार्धे वटाये अथउत्तमनन मृत्तमपन ।
मृत्तमपनवात्वा वचनम् । इति अन्वयः

कणु अह इमिण्ण निसेसत्तणेण । ता एदु अवणेदि से वपणम् । राजा—
यथाह देवी । (वधनमपनयति) धास्यदत्ता—(वधुभूति निर्दिश्य ।) वैश्व,
अमरयोग-परायणेन दुञ्जणीकृद्भि जेण आप तेण विणाचविसदम् ।' इत्यने
नान्योन्यवचनपरिभाषणम् ।

यथा च वेणीसंहारे—'भीम —कृथा येनाति राज्ञं सदति वृपनुना तेन
दु गायनेन । इत्यादिना ब्राह्म भातुनटी योपहसति पाण्डवदारान् ।' इत्य-
नेन भाषणात्परिभाषणम् ।

अथ प्रसाद—

प्रसाद पयुपासनम् ।

यथा रत्नावल्याम्— देव, क्षम्यताम् । इत्यादि दर्शितम् ।

यथा च वेणीसंहारे—'भीम —(शरणीद्वयस्य १) देवि पायाढरावत
मये दिष्ट्या बधसे रिपुकुलक्षयेन । इत्यनेन शीपया भीमसेनेनाराधितत्वात्प्र-
साद इति ।

अथानन्द —

आनन्दो धाम्छिताधामि

यथा रत्नावल्याम्—'राजा—यथाह देवी । (रत्नावली गृह्णाति ।)

यथा च वेणीसंहारे—'श्रीपदी—नाथ विमुमरिदक्षि एह वावारम् ।
पाधस्व प्यसादेण पुणो सिक्खिस्सम् । (वेदान्तभाति ।) इत्याभ्यां प्रार्थितर-
त्नावलीप्रार्थिकंशशयमनयोपरगाराश्रीपदीभ्यां प्राप्तत्वादानन्द ।

अथ समय —

समयो दु खनिगम ॥ ५२ ॥

यथा रत्नावल्याम्—'धास्यदत्ता—(रत्नावलीमारुह्य १) रैमस्सथ सम
स्सथ बह्णिणिए । इत्यनेन भगिन्यारभ्योन्यसमागमनं दु खनिगमात्समय ।

यथा च वेणासंहारे— भगवन् कुतस्तस्य विजयान्धयस्य भगवापुराण
पुरप स्वयमेव नारायणो मत्तलान्वाणालो ।

कृतगुरुमहत्प्रतिक्षोभसंभूतमूर्ति गुणिनमुदयनाचस्थानहेतु प्रब्रानाम् ।
अत्रममरमचिन्त्य चिन्तयित्वापि न तां भवति जगति दु खी किं पुनर्देव दृष्ट्वा॥
इत्यनेन युधिष्ठिरदु खापयम दशयति ।

अथ वृत्ति —

वृत्ति-व्यधार्थशमन

यथा रत्नावल्याम्— राजा—को दव्या प्रसाद न बहु मन्यते । धास्य

१ भावं अमात्ययागभदावपन दुर्जनैर्कृतानि देन ज्ञानतापि नाचक्षितम् ।
इति षष्ठाया २ नाथ, निरकृतारभ्येन व्यापारम् । नावस्य प्रसादेन ३
निक्षिप्त्वापि । इति षष्ठाया ३ समान्यसिद्धि समावसिद्धि भगिनिद्धे ।

यथा— किं वे भूय प्रियमुपहरोमि ।' इत्यनेन काव्यार्थसदृशात्काव्यसं-
हार इति ।

अथ प्रशस्ति —

प्रशस्ति शुभशसनम् ।

यथा वेगीसदारे— शीततरथेद्भवान् तदिदमेवमस्तु ।

अहृषणमति काम जीव्याच्चर पुष्पायुष

भवतु भगवद्भूषिर्द्वैत विना पुष्पोत्तमे ।

कलितभुवनो विद्वद्भूषुषेषु विन्नेपति

स्तततमुष्टी भूषाद्भूष प्रमाधितमण्ड ॥

इति शुभशसनप्रशस्ति । इत्यनानि चतु षट् निर्घटनाङ्गानि । एव चतु षट्
श्रमन्विता पद्यसंभय प्रतिपादिता ।

पदप्रकारं वाङ्मानी प्रयोजनमित्याह—

उक्ताङ्गानां चतु षष्टि षोढा र्चपा प्रयोजनम् ॥ ५४ ॥

कानि पुनस्तानि प्रद्वप्रशोक्तानि—

इष्टम्यार्थस्य रचना गोप्यगुप्ति प्रकाशनम् ।

राग प्रयोगस्याद्यर्थे वृत्तान्तभ्यानुपपन्नय ॥ ५५ ॥

निवृत्तितादनिबन्धन गोप्यार्थगोपन प्रकाशार्थप्रकाशनमभिनेयरागवृद्धि
मत्कारित्व च काव्यस्वतिष्ठतस्य विलस इत्यह पदप्रयोजनानि संपाद्यत इति ।

पुत्रस्तुविभागमाह—

द्वेषा विभाग कृतव्य सधस्यापीह धस्तुन ।

सूच्यमेध भवेत्किंचिद्दृश्यध्वमथापरम् ॥ ५६ ॥

कीकस्तुच्य कीरान्यध्वमिल्याह—

नीरसोऽनुचितस्तत्र ससूच्यो धस्तुविलस ।

दृश्यस्तु मधुगोदात्तरसमायनिरतर ॥ ५७ ॥

सूच्यस्य प्रतिपादनप्रकारमाह—

अर्थापक्षेपके सूच्य पञ्चमि प्रतिपादयेत् ।

विष्वम्भचूलिकाद्वास्याद्वायतारप्रवेशकः ॥ ५८ ॥

तत्र विकम्भ —

वृत्तवर्तिप्यमाणानां कथादाना निदर्शक ।

सन्धेपाद्यस्तु विष्वम्भो मध्यपात्रप्रयोजित ॥ ५९ ॥

अतीतानां भाविनां च कथावयवानां श्रावको मध्यमन मध्यमाभ्यां वा
पात्राभ्यां प्रयोजितो विष्वम्भ इति ।

स द्विषिष — पुद्ग सकीर्णवेत्याह—

एकानेकवृत्त पुद्ग सकीर्णो नीचमध्यमै ।

एकेन द्वाभ्यां वा मध्यमपात्राभ्यां पुद्गो भवति । मध्यमाधमपात्रैरुपपात्र
योजित सकीर्ण इति ।

'द्विदृशक'—तेन हि दुवेवि देवीए पेक्यागेह गजुअ सत्रीशेवत्ररण करिअ तापमवदो ह् विगमय । अपवा मुदत्तसो जेव ण उत्पावमिस्सि । इयु पक्के मुदत्तान्दधवपादनन्तरे सवाम्पेव पायापि प्रथमाहूपकान्तपामसंघा न्तिदान णिटीमाहादावारमत इति प्रथमाहायाविच्छदेनेव द्वितीयाहस्यावत रणादहावतार इति ।

पुनत्रिपा बलुविभागमाह—

नाट्यधममपश्यैतत्पुनपस्तु त्रिधेप्यते ॥ ६३ ॥

केन प्रकारेण प्रथ तदाह—

सर्वेषा नियतस्यैव ध्याव्यमधाव्यमेव च ।

तत्र ।

सपधाव्य प्रकाश स्यादधाव्य स्वगत मतम् ॥ ६४ ॥

सर्वधाम्य बद्दलु ताप्रकाशमित्युच्यते । यत्तु सर्वसाधाम्य तत्स्वगतमिति सादाभिधेयम् ।

नियतधाव्यमाह—

द्विधान्दप्राट्यधमाल्य अनात्मपरारितम् ।

अन्यत्तु नियतधाम्य द्विप्रकारे अनान्तिकापवारितमेवेन ।

तत्र अनान्तिकमाह—

त्रिपताकाकरेणान्यानपयायान्तरा कथाम् ॥ ६५ ॥

अन्योन्यामश्रण यत्स्याज्जनात् तज्जनातिकम् ।

यस्य न धाम्य तस्यान्तर ऊर्ध्वसर्वाहुल बकानामिदत्रिपताकात्पुण कं कृतान्यन सह ममक्षयत तज्जनातिकमिति ।

अथापवारितम्—

रहस्य कथ्यतऽन्यस्य परावृत्त्यापधारितम् ॥ ६६ ॥

परावृत्त्यान्यस्य रहस्यकथनमपवारितमिति ।

नाट्यधमप्रतक्रादाकागभाषितमाह—

किं प्रथीप्येषमित्यादि विनापात्र प्रवीति यत् ।

श्रुत्वेवानुनमप्येषस्तस्यादाकागभाषितम् ॥ ६७ ॥

स्यार्थः ।

अन्यान्यपि न व्यवसाये प्रथमकं तात् न कीदृशहृत्ताने । तेषामभावात् यत्ताप्रथमनात्—निदाना कथाविहंगभावा मकलाप्राट्यधमं ताम्नात् इत्ये नो चमि सुपसहरा —

इत्याद्यशपमिह चस्तुनिमदजात

नामायणानि च विभाव्य वृहत्कथा च ।

१ ता हि । २ ता । ३ ता । ४ ता । ५ ता । ६ ता । ७ ता । ८ ता । ९ ता । १० ता । ११ ता । १२ ता । १३ ता । १४ ता । १५ ता । १६ ता । १७ ता । १८ ता । १९ ता । २० ता । २१ ता । २२ ता । २३ ता । २४ ता । २५ ता । २६ ता । २७ ता । २८ ता । २९ ता । ३० ता । ३१ ता । ३२ ता । ३३ ता । ३४ ता । ३५ ता । ३६ ता । ३७ ता । ३८ ता । ३९ ता । ४० ता । ४१ ता । ४२ ता । ४३ ता । ४४ ता । ४५ ता । ४६ ता । ४७ ता । ४८ ता । ४९ ता । ५० ता । ५१ ता । ५२ ता । ५३ ता । ५४ ता । ५५ ता । ५६ ता । ५७ ता । ५८ ता । ५९ ता । ६० ता । ६१ ता । ६२ ता । ६३ ता । ६४ ता । ६५ ता । ६६ ता । ६७ ता । ६८ ता । ६९ ता । ७० ता । ७१ ता । ७२ ता । ७३ ता । ७४ ता । ७५ ता । ७६ ता । ७७ ता । ७८ ता । ७९ ता । ८० ता । ८१ ता । ८२ ता । ८३ ता । ८४ ता । ८५ ता । ८६ ता । ८७ ता । ८८ ता । ८९ ता । ९० ता । ९१ ता । ९२ ता । ९३ ता । ९४ ता । ९५ ता । ९६ ता । ९७ ता । ९८ ता । ९९ ता । १०० ता ।

अथ प्रवेशक —

तद्वदेवानुदात्तोक्त्या नीचपात्रप्रयोजित ॥ ६० ॥

प्रवेशोऽङ्गद्वयस्यान्त शेषाथस्योपसूचक ।

तद्वदेवेति भूतमभिष्यदर्थज्ञापकत्वमतिदिरयते । अनुदात्तोक्त्या नीचेन नीचपात्रे प्रयोजित इति विक्रमलक्षणापवाद । अङ्गद्वयस्यान्त इति प्रथम इति प्रतिषेध इति ।

अथ चूटिका—

अतजवनिकासस्यैश्चूटिकाथंश्च सूचना ॥ ६१ ॥

नेपथ्यपात्रणायसूचन चूटिका । यद्योत्तरचरिते द्वितीयाङ्गस्यादी—

(नेपथ्ये ।) स्वागत तपोपनाया । (तत्र प्रविशति तपोपना ।) इति नेपथ्यपात्रेण वासन्तिकयात्रेयीसूचनाचूटिका ।

यथा वा धीरचरिते चतुष्पाङ्गस्यादी— (नेपथ्ये ।) भो भो वैमानिका, प्रत्येतां प्रवरायता मन्त्राणि ।

इत्यारवादेवासी जयति भगवाःकाशिकमुनि

सहस्रांशोर्वशी जगति विजयि क्षत्रमधुना ।

मिनेता क्षत्रारेत्तगदभयदानत्रयधर

शरभ्यो लोकाणां दिनकरकुलेऽनुविजयते ॥

इत्यत्र नेपथ्यपात्रदेवे तामण परपुरामो जित इति सूचनाचूटिका ।

अथाहास्यम्—

अङ्गातपात्रैरङ्गाम्य ङिभ्राङ्गम्याधमूचनात् ।

अङ्गात एव पात्रमङ्गातपात्रम् । तत्र विच्छिद्यमानाङ्गमुच्यते सूचन तद्वदङ्गातपात्रैरङ्गाम्यङ्गाम्यमिति । यथा वारचरिते द्वितीयाङ्गते— (प्रवेशे ।)

मुमुक्षु — भगवन्ना वशिष्ठविश्वामिनि । भवत ममापवानङ्गयत । इतरे—

ए भगवन्ना । मुमुक्षु — महाभात्रा रथम्यातिदे । इतरे— तदनुगोपात्त

यत्र गच्छाम । इत्यङ्गमामा । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनिवारण

इत्यत्र पूर्वङ्गान्त एव प्रवेशेन मुमुक्षुपात्रेण अङ्गातपात्रैरङ्गाम्यङ्गाम्यमिति सूचना

अथ इति च—

अङ्गायनाङ्गस्यङ्गाम्य पात्रा ङ्गाम्यविभागत ॥ ६२ ॥

एतिस नगूचयन्गूच्य इत्यमङ्ग प्रदर्शयन् ।

इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि ।

इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि ।

इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि ।

इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि ।

इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि । इति चतुष्पाङ्ग वशिष्ठविश्वामिनि ।

'विदूषक'—येमे हि दुवेवि देवीए पेक्यागेह गहुभ सत्रीदोवअरण करिअ
 ठपमकदो हू पिगअथ । अपका मुअसरो जेव न उरवाविदरछदि । इरु
 पकमे गृदकागदधवणादनन्तरे सुवाप्येव पात्रानि प्रथमाहप्रकान्तपात्ररुका
 न्तिदशन द्वितीयाहादावारमत इति प्रथमाहायाविच्छेतेनैव द्वितीयाहम्यावत
 एणाहवतार इति ।

पुनत्रिषा बलुविभागमाह—

मात्पधममपेक्षितत्पुनपेस्तु त्रिषेप्यते ॥ ६३ ॥

वेन प्रकारेण प्रथ तदाह—

सर्वेषा नियतस्यैव धाव्यमधाव्यमेव च ।

तत्र ।

सवधाव्य प्रकाश स्वाद्धाव्य स्वगत मतम् ॥ ६४ ॥

सवधाम्य बल्लु तत्रप्रकाशमित्युष्यत । यत्तु सर्वेषाधाम्य तस्वगतमिति
 एतादृशिकम् ।

नियतधाव्यमाह—

द्विधान्यप्रादवधमास्य जना तमपवारितम् ।

अन्यत्तु नियतधाव्य द्विप्रकारे जनान्तिकापवारितमेनेन ।

तत्र जनान्तिकमाह—

त्रिपताकावरेणान्यानपयार्यांतरा कथाम् ॥ ६५ ॥

अन्योन्यामन्त्रेण यत्स्याज्जनात् तज्जनान्तिकम् ।

यस्य न भाव्य तस्यांतर ऊर्ध्वसर्वाकृत बह्वनामिकत्रिपताकाश्रय कर्
 इत्यान्वेन सह यमक्यत तज्जनान्तिकमिति ।

अथापवारितम्—

रहस्य कथ्यतऽन्यस्य परावृत्त्यापवारितम् ॥ ६६ ॥

परावृत्त्यान्यस्य रहस्यकथनमपवारितमिति ।

मात्पधममप्रादाकागभाषितमाह—

किं प्रधीप्ययमित्यादि विनापात्रं प्रवीति यत् ।

ध्रुवयानुनमप्येकस्त्वाम्यादाकागभाषितम् ॥ ६७ ॥

मन्त्रः ।

अन्यान्यपि भाव्य र्नाणि प्रथमक ता । न कश्चिदुत्पाहनात् । तपामभारती
 य रात्रासमान् प्रविचाना कयाचिद् र्नापा मक्त्वाप्रादव्य र्मे र्नावाकागभाष न
 कर्म युपसंहराम—

इत्याद्यशपमिह यस्तुविभदजात

रामायणादि च विभाव्य गृहत्वथा च ।

१ नन हि । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

आसूत्रयेत्तदनु नेतृरसानुगुण्या

चित्रा कथामुचितचारुच प्रपञ्चै ॥ ६८ ॥

वस्तुविभेदजात वस्तु वर्णनीय तस्य विभेदजात नामनेदा । रामायण-
बृहत्कथां च गुणाभ्यनिर्मिता विभाव्य आलोच्य । तदनु एतदुत्तरम् । नेत्रिति ।
नेता वक्ष्यमाणलक्षण , रसाथ तेषामानुगुण्याचित्रां चित्ररूपां कथामाख्यापि
काम् । चारुणि यानि वचासि तेषां प्रपञ्चैर्विलररामसूत्रयेदनुप्रथयेत् । तत्र
बृहत्कथामूत्र मुद्राराक्षसम्—

‘चाणक्यनाम्ना तेनाथ शकटात्पृष्टे रद्व ।

कृत्वा विषाय सदसा सपुत्रो निद्विषो वृष ॥

मोगान-दयस्य शैवे पूजन-दमुतस्यत ।

चन्द्रगुप्त कृतो राजा चाणक्येन महौजसा ॥’

इति बृहत्कथायां मुचित श्रीरामायणोक्त रामकथादि हेयम् ॥

इति श्रीत्रिगुणमूर्धेन्द्रिकस्य कृतां दशरूपकस्य

प्रथम प्रकाण समाप्त ।

आसूत्रयेत्तदनु नेतृरमानुगुण्या

धिप्रा कथामुचितचारुत्र प्रपञ्चे ॥ ६८ ॥

बभ्रुविनेदत्रान बभ्रु वर्णनीय तस्य विभेदत्रान नामनेदा । एतन्ना
 बृहत्कथा च गुणान्निर्मिता विभाव्य अलाप्य । तदनु एतदुत्तरम् । नमिति ।
 नेता बह्यमाणलक्षण , रसाथ वैशामानुगुण्याधिप्रा विप्रस्यां कथामाश्रयि
 काम् । चारुणि यानि वचाति तेषां प्रपञ्चविम्बारामुत्रयेदनुप्रपञ्चम् । एत
 बृहत्कथामूल सुराराक्षसम्—

चाणक्यनाम्ना तेनाथ शक्यलक्ष्मणे रक्ष ।

कृत्वा धिप्राय सहसा सपुत्रो निहन्ते नृप ॥

योगानन्दस्य शिष्ये पूत्रनन्दमुत्पद्यते ।

चन्द्रगुप्त कृत्रो राजा चाणक्येन मर्दावसा ॥

इति बृहत्कथायां सूचित श्रीरामायणोक्त रामकथादि ज्ञेयम् ॥

इति श्रीविष्णुसुनोर्धनिकस्य कृतां द्वारपावलोक्त

प्रथम प्रकाण समाप्त ।

आस्रयेत्तदनु नेतुरसानुगुण्या
चित्रा कथामुचितचारुच प्रपञ्चै ॥ ६८ ॥

बभ्रुविनेदनात् बभ्रु वर्गनीय तस्य विनेदजात नामनेदा । एतावन्
बृहत्कथां च गुणात्मनिता विभाव्य आलोच्य । तदनु एतदुत्तरम् । नेत्रिणि ।
नेता बभ्रुमागलक्षण, रसाद्य तेषामानुगुण्याचित्रां चित्ररूपां कथामात्मनि
काम् । बाह्येण सानि वर्त्तन्ति तेषां प्रपञ्चवित्सारामुत्तरेदनुप्रथमम् । इत्
बृहत्कथामूल मुद्राराक्षसम्—

‘बाणक्यनाम्ना तेनाथ शकटात्’ हे रद ।

कृत्वा विषाय सहसा सप्तमो निहतो वृष ॥

योगानन्दयज्ञ शीघ्रे पूरनदयुतस्तत ।

चन्द्रगुह्यं कृतो राजा पाणक्येन महौजसा ॥’

इति बृहत्कथायां सूचित श्रीरामायणोत्तर रामकथाणि ज्ञेयम् ॥

इति श्रीविष्णुमूर्तोर्धनिह्वय कृतौ दशरूपपापलोच

प्रथम प्रकाश समाप्त ।

कालेनावरणात्यागपरिणते मन्त्रहृगारे धिन

भद्र तस्य सुमानुसस्य कथमप्येक हि ताप्राप्यते ॥'

किन्त्वप्य पुनरेषां वासरात्तादिनाटिकानायक स्थादिपुष्पतः । पूर्वा
जातनामिकातरानुसगाऽनुहृत । परतस्तु दग्धिग । ननु च गुरव २२३
दिनाद्यक्ततरविश्रियनाथ साज्जध्याऽऽपि कस्मात् भवति । न तत्र विद्वान्
यत्वेऽपि वासरात्तादेराप्रबन्धगनामर्थेऽपि ताविकी प्री गङ्गदयान्पुत्रात् ।
न चोभनोर्ग्रेऽपि कृतीशुबोनायकस्य केहेन न भवितव्यमिति वक्ष्यमर् (१२६)
महाकविप्रयोगेषु च—

अथा गिरुषी कुतः पेरुषुगा वारोऽत्रराजस्य
गणे राविरि । विना कमठया देवी प्रमायाय च ।
इत्यत पुत्रमुदरी प्री मया विहाय विहायिने
नेनप्रीपानिगुमनगा द्विपाः स्थित नाटिका ॥

इत्यप्यपि तादेन गरीनारिकानु प्रविशत्युपनिषत्प्रकार ।
एषा च भवति —

मपुत्रस्यापी राग न याति मदनस्य नाति वया गी ।
अवमानिष्य नाया विरजने स तु भद्रभोगे ॥'

इत्यत्र न तां वार्ति न मदनस्य वया गी पनेनागा एतत्त लक्ष्मी कर्तो गिति ।
इत्यत्र १ । अथा व तात्रादेराप्रबन्धगनामिति गिरुषी व विभक्ति । कोऽ
२ नम । ३ १६ । अथ वमापमो वनाशय वा चलायक दोश भवति ।

५ । १६
यथाकानायकक यन्त्र वीरमत्ता विव्यञ्जना ।
मन्यावान उवा ज्ञान विविगुलक्ष लक्षणे ॥ ८ ॥
५ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

वक्ष्यन्त्या लक्ष्मी मती हास्याकृष्य विवृणक्त ।
५ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।
५ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

अथ सारिषका नायकगुणा —

शोभा विलासो माधुर्यं गाम्भीर्यं स्थयनेजसी ।
रुलितादायमित्यष्टौ सत्यया पौरुषा गुणा ॥ १० ॥

तय—

नीचे घृणाधिषे सरधा शोभाया शौचदक्षते ।
नीच घृणा । यथा वीरचरिते—

उत्तालताद्योत्प्रातदर्शनेऽप्यप्रकम्पित ।
नियुक्तमद्यमायाय र्शनेन विचिन्तित्ति ॥

गुणाधिक राधा यथा—

एतां पश्य पुरस्वलीमिह मिलि व्रीडाविरातो हर
कोन्दन किरीटिना सरमसे बूडातरे ताडित ।
इत्याकष्य कषाह्वादिनिपीषावने शुभद्रापते
मैद मन्दमकारि देन निपदोर्गेदन्मयोर्दण्डम् ॥

रायगोभा । यथा मन्व—

अत्र सरपि संवतामवरणो मूच्छापिरामदणे
स्वाधीनप्रशितात्रघलनिचिनो रोमोद्गम धर्मयत् ।
ममानुद्गलयमिजापरमटा संतजवप्रिष्टे
धन्यो धाम पवत्रिय वृष्टुरणस्तम्भे पताकायते ॥'

दक्षगोभा । यथा वीरचरित—

रहजद्रुत्रसहस्रनिमित्तमिष प्रादुभवत्प्रमो
रामस्य त्रिपुरातहृदियिपर्ण सेजोभिरिद्र धनु ।
शुण्णर कल्पमेत यद्ददत्त वतन दोदण्डक
स्वस्तिप्राहित एव गजितगुण वृष्ट व भद्र व तत् ॥

अथ विलास —

गति सधैया दृष्टिश्च विलासे सस्मित यच्च ॥ ११ ॥

यथा—

हृत्स्फूर्णिततत्रप्रदसत्समारा धीरोद्धता नमयतीव गतिपरिप्रीम् ।
वामारवडपि गिरिवह्वर्या दधाना बीरो रस किमयमेत्युत एव एव ॥
अथ माधुर्यम्—

महत्त्वो विकारो माधुर्यं सशोभे शुभहृत्पि ।

महत्त्वपि विकारहेतो मधुरी विकारी माधुर्यम् । यथा—

कपोल जानक्या करिकल्पदन्तपुत्रिमुपि
स्वस्वरे गणशंभुमरपुत्रक वक्त्रकमलम् ।

मुहु पश्यऽ इष्वरत्रनिचरसेनाकलकल
जटाजुटप्रथि द्रवयति रघूणो परिहृष्ट ॥

अथ गार्भीयम्—

गार्भीर्यं यत्प्रभात्रेण त्रिकारगे नोपगृह्यते ॥ १२ ॥

मृदुविद्यारण्यलम्भाद्विकारानुपलभिरवति मापुयादन्यदाम्भायम् । तथा—

‘आहृतस्याभिपक्वाय विमृष्टस्य वनाय च ।

न मया लभितन्मस्य स्वपाऽप्याकारवित्रम ॥’

अथ स्थयम्—

अवसायादचलन स्थैर्यं त्रिमृकुलादपि ।

यथा वीरचरिते—

प्रायवित्त चरिष्यामि पूज्यानां वो व्यतिक्रमात् ।

न त्वैव दूषयिष्यामि शत्रुप्रहमहान्तम् ॥

अथ तेज —

अधिभ्रेपाद्यसहन तेज प्राणात्ययेष्वपि ॥ १३ ॥

यथा—

‘ब्रूत नूतनकृष्माण्फलानां के भवत्यमी ।

अहृलीदश्नाद्येन न जीवति मनन्विन ॥

अथ ललितम्—

शृङ्गारकारचेष्टात् सहज ललित मृदु ।

स्वभाविक शृङ्गारो मृदु । तथाविधा शृङ्गारचेष्टा च ललितम् । यथा

ममेव—

‘लावण्यममयत्रिगसविभूम्भितेन स्वभाविकेन मुहुमारमनोदरेण ।

किंवा ममेव सति याऽपि ममोपदेशे तस्यैव किं न विषम विन्धोत तापम् ॥

अर्थोदायम्—

प्रियोक्तयाजीविताद्दानमौदार्यं मृदुपप्रह ॥ १४ ॥

प्रियवचनन सहाजीवितावधानमौदार्यं सतामुपप्रहृष्य । यथा नागानन्दे—

शिरामुस स्वदत्त एव रक्तमद्यापि दहे मम मासमस्ति ।

सुप्त न पश्यामि तत्रैव तापकिं भक्षणात्त्व विरता गरमन् ॥

सदुपप्रहो यथा—

‘एत वयममा दारा कथेय कुलजीरितम् ।

ब्रूत येनात्र व कायमनास्था बाहवस्तुपु ॥

स्वान्या साधारणतीति तदुणा नायिका त्रिधा ।

यथोक्तममेव नायकसामान्यगुणवायिनी नायिकति । तत्रा परस्त्री

नेन विभागन त्रिधा ।

तत्र स्वीयाया विभागगभ सामान्यलक्षणमाह—

मुग्धा मध्या प्रगल्भेति स्वीया शीलाजवात्त्रियुक ॥ १५ ॥

गी० मुहूर्त्तम् । पतिप्रताडित्वा लज्जावती पुरुषोपचारनिपुणा स्वीया नादिष्टा ।
तत्र गीलवती यथा—

कुलवर्तिभाए वेच्छद् ज्योत्स्नाभण्णविभ्रमविलासा ।

पद्मगन्ति एव पद्मिणि एन्नि एव दिये परे एत ॥

आनवादिवागिनी यथा—

हृत्किञ्चनविभारमुद् भमिभ विरद्विभविगाममुच्छाभम् ।

भणिभ सहावमरल धण्णाण धरे कलसाणम् ॥

लज्जावती यथा ।

लैलापञ्चत्तपसाहणाद् परतिष्ठित्तिपिवासाद् ।

आवेणअहुम्मेहाद् धण्णाण परे कलसाद् ॥

सा चबावधा स्वीया मुग्धा-मध्या प्रगल्भानेति त्रिविधा ।

तत्र—

मुग्धा नययय वामा रतां वामा मृदु बुधि ।

प्रयमावतीपतादप्यमनया रमणे वामगीला मुखापावप्रसादता मुग्धना
विष्टा ।

तत्र वयोमुग्धा यथा—

विस्तारी स्तनभार एव शमितो न श्लोचितामुपति

रखीद्गातिवृत्त वतिप्रयमि न स्पष्टनिर्गमत् ॥

मध्यस्थ्या कञ्जुरायतापकविगा रोमावती निर्मना

रम्भ यावन्नायवम्यसिद्धीमिभ्र वयो वर्तते ॥

यथा च ममैव—

उच्छ्रुत्तमण्ण्यग्रातरेयमायद्वुच्छ्रुत् ॥

अपयास्तमुरीशुद् ससल्यस्या स्तनद्वयम् ॥

वाममुग्धा यथा—

दृष्टि सालसती विभार्त न गिगुञ्जीशामु बद्धादरा

धाम्नि प्रेपयति प्रवर्तितसपीसभागयाताम्पि ।

१ स्त्रापि इति पाठ

२ कुलवर्तिवाया प्र एव शौचनलावण्यविभ्रमविशामा ।

प्रवम नीव प्रवमिडे भागपटन्नीव विव गृहमागत ॥ इति पटाया

३ हृत्किञ्चनविभारमुद् भ ममिभ विरद्विभविगाममुच्छाभम् ।

भणिभ स्वभावमरल धन्याना गृहे कलसाणाम् ॥ इति पटाया

४ लज्जावधाप्रसाधनानि परतुक्तिनिविष्टामानि ।

अविनवदुमभसि धन्याना गृहे कलसाणि ॥ इति पटाया

एतावन्सखि बोध कवचमह तस्याहसन्न पुन-

कोऽस्य कामि रत नु हि कथमिति स्वयापि मे न स्मृति ॥

एवमथेऽपि परित्वत्तहीयन्त्रावदग्ध्यप्राया प्रगमाव्यवहारा वैश्विन्य ।

यथा—

इचित्तान्मूलात् इचिन्गपद्माहमलिन

इचिचूर्णोद्गाग इचिदपि च साल्ककपद ।

बलमहाभागरलकपतिने गाकुमुन

त्रिया सवावम्भ कययति रत प्रच्छदनद ॥

अथान्या कोषचथा—

सावहित्यादरोदास्ते रता धीरेतग कुधा ।

सतन्व ताडये मध्या मथाधीरेत त पदेन् ॥ १९ ॥

सहावहित्यनाकारमुवरणान्तरण चापचागधिजनन वतत सा सावहित्य
दरा । रतापुतामाना कुधा कापन भवति ।

सावात्पादरा । यथामरुगतक—

एकप्रासनसन्धिति परिहृत्वा प्रयुक्तमात्रत

साम्बूलाहरणच्छलन रभसाश्लेषोऽपि सन्निहित ।

आलाभाप्रद न मिश्रित पत्रजन व्यापारवन्त्यान्तिके

दान्ना प्रयुपचारतघनुरमा काय कृतार्थकृत ॥

रतानुदास ना यथा—

जायन्ता कृत् पुरव कुम्भ न समन व मया

भन्नप्रगतिमगज्यमानमधर रत न द्याप्रहृ ।

अज्ञान्यपदपि स्वय भवति ना वामा ह्याह्यून

त्याया । शक्ति एष सुप्रति कुन कापप्रकारेणर ॥

रतग त्वा प्रगमा कापना मति मत्त व तावति । यथामरुगतक—

कापकामलगतवात्सल्यैकापाशन वदुःख

रत्वा कल्याणकनन तादतया माय मयाना पुः ।

न यवमति म्पककृतिग ममूच्य त्वेन

रना हन्यन एष नदतय प्रव रत्ता हसन

ध रत्परप्रम ना म च रत्तव न व ती शिप्रा रवक त्वः । य रत्तव—

कापा यव अह रचना म्पदी यव मान

यवतान्विभक्तमननरा रत्तव न प्रगत् ।

रत्तव प्रममति ममुन वामि रत्तव न

व रत्तव रत्तव न व म म मुन उ रत्तव

पुनश्च—

द्रेषा ज्येष्ठा कनिष्ठा चेत्यमुग्धा द्वादशोदिता ।

मभ्याप्रगभाभेदानां प्रत्येक उद्वेष्टकनिष्ठान्वयेन द्वादश भेदा भवन्ति ।
मुग्धा त्वैकरूपव । उद्वेष्टकनिष्ठ यथामदरातवे—

दृष्ट्वासनसंस्थिते प्रियतम पश्चादुपेक्षादरा
दक्ष्या नयने निमील्य विहितश्रीमानुवचच्छर ।
इपद्रुक्वितकधर गपुलक प्रमोसमानसा
मन्तह।मसस्कोलकलका धूर्णोऽपरां पुम्बति ॥

न चानयोऽक्षिप्यप्रमन्थामेव व्यवहार । अपि तु प्रेम्णति । यथा रगत
धोक्त दक्षिणप्रदक्षिणवयरे । एषां च धीरमभ्या अधीरमभ्या अधीराधीरमभ्या
धीरप्रगभा-अधीरप्रगभा धीराधीरप्रगभाभेदानां प्रत्येक उद्वेष्टकनिष्ठान्वेष्टा
प्रधानां सासवदत्ता-रत्राव-ीवत्प्रव-धनाधिकानामुदाहरणानि महाकविप्रव-धे
प्वनुसृतव्यानि ।

शषादधी—

अन्यरथी कन्यकोटा च नायोटाहिरस्मे क्वचित् ॥ २० ॥
कन्यापुरागमिच्छात पुयादङ्गाहिरमधयम् ।

मायकातरसंशयिन्य-योडा । यथा—

दृष्टिं हे प्रतिशक्ति क्षणनिहाप्यस्मि-गृहे दास्यति
श्रावेणान्य गिद्यो दिता न विरता कापीरव पासति ।
एकारिन्यवि माति तदूरमित शीतमन्-गु-
नीर-प्रासनुमागित-तु अरुच्छे-न-प्र-यय ॥

इय लक्ष्मि प्रधाने रथे न क्वचित्प्रव-धनीयेति न प्रवक्षिता । कन्यका तु
विप्रायायता-सापरिणीता-प्यन्य-र-पुच्यत । तस्यां विप्रा-यो-ऽ-न्यमानायां
मन्भावामपि परोपरोधलका-गभया-प्रच्छन्न-कामि-व-प्रवर्तत । यथा मन्-तां
मायकस्य सागरिकायां च बलराजस्मेति तन्पुगाय-क्ष-य-प्रधान-प्रधान
रगतमाधयो निव-धनीय । यथा रत्राव-ी-नागान-द्वयो-सागरिका-मलद-
त-पुराग इति ।

साधारणरथी गमिका क-प्रागल्भ्यधीत्ययुक्ता ॥ २१ ॥

तस्यवहारो विरलत साध्यातरे निर्दिशत । शिष्यत्र तु—

उपप्रकामसुखाध्यासप्रतन्त्राहयुपण्डवान् ।
कन्ये दक्षयदा-गधि न्यान्मात्रा रिपागरयेन् ॥ २२ ॥

८५ ये कामयत त उपप्रकामा-धो-य-व-गि-वि-प्र-व-त-व-सु-य-प्र-
साग-वा-प-ध-न-सु-ग-प्र-धो-व-ना-वा-अ-हो-मू-य-स-व-प्र-व-व-व-व-व-व-व-
२२५६

अथ विरहो वृष्टिः—

चिरयस्यव्यलीचे तु विरहोत्कण्ठितो मना ।

यथा—

सति स विजितो बीणावाप कथाप्यपरत्रिया
पतितनभवसाभ्यां तत्र क्षपाडलित भुक्म् ।
कथमिठरथा शेषालीपु स्वडलुमुमासपि
प्रमरति नमोनप्यऽपीदी त्रिवेण विलम्ब्यते ॥

अथ खण्डिता—

शातेऽन्यासङ्गविहृते खण्डितेप्याकपायिता ॥ २५ ॥

यथा—

नवनखपदमत्र गोपयस्यगुचन स्थगयति पुनरोष्ठ पाणिना दत्तदष्टम् ।
प्रतिष्ठापनपरश्रीघ्नगयो विसपन्नकपरिमलगधः क्वन सक्था वरीनुम् ॥
अथ कण्ठातरिता—

षट्हातरितामपाद्विभूतऽनुनायार्तिशुक् ।

यथा—

नि श्वागा वदन दहन्नि ह्य निमूनुमभ्यते
निद्रा नति न हस्यत प्रियमुग नक्तन्व दयते ।
इह जोषमुपति पादपतित प्रेयांसयोपेक्षित
सद्य क गुणमाकल्प्य दयितं मान धय कारिता ॥^१

अथ विप्रलम्बा—

विप्रलम्बोक्तसमयमभातेऽतिविमानिता ॥ २६ ॥

यथा—

उत्तिष्ठ हृति यामो यामो यातस्यथापि नायात ।
यात परमपि जीवन्भावितनाथो भवत्तस्या ॥

अथ प्रोषितप्रिया—

दूरदशातरस्ये तु वार्यत प्रापितप्रिया ।

यथा मरुत्तके—

आन्तिप्रतरातिप्रयस्य पदवीमुद्गेष निर्विणया
विधातपु पविष्वह परिणनी ध्वाते समुत्सपति ।
इत्वेकं सङ्गुचा एह प्रति पद पावत्रिवास्तिन्धेय
माभूदागत इलमद्वदितमीव पुनर्वाक्षितम् ॥

अथामितारिका—

वामाताभिस्तरतवान्त सारयेद्वाभिस्तारिका ॥ २७ ॥

१ विरहोत्कण्ठिता यथा सति पाठ २ विहृते सति पाठ

यथामरुशतके—

उरसि निहितस्वारो हार कृता ऋषे घने
कलकलाती काग पादा रणमनिपुया ।
प्रियमनिसरस्येव मुग्धे तमाहृत्किंदिमा
यदि किमधिकत्रासोत्कम्प त्ति स मुदीशये ॥

यथा च—

‘न च मेऽप्रगच्छति यथा लघुता करुणा यथा च कुण्ठे स मयि ।
निपुण तथैनमुपगम्य वदेरभिदूति काचिन्ति सदिदये ॥

तत्र—

चितानि श्वासस्वेदाश्रुयैवप्येग्लान्यभूयणे ।
युक्ता पटत्या ह्ये चाये श्रीडौडनस्यप्रहर्षिते ॥ २८ ॥

परश्रियो तु कन्यकोऽपि । सकेतात्पूव विरगेत्कण्ठित एवादिद्रुष्टाना
सहाभिसरत्यावभिसारिके । कुतोऽपि सकतस्यानमप्राप्त नायक विप्रलम्भ इति
व्यवस्थितैवानयोरति । अस्वाधीनप्रिययोरवस्था तरायोगात् । यत्तु माग्नि
काभिमिनादी ‘योऽप्येव धीर सोऽपि दृष्टो दद्या पुरत इति मान्दिकावच
नानन्तरम्—‘राजा—

दाक्षिण्य नाम विम्बोष्ठि नायकाना कुलनतम् ।

तम दीपाधि ये प्राणास्ते तदाद्यानिवचना ॥

दशात् नन । सगित्तानुनयाभिप्रायेण । अपि तु सवथा मन देवधीनतना
गहन निरागा मा भूति कन्याधिभम्मणावति । तयात्पुपसनातनायकसमाग
माया गान्तरव्यवधानऽप्युत्कण्ठितात्मवति न प्रोपितप्रियात्मनायत्तप्रिय
तात्प्रति ।

यथामा महाशय्य —

दूत्या दामी सर्गी फारुधात्रेयी प्रतिधेशिका ।

किङ्किनी शिदिपनी स्व च नेतुमिप्रगुणाचितता ॥ २९ ॥

नामा परचारिका । सखा सहनिबद्धा । कारु रजरीप्रवृत्ति । धान्द्रुपमा
नृमना । प्रतिवाशिका प्रतिवृद्धि । किङ्किनी मिभुक्वादिक्का । शिल्पिनी शिप्र
कारिका । स्वच चति दूताविसया नायकमिप्राणा पीमदादीना निवृष्टार्प
तात्प्रना गुणन युक्ता । तथा च माडतीमाधवं कामदधी प्रति—

शास्त्रपु मन्त्र महत्रज बाध प्रागल्भ्यमन्यसगुणा च वाणी ।

कात्तानुवाध प्रतिभानवभवमत गुणा कामदुपा क्रियाशु ॥^१

तत्र सखा । यथा—

मृगाशुश्रुशसम्प्रासाय कथ कथयामि थ

दहनप्रतिना दद्या मूत्रमया न द्वि वधवो ।

इति तु मित्त नादीरूप स लाकृष्णा गुणा

सव शत्रुया दिप्योरुधो विधेर्विपन्थित ॥

यथा च—

सद्य जाणह दुः सारिमम्मि जणम्मि जुञ्जए राओ ।
मरठ ण तुम भणिम्म मरण पि सण्हमिच्च से ॥

अथ हृती । यथा—

महु एहि किं निवठ । हरति निव वाठ जइ वि मे सिचअम् ।
साहेमि कस्त गुदर दूरे गामो अह एका ॥

इत्यापूर्वम् ।

अथ योपिद्वारा —

यौवने सस्त्रना स्त्रीणामलक्षणास्तु विंशति ।
यावने सस्त्रोद्भूता विंशतिरक्षरा स्त्रीणां भवति ।

तत्र—

भायो हावध्व ह्येला च प्रयस्तत्र शरीरजा ॥ ३० ॥
शोभा कातिध्व श्रीतिध्व माधुर्यं च प्रगल्भता ।
आदार्यं धैर्यमित्येते सप्त भावा अयत्नता ॥ ३१ ॥

तत्र भावहावध्वेलाश्रयोत्तजा । शोभा कातिश्रीतिमाधुर्यं प्रगल्भता यमो
दार्यं धैर्यमित्ययत्नता सप्त ।

लीला विलामे विच्छिन्नविविधम क्लिप्तमिश्रितम् ।
मोहायित कुट्टमित विष्णोको ललित तथा ॥ ३२ ॥
विद्वत् चेति विज्ञेया दश भावा स्वभावजा ।

तानेव निर्दिशति—

निर्विकारात्मकात्सत्त्वान्द्राघस्तप्राद्ययिविध्या ॥ ३३ ॥

तत्र विकारहेतोः सत्वप्यविकारक एतवम् । यथा कुमारसंभवे—

धुताप्सरोगीतिरपि क्षणमिह प्रसरयानपरो बभूव ।
आत्मेभराणां न हि जातु मित्रा समाधिमेदप्रभवो भवति ॥

तस्मान् विकाररूपात्सत्त्वाद्य प्रथमो विकारोत्तर्विरिषणीं श्रीप्रसोच्छून
तेषु स भाव । यथा—

एहि सालसनी विभर्ति न पिपुकीडामु बद्धादरा
शेप्रे प्रथयति प्रवर्तितसगीसंभोगवार्तात्वपि ।
पुमपुममपेतगाहमपुना नारोदति प्राग्दया
बाला नूननशौचनव्यतिवरावटभ्यगाना सने ॥

१ सत्य जानामि इह मद्गणे जने सुख्येन रागे ।

वियता न स्त्री भणिष्यामि मरणपरि काषणीयमसा ॥ इति श्लोका

२ मुहुनेहि किं निवारक हरति निव वाठो यदपि मे सिचवम् ।

साधवामि कस्त गुदर दूरे गामोऽहमेवा ॥ इति श्लोका

उवाच कृष्णार्जुनो—

इत्यु विदित्वापि त्वय्युवाच—
उवाच कृष्णार्जुनो—

उवाच श्रीरुद्र—

इति श्रुत्वा त्वं मे श्रेयसो ह्येवमुवाच—
उवाच कृष्णार्जुनो—

उवाच—

उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—

उवाच—

उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—

उवाच—

उवाच कृष्णार्जुनो—

उवाच—

उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—

उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—

उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—

उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—
उवाच कृष्णार्जुनो—

अथ कान्ति —

मन्मथामापितच्छाया सैथ कान्तिरिति स्मृता ॥ ३५ ॥

शोभैव शयावतारघनीकृता कान्ति । यथा—

उन्मीलदूदने दुदीप्तिविर्धरे सुरसरित
भिन्न पीनपुष्यलस्य च रचा हस्यप्रभाभिहतम् ।
एतस्या कलपिहृदकष्टकदलीकल्पं मिलित्वाभुक्त्वा
दगासाङ्गमुप रवेव सहसा केनेषु लभ्यते ॥

यथा हि महाश्वेतावणनावसरे मन्मथानस्य ।

अथ माधुर्यम्—

अनुस्यणत्य माधुर्यं

यथा शाकुन्तले—

सरसिजमनुविद्ध छेदलेनापि रम्य मण्डिमपि हिमागोर्लम्ब्य लक्ष्मीं तनोति ।
इयमपिदमनोहा वस्त्रलेनापि तन्वी किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् ॥

अथ वीति —

वीति कान्तेस्तु विस्तर ।

यथा—

देवा पतिश्च निमन्तमुमुहससिञ्जोहाविद्युत्तमनिवदे ।
अहिसारिभाण विग्न करोति अन्त्याण विहवासे ॥

अथ प्रागल्भ्यम्—

नि साध्यस्तथ प्रागल्भ्य

मन शोभपूर्वकोऽङ्गसाद साध्यसम्, तदभाव प्रागल्भ्यम् । यथा मयैव—

तथा मीमाविधयापि तथा मुग्धापि मुन्दरी ।
कलाप्रयागवानुयै सभास्वाचारक गता ॥

अथोपायम्—

आंदायै प्रथय सदा ॥ ३६ ॥

यथा—

त्रिभूह सु दुविस्तआए सञ्जल काळण गहवाधारम् ।
गहएवि मण्युदुवसं भरिमो पाअ-तमुत्तस्य ॥

यथा वा— भूभङ्गं सहसाद्रुतां ह्येति ।

१ मन्मथाभ्यासित इति पाठ

२ देवाङ्गा निमन्तमुमुहससिञ्जोहाविद्युत्तमनिवदे ।
अहिसारिभाणा विग्न करोष्यन्त्यासा विहवासे ॥ इति पद्यावा

३ दिवसं लभ्यते इति पाठः सकल कृत्वा गृहस्थाधारम् ।
उत्कल्पयि मन्मुदु स भरिमा पाणन्त मुत्तस्य ॥ इति पद्यावा

सम धैर्यम्—

घापलाविहता धैर्ये त्रिदृष्टिरविक्रयता ।

चण्डानुरहता मनोहरितामगुणनामनरनायिका धैर्यमेति । यथा ।
निनायके—

उगगु गग्ने रात्री स्यादगगच्छल शशी

इहनु मदन किवा मृगो परेण विपत्सति ।

मम तु दयित स्याप्यजातो जनन्यमलान्वया

कुमममिनि न खेनाय जनो न च अविन्म् ॥

अथ नामविद्या इत्य । तत्र—

प्रियानुकरण लीला मधुराङ्गविषेष्टिते ॥ ३७ ॥

प्रियदृष्टानां वर्येणयतना त्वादिनीनामङ्गनानितुकरण लीला । यथा
ममव—

तद् । तद् मतिभं ताए मिभर तद्दा तद्दा गीगम् ।

अथ 'इभ गदन्त तविमम तद् मवगादि ॥

यथा वा—'तनामिं वर्ये व ति तवा वषाय इयाति ।

अथ विद्याम्—

गान्धार्ष्टिको विद्यायन्तु विद्यायाऽङ्गक्रियादिषु ।

इति च तदनादिनां च विद्याया वचनं च गान्धार्ष्टिकविषयं च ।
यथा च तदनादिनां च—

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथ विद्यायां च—

आह्वयव्यवहारानि विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ॥ ३८ ॥

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च—

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथ विद्यायां च—

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथान्तरे विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च विद्यायां च ।

अथान्तरे विद्यायां च—

मङ्गुमङ्गतरङ्गिताखितरहा सावहमालोहित

सुदृवान्बनीरिने ऽस्मि न पुन काते कृतार्थीहृत ॥'

अथ ललितम्—

सुकुमाराङ्गनिन्यासो मसृणो ललित भवेत् ॥ ४१ ॥

यथा ममैव—

सश्रूमङ्ग करकिमुलयावतनैराळपन्ती

सा पदनती ललितललित लोचनम्यावटेन ।

निन्याम्यती चरणकमले लोळया स्वरयाते

नि सुगीन प्रयमवयसा ननिता पदुवाभी ॥'

अथ विहृतम्—

प्राप्तकाल न यद्भूयाद्गीडया विहृत हि तत् ।

प्राप्तावसरस्यापि वाक्यस्य लब्धया यदवचन तद्विहृतम् । यथा—

पादाहुटन भूम किमुलयरुचिना सापदस्य लिङ्घन्ती

भूयो भूय रिपती मयि त्रितयवळ लोचने लोळतारे ।

वक्त्र हानप्रसीप सुदृष्यसुदृ वाक्यस्यस्य दशना

यन्मा नावाच किंचित्स्थितमपि हृदये मानस तदुनोति ॥'

अथ नेत्रु कायांतरसहायानाह—

मन्त्री स्व बोभय वापि सन्वा तम्याद्यचिन्तने ॥ ४२ ॥

तस्य नेत्रुरर्थचिन्तायां तन्त्रावापारलिङ्घनाया मन्त्रा वाभा बोभय य
सहाय ।

तत्र विभागमाह—

मन्त्रिणा ललित शेषा मन्त्रिम्यापत्तसिद्धय ।

ललितशुभो ललितानता मरुयावत्तमिद्ध । गथा धीरोगतादय ।

अनियमन मन्त्रिणा स्वन वामयेन वाङ्गीहृतमिद्धय इति ।

धमसहायामु—

अत्रिक्कपुरोहितौ धमे तपन्विप्रस्ययादिन ॥ ४३ ॥

महद वन्म वन्नि व्याचक्षुत वा लच्छ ग वद्ववान्नि । आत्प्रदानिनो
वा । यथा प्रनीता ।

दुष्टदमन लच्छ । नमसहायामु—

सुहृत्कुमाराटयिका दण्ड सामतमनिष्ठा ।

स्यष्टम् । एव लच्छकावातरु महावान्तराणि बोध्यानि । यदाह—

अत पुद यथरा किराता मूषयामता ॥ ४४ ॥

स्लेच्छार्नात्पादागचा स्वम्यथायौपयामिनः ।

लच्छय लच्छ लच्छा हीनवाति ।

विष्णु-परमाह—

ज्येष्ठमध्याधमत्वेन सर्वेणा च त्रिरुपता ॥ ४५ ॥

तारनम्याद्योक्ताना गुणाना चोत्तमादिता ।

एव प्रागुक्तानां मानकनादिकादृशदृशीमश्रिपुरोहितादीनामुत्तममध्यमाधम
भावेन त्रिरुपता । उक्तमात्रभावेन न गुणसंज्ञोपचयापचयेन किं तद्दि गुणा
निशयनारत्तमदन ।

एव माट्ये त्रिधातव्यो नायक सपरिच्छद् ॥ ४६ ॥

उक्तो भावक । तद्योपारत्तुष्यत—

तद्योपारत्तमिवा वृत्तिधनुर्धा तत्र वैशिष्यी ।

गीतनृत्यविलासाद्यमृदु शृङ्गारचेष्टिते ॥ ४७ ॥

प्रवृत्तिरूपो नेतृव्यापारत्नभाषो वृत्ति । साच कश्चिदी-शास्त्रवती आरम्भती
भारतीने-शब्दवृत्तिषा । तासां गीतनृत्यविगयकामोपभोगापुरत्तम्यमाणो यदु
शृङ्गारी कामपलाकच्छिप्रो व्यापार कश्चिदी । सा तु—

नमत्तस्मिन् अतस्मिन्नेतद्गर्भधनुर्धिका ।

सन्निवृत्त सवप्र नर्म परागुच्यते ।

तत्र—

यद्गर्भ्यप्रोदित नर्म त्रियोपच्छन्दनात्मकम् ॥ ४८ ॥

हास्येनैव सशृङ्गारमयेन विहित त्रिधा ।

जातमोपक्षेपसमोगमाने शृङ्गारयपि त्रिधा ॥ ४९ ॥

गुद्वयङ्ग मय द्वेषा प्रेषा धाम्बेयचेष्टिते ।

सर्वे सहास्यमित्येव नमाष्टादशधोदितम् ॥ ५० ॥

अग्राम्म इष्टकनात्रनरूप परिहासी नर्म । तस्य शुद्धहास्येन सशृङ्गारो
स्येन समयहास्येन च रचित त्रिविधम् । शृङ्गारवपि स्वातुरागनिवेशनसंज्ञीग
च्छात्रकाज्ञन-सापराधप्रियप्रतिमदनस्त्रिविधमेव । मयनमापि गुद्वयान्तरी
मावास्त्रिविधम् । एव पक्षिधस्य प्रत्येक वाग्यपचयान्वतिकरेणाश्लेषविधत्तम् ।

तत्र बन्धोहास्यनर्म यथा—

परसु गिरथ-प्रकलामनेन सृशति सदा परिहासपूरम् ।

सा रञ्जयिता धरणा कृताशीमास्येन तां निदचन जघान ॥^१

धननर्म यथा नागान-दे विदूषकसेसरकव्यतिकरे । कियानर्म यथा माल
विकादिमिश्र उत्कण्ठावमानस्य विदूषकस्यापदि निमुण्डिका सर्वभ्रमकारण दण्ड
काष्ठ पातयति । एव वन्यमाणेष्वपि वाग्यपचयपरत्तमुदाहायम् ।

शृङ्गारवन्तामोपक्षेपनर्म यथा—

मध्याह्न ममय लज्ज त्रमज्जल म्थिना पय पीयतां

मा शूयेति विमुञ्च पाच विवग गीत प्रपामण्य ।

१ नपरिमह इति पाठ

२ सफज इति पाठ

अथावपात —

अवपातस्तु निष्प्रामप्रवेशप्रास्तविद्रुषे ॥ ५९ ॥

यथा रत्नावल्याम्—

कण्ट हृत्वावरोप कनकमयमथ शृङ्खलागम कथ

यात्ता द्वाराणि हेतवत्करणवत्किङ्किणीचक्रवात् ।

इत्तातहो मज्जानामुत्तुनगरि संभ्रमादधपात्

प्रभृतीय इव प्रविशति कृपतेर्मैदरे मन्दुरात् ॥

नष्ट वर्षवर्मेनुष्यगणनाभावाद्दहला प्रथा

मत्त कमुतिकमुहस विवति प्रागाद्य वामन ।

पयताप्रमिभिर्निजस्य सत्ता मात्र किराने हन

कुत्रा नीचतयव दान्ति धनवैराभेक्षणान्निहिन ॥

यथा च प्रियदर्शनायां प्रथमेऽह्ने विन्ध्यकेऽपरकन्दे ।

उपसंहरति—

मभिरङ्गव्यतुषेय नाधवृत्तिरत परा ।

धनुर्था भारती स्वापि याच्या नाटवत्क्षणे ॥ ६० ॥

वैशिखीं स्वात्पती चार्धवृत्तिमारभटीमिति ।

पठत्त पञ्चमीं वृत्तिमीन्द्रता प्रतिजानते ॥ ६१ ॥

गा तु लये क्विदपि न ह्यत न शोषपयत् रथेषु हास्यादीनां भार
नामकलात् । नीरसस्य च वाग्वापस्य चाभावात् । तत्र एवता अर्थे
तय । भारती तु सादृशितिरामुससत्तात्तत्र वाग्वा ।

वृत्तिनियममाह—

शृङ्गारे वैशिखीं धीरं स्वात्पत्यारभटी पुन ।

रसं रीद्रं च धीमत्से वृत्तिं स्वपत्र भारती ॥ ६२ ॥

देगभेदनिमवेपान्ति नान्यकारिन्वापार प्रवृत्तिरिहाह—

देनाभावाविषयावेवत्क्षणा ह्यु प्रवृत्तय ।

नेवादेयापगम्येता धर्थाचिध प्रयोजयेत् ॥ ६३ ॥

तत्र पाठ्य प्रति शेष —

पाठ्य तु स्ववृत्त शृणामनीयाना वृत्तात्मनाम् ।

किङ्किनीना महादध्या मन्त्रिजावेरयया क्विन् ॥ ६४ ॥

क्वितिरेवेवीप्रभर्तनी संवध ।

स्वीणा तु प्राहृत प्राय सारसेन्यधमपु च ।

१ श्रीमान् एतन्म क्मुत्तु रति वत्त २ एत्त
३ ति पाठे

प्रहृतेरागत प्राहृतम् । प्रहृति संभृतं सद्भव तगम देगीनेरप्रह
रम् । गारसेनी मागधी च मराप्रनियत ।

पिशाचात्पतनीचादौ पैशात्र मागध तथा ॥ ६७ ॥

यद्देश नीचपात्र यत्तद्देश तस्य भाषितम् ।

कायतश्चोत्तमानीना कायो भाषायतिश्रम ॥ ६८ ॥

स्वथार्थमेतद् ।

आमहयामप्रकाषित्वेनामप्रगमाह—

भगवतो वरैचाच्या निद्वद्देवपिलिङ्गिन ।

निप्रामात्याप्रजाश्चाया नदीसूत्रभृता मिय ॥ ६७ ॥

आयाविति सुवच ।

रथी सूत्रेण चायुष्मापून्वे पिप्यात्मनानुना ।

वत्सेति तात पून्वोऽपि सुगृहीतामिधस्तु तै ॥ ६८ ॥

अपिगदात्पून्वेन पिप्यात्मनानुनातति वाच्या । सोऽपि तैम्प
सुगृहीतनामा चति ।

भावोऽनुगेन सूत्री च मापैन्व्येतेन सोऽपि च ।

सूत्रवार पारपाश्वकेन भाव इति वक्तव्य । स च सूत्रिणा माय इति ।

देव स्वामीति नृपतिभृत्यभट्टेति चाधमै ॥ ६९ ॥

जामन्त्रणीया पतिवज्येष्टमध्याधमै स्त्रिय ।

विद्वत्वाग्निश्रियो भनृवदव वगणिभवात् ।

तत्र स्त्रिय प्रति लभ्य ।

समा हलति प्रेष्या च हव उश्याञ्जका तथा ॥ ७० ॥

कुट्टिन्यम्येयनुगत पूज्या या चरती जन ।

निट्टपकेण भरता रामा चटीति शच्यत ॥ ७ ॥

पूज्या चरती अम्बत । मृष्टनन्वत ।

चष्टागुणादाहृतिसत्त्वरभारानशयता नतृदशानिमिघान् ।

कः प्रहृमाशो भरता नयो वा या वा न त्व शशिवण्डमालि ॥ ७२

तद्वात्र दा तत्प्रत्ययः । चष्टा त्रयदा गणा त्वनयादा उदाहृत
मन्त्रप्रहृतादा उक्तय सव नावकाग मरु मनाभाव सत्वस्य प्रथम
तदारम्भन हावात्सा सुपरमिता ॥

इति शक्तिष्णुमनाधनिकस्य कृता द्वारुपावलोक

ननृप्रकाशा नाम त्रिंशत् प्रकाश समाप्त ।

१ ननृका इति पाठ २ कुट्टि यनुगते पूजा अम्बत सुवर्गीवने' इति
पाठ ३ रामा' इति पाठ

इदं प्रवर्तमानं च सर्वसत्ता गौरी नवे संगमे
 संगे इत्युल्लाहरेण इमताभिरा गिरा पापु व ॥
 इति भिरेव भारती इति माभयेत् ।

सा तु—

भारती ससृष्टतप्रायो वाग्ज्यापारो गदाभय ।
 मेरे प्ररोचनायुतैर्योधीप्रहसनामुते ॥ १ ॥

पुस्तकशोधयोऽत्रा संरक्षितवद्गुणे वाक्प्रधानो न्याययो व्यापारो भारती ।
 प्रगेवता वीथीप्रहसनमुस्ताति वास्यामहाती ।

यथोरेता एतात्माह—

उत्सुगीकरण तत्र प्रशमात प्ररोचना ।

प्रस्तुतार्थप्रशमनेन भोगुणा प्रस्तुतु-सुगीकरण प्ररोचना । यथा रत्न-
 एवम्—

धीदुर्वा निगुणः कवि परिपद् गेवा गुणमादिष्टी
 श्री क हारि च वागसाजचरित नाज च द ॥ वपम् ।
 वयोऽकमपीदृ वागिण्यन्तप्रगः पर कि पुन
 मद्रूपभाषयादुर्ध समुपिन मर्वा गुणानो मग ॥
 वीथी प्रहसन धादि स्वप्रगङ्ग निधामने ॥ ६ ॥
 वीथ्यङ्गाव्यामृत्वाङ्गाव्यानुक्यन्नेऽप्रय तन्तु ।
 मृत्प्रधानो मर्वा मृत माये वाग विदुषकम् ॥ ७ ॥
 स्वकार्ये प्रस्तुतागणि निश्चाकला यत्तदागुणम् ।
 प्रस्तावना वा तत्र क्य कथाज्ञानः प्रस्तुतम् ॥ ८ ॥
 प्रयागानि-वायभाय वीथ्यङ्गानि प्रयादरा ।

अथ ९० अंश —

अतिशूलिमम वाक्यमर्थे वा यत्र शक्तिग ॥ १ ॥
 मूलत्वा प्रविशन्त्यात्र कथाज्ञाना डि रय वा ।

१० ॥ अथ १०० — योग रत्नसंग — १ ॥ १०० ॥ १०० — १ ॥

१० ॥ १०० ॥ १०० — श्रीम —

१० ॥ १०० ॥ १०० — श्रीम —

१०० ॥ श्रीम —

१०० ॥ १०० ॥ १०० — श्रीम —

अथ बाबली—

विनिवृत्त्यास्य घाबेली द्विविध प्रत्युत्तितोऽपि चा ॥ १७ ॥

अस्ति वाक्यस्य प्रकारस्य साक्षाद्गम्य विनिवर्तन वाक्यी । द्विविधा उच्यते
प्रमुच्यते । तत्राद्या यथोत्तरविरिते—‘घाबली—

त्व जीविते स्वमसि मे ह्यस्य द्वितीय त्व कौमुदी वयनयोरसृत् स्वमस्रे ।

इत्यादिभिः प्रियवर्तैरनुसृत्य मुग्धां तामेव सा तमपवा विमत परेण ॥

उच्यते प्रत्युत्तितो यथा राजावल्याम्—‘विदूषक—मी० मअणिए म पि
एद चकारं शिक्षावेदि ।’ ‘मदनिका—ईदास ण वय एता चषरी । इव
‘सिण्डुअं वय एम् । विदूषक—मी० कि एणा सण्डेण मोदभा
करीगन्ति । मदनिका—ईदि । पदीअं वय एदम् । इत्यादि ।

अथाधिकृतम्—

अयोन्ययापयाधिक्योक्ति स्पधयाधिक्यल भवेत् ।

यथा वेणीसंहारे—‘अनुन —

सकलरिपुत्रयागा यत्र शब्दा मुनेषु लुप्तमिव परिभूतो यस्य गर्वेण लोक ।

रणशिराणि निहन्ता तास्य राधासुतस्य प्रणमति पितरा वा मध्यम पाण्डुपुत्र ॥

इत्युपक्रमे ‘राजा—अरे नाह भवानिव विकल्पनाप्रगल्भ । किमु ।

प्रकथयिष्ये न चिरात्तुम वाच्यवास्तां रणाङ्गणे ।

मदूदाभिभवस्योऽस्थिपणिकामङ्गमीदणम् ॥

इत्यन्तर्न भीमदुर्योधनयोरन्योन्यवाक्यस्याधिक्योक्तिरधिकृतम् ।

अथ गण्ड —

गण्ड प्रस्तुतस्यधिभिन्नार्थे सहस्रोदितम् ॥ १८ ॥

यथोत्तरविरिते— राम —

इय गद्वे लक्ष्मीरियममृतवर्तिनयनयो

रसावस्था शशौ वपुषि महलषादनरथ ।

अथ बाहु कण्ठे सिधिरमसृणो मौक्तिकमार

किमस्या न प्रेयो यत् परमसहासु विरह ॥

(प्रथि व) प्रतीहारी—देवो उच्यते । राम —अधि च । प्रतीहारी—

देवैस्मा आसण्णपरिवारो दुम्मुदा । इति ।

१ अत्रति मदनिके सामप्येता चर्चरी स्थित । इति षष्ठाया २ इत्यन
न गत्तेषा चर्चरी । द्विपरीतगण्ड खन्नेतत् । इति षष्ठाया ३ अत्रति
विमतेन सण्ण मौक्ता विवन् । इति षष्ठाया ४ नदि । पश्यते वदितम् ।
इति षष्ठाया ५ दव, उपस्थित । इति षष्ठाया ६ दवस्मानपरिवारो
दुम्मुदा । इति षष्ठाया

अथावमिदम्—

रसोन्मथान्यथा ध्यात्वा यथायमन्दिन हि तन् ।

यथा छन्दिरामे—मीना—जा, यथा यथा तुम्हा अतुम्हा अतुम्हा ।
तर्हि गो राजा विनाम गमिदधो । यथा—अम्, मिनातान्वा रत्नेग
मिन्वा भवितव्यम् । मीना—जा, गो यथा तुम्हा रिता । छय—
वयो रगुलि रिता । सीता—(गागइत्) अद् न यथा परं तुम्हा ।
मथलाए अथ पुरवीए । इति ।

अथ नाटिका—

सोपहासा निगूढार्थो नाटिकैश्च प्रहेलिका ॥ १० ॥

यथा सुशारागमे—चर—इहो वल्लभ मा कुप । किं पि तुह उज्ज्व
ओ जानति । किं पि अह्मारिमा जग जानति । शिष्य—दिनमदुग
प्यायस मरहवमपहतुमिच्छति । चर—देदि रे उज्ज्वायो सख जान
ता जानातु दाव कस्य चन्ने अमिष्येदो मि । शिष्य—दिमनेन इतन
भवति । इत्युपक्रम 'चाणक्य—चन्द्रगुणादपरत्त' पुरुषात्रानामि । इत्यु
भवति ।

अथासप्रलाप—

असवद्वयथाप्रायोऽसप्रलापो र्यथोत्तर ।

ननु चासवद्वयथाप्रायोऽसप्रलापो वाक्यदोष उक्त । तत्र । असप्रलापिन
दो मादशैशवादानामसवद्वयप्रलापिनैव विभाव । यथा—

अविभ्रान्ति विदाय वक्तुहरोप्याम्बुतो वामुके

रहत्या विपक्तुराग्णयत समृश्य इन्ताडुरान् ।

एक श्रागि नवाष्ट सप्त पडिति प्रथ्वस्तसहयाक्रम

वाच क्राधारथा शिशुत्वविकटा त्रेयाति पुष्पन्नु व ॥'

यथा च—

हम प्रयच्छ म कान्ता गतिस्तस्यास्तया हता ।

त्वभावितैक्येन द्वय यन्मियुज्यते ॥

यथा वा—

भुक्ता हि मया गिरयः स्नानोऽहं बहिना पिबामि मियत् ।

हरिहरहरिष्पगभा मापुत्रासैन वृत्वामि ॥

१ जान कस्य चतु सुवाभ्यामवोप्याया गन्तव्यम् । तर्हि स राजा विनयन
नमन्तव्य । त च्छाया २ जान, स सप्त सुवयो रिता । इति छाया
३ जान न सप्त पर सुवयो । मक्याया पत्र पृथिव्या । इति छाया ४ 'इहो
जालन, मा कुप्य । किमपि तयोवा दायो जानाति । किमप्यलाहृया जना जान
ति । इति छाया ५ वति न उपाध्याय सख जानाति तज्जानातु तावन्तस्य
चन्द्रोऽर्नभिप्रत इति । इति छाया ६ 'यथोत्तरम्' इति पाठ

तत्र च—

अनुभाषत्रिभाषाभ्या रथायिना व्यभिचारिणि ॥ ३१ ॥

शुद्धीतमुक्तं चतुष्पदं द्विजं परिपोषणम् ।

भक्तिं स्वकीयत्वादिना संप्रदायादिनेति रथात्तरत्वादिनो महत्तम् ।
शुद्धीतमुक्तं परस्परव्यतिरेकीतिरप्ये ।

न घातिरस्मत्तो यस्नु हृदं विच्छिद्यन्ता मयेत् ॥ ३२ ॥

यस्य घा न तिरगदध्याद्भस्वल्कारलक्षणं ।

कथायश्चोदयमतिशयभूरुणादिनि ।

एषो मस्तोऽङ्गीकृतव्यो धीरः शृङ्गार एव वा ॥ ३३ ॥

अङ्गमये रसा मये कुर्यात्प्रियदणेऽद्भुतम् ।

मनु च रगात्तरत्वादिनादनन्त रगात्तराणामद्भुतमुच्यते । तत्र । यत्र
रगात्तरत्वादी स्वानुभावविभावव्यभिचारिषुषो भूयभारनिकष्यते तत्र रगा
तराणामद्भुतम् । क्वचिदस्याप्युपनिबन्धे तु स्थायिनो व्यभिचारिनश्च ।

दुराध्यान यथ सुखं रायदत्तादिनिगुथम् ॥ ३४ ॥

स्वरोध भोजन ध्यान सुरत चातुलेपनम् ।

अम्यरप्रदृष्टादीनि प्रत्यग्भाणि न निर्दिशेत् ॥ ३५ ॥

अङ्गनेकेनैकक्रीत प्रयत्नकारिभिरेव सूचयेत्पर्ये ।

नाधिकारियथ चापि स्वाय्यमापद्यक न च ।

भाषकृतनायकवध प्रयत्नकारिणापि न सूचयत् । तावयक तु दक्षिणवृत्त
॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

एकाहाचरितकाधमिधमास्तत्रनायकम् ॥ ३६ ॥

पात्राग्रचतु रट्ट मयामतऽस्य निगमः ।

एकावध ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

एताकास्थानकान्यत्र विदुस्तत च धीजयम् ॥ ७५ ॥

पथमद्वा प्रवतव्या प्रवर्गात्पुनस्तृता ।

पञ्चाङ्गमन्त्रं च दशाङ्ग नाटक परम् ॥ ७६ ॥

१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

ज ३ प्रकरणं तृप्तमुपायं तत्रसधयम् ।

अमात्याप्रवर्णिजामक कुर्यात्त नायकम् ॥ ७७ ॥

धीरप्रणा त स्वापाय धमकामधितपरम् ।

नाय नाटकवन्तधिप्रवर्णावरसादिक् ॥ ७८ ॥

नायवुद्धि चित्तानिगमः । १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

तनायक निपदतरितापनिधिं कुर्यात् । प्रकरणे मन्त्रो जमाल एव । सार्धं
बाहो वणिग्विशेष एवेति । सष्टमयत् ।

नायिका तु द्विधा नेतु कुख्या गणिता तथा ।
द्विदेवैश्च कुलजा वेद्या षापि द्वयं चचित् ॥ ४१ ॥
कुलजाभ्यतरा चाहा वेद्या नातिप्रमोऽनयो ।
आमि प्रकरण श्रेधा स्त्रीर्ण धूतसकुलम् ॥ ४२ ॥

यसो मृति सोऽस्या जीवनमिति वेद्या । तद्विरुपा मणिका । यदुक्तम्—

आभिरभ्यर्षिता वेद्या रूपशीलगुणान्विता ।

उभते मणिकाशब्द स्थान च जनसमदि ॥

एव च कुलजा वेद्या उभयमिति श्रेधा प्रकरणे नायिका । यथा वेदस्य
तरङ्गदत्त कुलजैव पुण्यदूषितक । ते द्वे अपि मृच्छकटिकायामिति । कितवदु
तकारादिभूतसकुल तु मृच्छकटिकादिवत्सकीर्णप्रकरणमिति ।

अथ नाटिका—

लक्ष्यते नाटिकाप्यत्र स्त्रीर्णान्यनिवृत्तये ।

अत्र केचित्—

अनयोश्च बाधयोगादेको भेद प्रयोक्तृनिर्णय ।

प्रख्यातस्त्रितरो वा नाटीसनाधिते काये ॥

अल्मु भरतीय श्लोकमेको भेद प्रख्यातो नाटिकास्य इतरस्त्वप्रख्यात प्रक
रणिकासंगो नाटीसनाया हे काव्ये आत्रिते इति व्याचक्षणा प्रकरणिकामपि
मन्यते । तदसत् । उद्देशलक्षणयोरनभिधानात्समानलक्षणत्वे वा भेदाभावात् ।
यत्पुरसनायकाना प्रकरणमेदात्प्रकरणिकाया । अतोऽनुदिष्टया नाटिकाया
यमुनिना रक्षण कृत तप्रायमभिप्राय । पुद्गलक्षणसकरादेव तन्मार्गे सिद्ध
रक्षणकरण सत्रीणानां नाटिकैव कतव्यात् नियमार्थं विनायते ।

तमव सकरे दण्डयति—

तत्र वस्तु प्रकरणाभाटकाभायको नृप ॥ ४३ ॥

प्रख्याता घोरललित शृङ्गारोऽङ्गी मलक्षण ।

अथावनिवृत्तत्वं प्रकरणधर्मं प्रख्यातनृपनायकात्तु नाटकधर्म इति ।
एव च नाटकप्रकरणनाटिकातिरक्षण वस्त्वादे प्रकरणिकायामभावादङ्गणप्रमे
न चात्मे ।

तत्र—

स्त्राप्रायचतुरङ्गादिभेदश्च यदि चेष्यते ॥ ४४ ॥

एकद्वित्र्यङ्गुपायादिभेदेनान तस्वरता ।

तत्र नाटिकेति आसमाह्वययाचित्यप्राप्त धीप्रधानतम् । द्वेषिहीनृपयाप्रय
ताश्च तदङ्गसंख्ययाल्लावमङ्गरेण चतुरङ्गतमन्वीभियप्राप्तमव ।

विशेषतः—

देवी तत्र भवेत्तुष्टा प्रगल्भा नृपपदाजा ॥ ४५ ॥
गम्भीरा मानिनी पृच्छासद्गदाभितुंगमम् ।

प्राया तु—

नायिका तादृशी मुग्धा दिव्या घातिमनोहरा ॥ ४६ ॥
तादृशीति नृपवर्गजहादिभमानिनेषु ।

अतः पुरादिर्लंबधादासघा श्रुतिदशनेः ।
अपुरागो नघायस्यो नेपुलस्यां यथात्तरम् ॥ ४७ ॥
नेता तत्र प्रपतंत दधीत्रासेन शङ्कितः ।

तस्यां मुग्धनायिकायामतः पुरादिर्लंबधादासघाभिना प्रयागजायां
नन्दवत्स देवीप्रतिबन्धान्तरित उत्तरोत्तरो नकावथापुरागो निबन्धनीयः ।

वैशिक्यद्वैत्यनुभिद्य युक्तार्द्धरिय नाटिका ॥ ४८ ॥
प्रत्यक्षोपनिबन्धाभिहितलक्षणकीवद्वत्तुष्टयवती नाटिकेति ।

अथ भाष —

भाणस्तु धृतचरित स्यात्तुभूत परेण या ।
यत्रोपवर्णयदेवो निपुणः पण्डितो विद्व ॥ ४९ ॥
स्वधीधनात्प्रयुक्ती बुधादावादाभादिते ।
नृपपेद्रीरशुद्धाया नौपयसंभाष्यतस्तव ॥ ५० ॥
भुवन्वा भाग्ये तृत्तिरवाङ्क यस्तु वदियतम् ।
मुग्धनिपटण हाद्ग लाम्बाङ्कानि द्वापि च ॥ ५१ ॥

पूनाध्यायसु ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥
१११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥
१२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥ १३० ॥
तृतीयः ।

आख ११ -

सर्व एव स्थित पाठ्यमागीत पुण्यगोष्ठिका
प्रत्यक्षवत्प्रसूद य मन्थयान्ठ डिगुदकम् । ५ ॥
उत्पदासमक उप उत्तम पुनमद य
नरुत्त द्वापि च हातवङ्कानि द्वापि च ॥ ३ ॥

२५ ॥ १०० ॥

अथ प्रहसनम्—

तद्वत्प्रहसनं श्रेया शुद्धवैदृतमर्कर ।

तद्वदिति भागवदनुसंधिसुष्यद्वलास्यादीनामतिशेय ।

तत्र गुद तावत्—

पाण्डिनिप्रभृतिचेष्टचेटीविटाकुलम् ॥ ५३ ॥

चेष्टित वेपभापामि शुद्ध हाम्यवचोन्वितम् ।

पाखण्डिन गान्धनिप्रयप्रभृतव । विप्राश्चात्तन्तमृत्तव । जटिनान्न
पीयिनो वा । प्रहमनाग्निहाम्यनिभावान्देश च यथावत्स्वव्यापरोन्वित
घञ्चेगीव्यवहारयुक्तं शुद्ध प्रहसनम् ।

निवृत तु—

कामुकादिघचोनेपे पण्डरञ्चुकितापसै ॥ ५४ ॥

निवृत सकराद्धीय्या सकीर्ण धृतमकुलम् ।

कामुकादयो भुजङ्गचारमगदा । तद्वपभापादिवीगिनो यत्र पण्डरकुलि
पसद्वदादयस्तद्विदृतम् । सस्वरूपप्रयुतविभावत्वात् । वीग्यत्रैस्तु संकीर्ण
त्सदीपम् ।

रसस्तु भूयसा कार्यं पद्मिधो हास्य एव तु ॥ ५६ ॥

इति साष्टम् ।

अथ द्विम —

द्विमे वस्तु प्रसिद्ध स्यादृत्तय वैशिर्षी विना ।

नेतारो देवग धर्षयक्षरक्षोमहोरगा ॥ ५७ ॥

भूतप्रेतपिशाचाद्या योऽशात्य तमुद्धता ।

रसरहास्यशृङ्गार परमिर्दीप्तं समन्वित ॥ ५८ ॥

माये द्रनालसप्रामशोधोद्धातादिचेष्टितै ।

चन्द्रमूर्धोपरगंघ्र न्याय्ये रोद्रस्मेऽङ्घ्रिनि ॥ ५९ ॥

चतुरङ्गश्चतु सपिनिर्घिमसौ द्विम स्मृत ।

द्विमसुपात इति नायकसुपातव्यापारात्मकत्वाद्द्विम । तत्रप्रतिहासप्रसिद्ध
मन्त्रकम् । वृणयथ कश्चिद्वीकत्रामिस । रगाथ धीरसौद्रभामसाङ्गतकण्ठम
यानका पद । स्वाथो तु रानो न्यायप्रधानो विमशरहिता मुखप्रविमुसगम
निरहणाभ्यन्वितार संधय साक्षा । माये द्रनालाद्यनुभावतमाभया । इय
प्रमावर्तिनात्कवन् । एतच्च—

इदं त्रिपुरादे तु लक्षणं मद्गणितम् ।

तत्रत्रिपुरदाहध द्विमसंज्ञं प्रयोचित ॥

इति भरतमुनिना स्वयमव त्रिपुरादेतिवृणय तुभ्यत्वं दर्शितम् ।

अथ व्यायोग —

एयातेतिवृत्तो व्यायोग एयातोऽस्तनराधय ॥ ६० ॥
 हीनो गभयिमशाभ्या दीप्ता स्युडिमघद्रमा ।
 अग्नीनिमित्तमप्रामो आमदइयजये यथा ॥ ६१ ॥
 एकाहाचरितैवाङ्गो व्यायोगो घट्टमिनरैः ।

व्यायुज्जठेऽम्भिवहव पुरया इति व्यायोग । तत्र विमवदमा पद हास्य
 गङ्गासहित । इत्यारमवत्ताष रतानामवचनेऽपि वणिरीरहितपरवृत्तिव
 रयवदेव लभ्यत । अग्नीनिमित्तप्रात्र संशाम । अथा परपुरामण विनृवपवो
 पासहसाजुनवध इत । संप १५१म् ।

अथ समवकार —

कार्यं समवकारेऽपि आमुत् नाटकादियत् ॥ ६२ ॥
 एयात द्यासुरं वस्तु निविमशास्तु सधयः ।
 वृत्तयो मन्दर्बशिक्यो नेतारो देषदानया ॥ ६३ ॥
 द्वादशोदात्तयित्याता पर तायां पृथक्पृथक् ।
 घट्टीरररणाः सर्वे यद्वद्भोगिमघन ॥ ६४ ॥
 अङ्गिमिन्निवपटस्त्रिहृत्कारस्त्रिविद्रय ।
 द्विरधिरद्वः प्रथम कार्यो द्वादशनाटिक ॥ ६५ ॥
 घट्टिनाटिकायन्तयी नाटिका घट्टिकाट्टयम् ।
 वस्तुमभावदयारिष्टता स्यु वपटाखय ॥ ६६ ॥
 मगरोपरोधसुख पाताभ्यादिवविद्रया ।
 धमाधकार्म शृङ्गारो नात्र विन्दुप्रयोगार्वा ॥ ६७ ॥
 धीप्यङ्गानि यथात्ताम बुर्पात्तहृत्तने यथा ।

समवर्षीयन्तेऽभिप्राया इति समवकार । तत्र नाटकादिदामुममिदि
 समस्यवकाणांआमुत्प्रापणम् । विमोवक्रिताखलार संधय । द्यासुरादरो
 द्वादशानामवः । तेषां च पलानि पृथक्पृथक्प्रवृत्ति । दया समुदमचने वासु
 देवारीनां लक्ष्यागिलाभा । बीरधात्री । अङ्गभूयाः सर्वे रता । प्रयोऽङ्गा ।
 तेषां प्रथमो द्वादशानाटिकाभिनेतिहस्तप्रमाण । दयासंख्य अङ्गिमिन्निव
 वरवा । नाटिका च घट्टिकाट्टयम् । प्रत्यह च दयासंख्य वपटा । तथा मग
 रोपरोधसुखवाताभ्यापिष्टिवाणं सभ्य १६७ो विन्दु कारे । धमाधकार्म
 द्वाराणाभेदेक शृङ्गार । प्रत्यहमव विधातस्य । बीरध्यानि च दयात्ताम
 वादावि । विन्दुप्रदेशार्थो नाटकोपावति च विधान्ती । इत्यर्थे समवकार ।

अथ बीधी —

धीधी तु वंशिधीकृता सभ्यङ्गाङ्गुस्तु भाण्यम् ॥ ६८ ॥

रस सूच्यस्तु शृङ्गार स्पृशेदपि रसात्तरम् ।
युक्ता प्रस्तावनाख्यातेरङ्गैश्चात्यजादिभिः ॥ ६९ ॥
एव धीवी निघातव्या ह्येवपात्रप्रयोजिता ।

वीधावद्विधीमागोंऽज्ञाना पद्धिवा भाणवन्काया । विद्येयस्तु रस शृङ्गारोऽ
रिपूणन्नाद्भूयसा सूत्र्य । रसात्तराण्यपि साक स्वगनीयानि । कैशिकी इ
रसाचित्तादवति । शेष स्पष्टम् ।

त्याङ् —

उत्सृष्टिकाङ्के प्रख्यात वृत्त बुद्ध्या प्रपञ्चयेत् ॥ ७० ॥
रसस्तु कष्टेण स्थायी नेतार प्राट्टिता नरा ।
भाणयत्सप्रिवृत्त्यङ्गैर्युक्त स्त्रीपरिदेवित ॥ ७१ ॥
धाचा युद्ध निघातन्य तथा जयपराजयौ ।

उत्सृष्टिकाङ्क इति नाटकात्प्रगताङ्कव्यवच्छेदायम् । शेष प्रतीतमिति ।
अपहामृग —

मिथ्रमीहामृगे वृत्त चतुरङ्क त्रिसधिमत् ॥ ७२ ॥
नरदिव्यावनियमाप्रायकप्रतिनायकौ ।
ख्यातौ धीरोद्धतावत्यो त्रिपर्यामाद्युक्तवृत् ॥ ७३ ॥
दिव्यस्त्रियमनिच्छतीमपहारादिनेच्छत ।
शृङ्गाराभाममप्यस्य किञ्चित्किञ्चिद्प्रदरायेत् ॥ ७४ ॥
सरम्भ परमानीय युद्ध व्यानाग्निधारयेत् ।
वधप्रामस्य कुर्वन्ति वध नय महात्मन ॥ ७५ ॥

मृगवच्छब्दा नायिका नायकाश्चिन्मिप्रादत इतीहामृग । ख्याताख्यात
वस्तुन प्रतिनायको त्रिपर्यामात्त्रिययज्ञानात्तुच्छकारी त्रिषेव । स्पष्टमयम् ।

इत्थं त्रितित्य दशरूपकप्रममाग
मागकय वस्तु परिभाष्य कथिप्रथधान् ।
कुपादयलयदत्तगतिमि प्रथय
याकयत्दारमधुर म्पुत्रमदगृभ ॥ ७६ ॥

स्पष्टम् ॥

इत धीविष्णुमनाधनिकस्य इता दशरूपकावलाक ह्यकच्छेप
प्रधाना नाम तृतीय प्रधान ममात् ।

'उब्रम्भाननमुत्तुचतट लोडप्रमदूलन
 खेदात्म अपिताङ्गयष्टिविगलद्रीड सरोमात्रया ।
 धय कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापारिता सस्पृह
 सुग्धे दुग्धमहात्किनपत्लप्रख्या कणाक्षुष्ठा ॥'

इत्यादि यथारसमुदाहरिष्याम ।

हेतुकार्यात्मनो सिद्धिस्तयो सब्यवहारत ॥ ३ ॥

तयोवभाषानुभावयोर्लौकिकस्य प्रति हेतुकायभूतयो सब्यवहारादेव सिद्धि
 त्वाप्त पृथग्लक्षणमुपयुज्यते । तदुक्तम्— विभाषानुभावी लोकसनिद्धौ लोक्या
 ज्ञानुगामिर्नौ लोकस्वभावोपगतत्वाच्च न पृथग्लक्षणमुपयते' इति ।

अथ भाव —

सुखदुःखादिकैर्भावेभाषस्तद्भावभाषनम् ।

अनुकायाधयत्वेनोपनिबन्धमानौ सुखदुःखादिकैर्भावेस्तद्भावस्य भावकच
 तसौ भाषन वासन भाव । तदुक्तम्— अहो हानेन रणेन गन्धेन वा सर्वमे
 तद्भावित वानितम् इति । यत्तु रसाभावयभाव इति, कचेरन्तगत भाव
 भावयभाव इति च, तदभिनयकाव्ययो प्रवतमानस्य भावस्य दस्य प्रवृत्तिवि
 नितकथनम् ।

ते च स्थायिनो व्यभिचारेणवेति वक्ष्यमाणा ।

पृथग्भावा भवत्यथेऽनुभाषत्वेऽपि सात्त्विका ॥ ४ ॥

सत्त्वादेव भ्रमुत्पत्तस्तच्च तद्भावभाषनम् ।

परमतदु स्वहर्षाभिभावनायामत्यन्तानुकूलात् करणत्व मत्त्वम् । यदाह—
 सत्त्व नाम मन प्रभवम् । तत्र समाहितमनस्त्वादुत्पद्यते । एतदेवास्य सत्त्वं
 यत् खिन्न प्रहापतेन चाधुरोमाद्यादयो निरस्यन्ते । तेन सत्त्वेन निवृत्ता
 सात्त्विकान्त एव भाषास्तत् उत्पद्यमानत्वादुत्पद्यमानयोऽपि भाषाभावसमूचना
 मव विचाररूपत्वाच्चानुभाषा इति द्वयमेवम् ।

त च—

स्तम्भप्रलयरोमाञ्चा स्वदो वैचण्यरेपधू ॥ ५ ॥

अश्रुवैष्यमित्यष्टा स्तम्भोऽस्मिन्निष्क्रियाङ्गता ।

प्रत्या नष्टमज्ञतय क्षाया सुयत्तलक्षणा ॥ ६ ॥

यथा—

ववह सजन्वन्ती रोमशिश गतिए ववह ।

विलुडुतु वु वउअ लु वाहोभलीए रणति ॥

१ वपन म् वन्ना रामाञ्चा गात्र वपति ।

विन्दोऽस्मना वन्ना नु वाधुवन्ना रणति ॥

सुदुःखं सामन्ति होईं एते विमुक्ता विभासेन ।

सुदा सुदमती सुभ वेम्पण एवि ण विअइ ॥

अथ अन्विषाणि । नत्र सामान्यलक्षणम्—

विपदादाभिमुत्पद्येन चरन्तो अन्विषारिण ।

भ्यापि युग्मनिगमाः बहुला इव धारिर्था ॥ ७ ॥

यथा धारिर्था तायेव बहुला बहुवन्ति प्रीयन्ते च तदुद्व रताः ।
स्पर्शदिशि शरदकाविभाविरोमाभ्यामाभिमुत्पद्येन चरन्तो वनमाना निव ।
एवो अन्विषारिणे भावा । त च—

निर्घेदम्लानिदाङ्गाधमभृतिजडताहृपदेभ्याम्यत्रिना

इनामेप्यामपगथा स्मृतिमरणमदा सुमनिद्रात्रियोधा ।

घांटापस्सारमोहा समतिरन्गतायेगतवापदिह्या

ध्याप्युमादी विपदो सुव उपल्लुताग्निशदते प्रयथ ॥८॥

तत्र निवेद —

नत्रज्ञानापदाप्यादनिर्घेदं स्यापमाननम् ।

नत्र चिन्ताधुनि भ्यासयेपण्योच्छ्वासदीनता ॥ ९ ॥

तदवज्ञानाविषे । यथा—

प्रसन्नं रिच सङ्कष्टामदुपमत्तं हि दल वन् गिरति विद्विषतां तन विष् ।

सुंश्रानिता प्रणयिनो रिभक्तन हि बर्ष रिगन तनुगतां तनुमिन्त विष् ॥

आपणे यथा—

अथा विपत्तुर्वियामदु स नत्रमुनिर्दुग्ममागणम् ।

आम्बातन म्वा वननपरादा वन मयनविज्जीविताया ॥

। त यथ —

रिगिरजावर्ति यथा गनवता वि बुम्भक्तन वा

स्य प्रमा वा न तनर रान रिमिभुक्ते ।

यथाः शयनर म न यमना रत पम

। यत्र न । । ग नमनाभाव री गवण ॥

इहा वाभ्यामन्वारी निवता यथा—

ग व रता । योः वातक त्रक व त्रान्तुः । विरिगजिनाया ।

नर्त्त रि पुः । । रर र ररमका । ररुमर । ग । ररर । म ॥

त पुः । रि । रमा । वा वमानस्य निर्वनियमुत्त । तत्र रमा । त ।

त न यदमाव रता । ।

मानत्र मनन्वा । तत्र । यव —

कन्य मी व रमा । । र र मा । र । र र ।

व रमा । र । र । र । र । र । र । र । र । र । र ।

र । र । र । र । र । र । र । र । र । र ।

र । र । र । र । र । र । र । र । र । र ।

र । र । र । र । र । र । र । र । र । र ।

अध्याय—

परौत्कर्षाक्षमाख्या गपद्दीर्जन्यमयुजा ।
दोषोत्थययसे भुवुटिमयुमोपेक्षितानि च ॥ १७ ॥

यथै यथा बीरवरिते—

आधाय प्रक्रीडतेऽपि न प्प्राप्ति प्रभो प्रयुज
हुमगादरयिविद्वचरितो युषस्याया वयया ।
उत्कर्षं च परम्य मानयागोर्विद्वयन चारमन
श्रीरज च जगत्प्रतिर्दंगुनो हस चप गृप्यते ॥

दीर्घन्यायथा—

यदि परगुणा न क्षम्यन्ते यत्न गुणात्रने
नदि परय ते निष्ठाभ्याजरल परिमार्जिनुम् ।
धिरमधि न धेष्ठाद्वपप्रगणमनोरधो
निवरकरापाणिष्ठप्रनुदधममेधयि ॥

मयुजा यथामहागणे—

पुराणाद्या गोप्रस्तात्रनचकितोऽह मतगुन
प्रहृत्तो वैल्ल्याकिमरि त्तिक्षितु दवहनष ।
एतु रैगान्याताः वयमपि न तारवरिणो
गता येन व्यष्टि पुनरवयव गव लदगी ॥
ततथागिण्य रपुरद्वरणगण्डत्यल्लवः
मनन्धिया रोपप्रणपरमगाहूद्वगिरा ।
अहो विप्र विभ्रं एतुटमिपि निगदाभुवडव
हया मन्नाभं मे विरगि निद्रितो वामचरण ॥

अध्याय —

अधिरोषापमानाद्व्यमर्षाऽमिनिविष्टता ।
तत्र ह्येदृशिए वरुपनर्जनाताहनाद्य ॥ १८ ॥

यथा बीरवरिते—

आदधित कश्चिदपि पूज्यानां हो व्यपिचमाय ।
न ररव ह्यदिध्यामि ररुमरमहाभम् ॥

यथा वा वैष्णवीहारे—

दुष्मच्छातककटकाभति मया कमीव काम विभ
प्रथा काम विद्वना विदिमना क्कदेऽनुकाण्यदि ।
बेधेऽपिपरदिगतकलदस्तेऽनुरणः रौरव
कटैर्द विवसे मन्धिय व पुरांर्द विदेवणव ॥

‘हर्मनेपितदुत्कटकद्वयप्रसंगेगतरक्षणवृत्तस्फुरदङ्गमत्रा ।
नागाकुटीरद्वहद्वयतुल्यनिघडुदुदप्वनदद्वयप्रसारा गृहीत ॥’

अथ मद् —

द्वयोत्कयो मद्ः पानात्स्वत्दङ्गयचोगति ॥ २१ ॥
निद्रा हासोऽथ ददित ज्येष्ठमभ्याधमादिषु ।

यथा माध—

‘हावहारि दृष्टित वचनानां वाग- दिति विचारविशेषा ।
शक्तिरे शृंगशोरवि क्त्वा कामिनेव तरणेन मदेन ॥

गति ।

अथ गुणम्—

गुण निद्रोऽप्य तत्र श्वासोच्छ्वासक्रियापरम् ॥ २२ ॥

यथा—

एषुी कृष्णकुटीरे क्षेत्रबोले यवातां नवकल्पपलायससरे शोषभाते ।
परिहरति गुणतु शक्तिद्वयमासातुचकल्पमहोष्माबद्धरेणुपार ॥’

अथ निद्रा—

मन समीपेन निद्रा चित्ताभ्यामभ्यादिभिः ।
तत्र सुम्भाङ्गमङ्गाक्षिमीन्नोऽप्यप्रतादयः ॥ २३ ॥

यथा—

निद्राभूमिन्ति ॥ गद्गमचरानि माप्यवैवति न य यानि विर्यवानि ।
अथापि मे शृंगरसो मनुषानि मत्सासायशरानि द्वये विमनि च्चनति ॥

यथा अ माधे—

मदरकमपीय इव निद्रिगततोऽः प्रतिपदगुणदूत केनचिज्ज गृहीति ।
गुदुरगिद्वर्णौ निद्रया दान्यदन्वा दददति निरमगतपुष्पत मे मकुम्भ ॥

अथ विशेष —

विषोषः परिणामादेरत्र सुम्भाक्षिमर्दन ।

यथा माधे—

विदरतिपरिमेदशातित्गुणानां अरममपि दक्षिला पूर्वमथ प्रमुखा ।
अपरिचितगत्रा कुर्वत न विद्यामभिविद्यमुत्रकवापेभमेर तरण्य ।

अथ मीमांसा—

दुहापारादिमिमींसा धाएयोभापलमुषयम् ।
वार्थाहताह्रावणपिषयर्वाधोगुत्वादिभिः ॥ २४ ॥

यथा मरशादे—

वदन्म य इमरति गुणं अन्वितम्
द्वयं य व अट पदरति अन्विति विदन् ॥

उत्पातात्प्रसूताङ्गेऽपहितहितृणे शोकद्वेषानुभाषा
 यद्गर्भमाहुलास्य करिन्मनु भयस्तम्भवस्यापस्तार ॥ २८ ॥

अभिगरो रात्रिदिवानि । तदेतुसावेण । यथा ममव—
 आगच्छामस्तु तस्य बुद्ध बहुरस्य संनिधेऽहं न मे
 धरुं वासो हृषाणीमुपनय धनुषा किं विमङ्गप्रविष्टम् ।
 संरम्भेऽपिदिनात् शिनिष्टति गहनेऽयोयमेव प्रतीच्छ
 'वाद सन्नाभिरष्टे सपि चरित्तां विद्विषामाविरासीत् ॥'

२९ ।

तनुप्राण तनुप्राणं शब्दं शब्दं रथो रथ । २९ २ - २७ २ - १
 इति शुभुविरे विष्णुमुद्रा सुभटोत्थय ॥ ११ प्रथम

यथा वा—

श्रीशार (राजपुत्रात्)

शरणां तत्पुत्रेषु सहसा संतप्य सेकक्रिया
 मेतासापराकन्यका मिदिदमित्वालोक्त्यत्वाहुला ।
 आरोह्युत्पन्नहर्माथ बटवो वाचयमा अप्यमी
 सौ मुच्छसमापयो निजवृषीश्ववोषवाद स्थिता ॥
 वातावेगो यथा—'वाताहत वसनमाहुत्पुत्तरीयम् इत्यादि ।
 वपत्रो यथा—

'दवे कपलासनपवनव्यापृता बहिहेतो
 गेहाद्रेह पलकनिचिन्तं छेदुभि पद्मभीता ।
 नीमिश्रातानविरलजत्रापाणि तिस्रांदिता
 शूर्पच्छप्रस्थगितशिरगो योयित सचरन्ति ॥

उत्पातजो यथा—

पालकपानभुजस्रदुस्समानकलागसंभ्रमावेगेऽत्ता प्रियाया ।
 धयाति वा त्पानु निहुतवापचिह्नमात्रिनारपुत्रकमगितमिदुसादे ॥
 अहितकृतस्वनिष्टदानववणा याम् । तपथोऽत्तरापव—चित्रमाय —
 (मसंभ्रमम्) भगवन् बुल्पन रामभर् परिप्रायता परिप्रायताम् । १२ ३ ३ ३ ३
 ना वति ।) इत्यादि । पुन चित्रमाय —
 मृगस्य परित्यज्य विराय नवकट वजु ।
 नीयत रक्षसानन लक्षणा मुधि संगमम् ॥

राम —

वरागस्याभयवार्थि प्रतिनय म य कथ राक्षसा
 ब्रह्म रेव मुनिविराति मनसयाभव म सभ्रम ।
 माहानावनका यत्रामिति सुदुं उरुदुःखवत्
 न स्यात् न च गतुमाहुत्पुत्तरीयस्य मे निधय ॥
 इत्येतानिष्टप्राप्तिकृतसभ्रम ।

इत्यासिद्धतो यथात्रैव—(प्रविश्य पयाशनासत्रान्ते वानर ।) वानर—
मैहाराज, एदं सु पवणगदणागमनेण पहरिस— इत्यादि देवस्य हिमन्त-
दत्तणस्य विभक्तिदं महुवाम् ।' इति तम् ।

यथा वा वीरचारये—

• एहहि वस रघुन दन पूणचन्द्र चुम्बामि मूयति चिरम्य परिवन तम् ।
आरोप्य वा हार दिवानिशमुद्रगामि वदऽथवा चरणपुच्छरकद्वय वै ॥
वह्नितो यथामदसतके—

विहा हस्तावलप्र प्रसभमभिहतोऽप्याददानोऽनुकान्त
गृह्णन्द्दशेष्वपान्मधरणनिपातता नेतित सभ्रमेण ।
आदित्रन्वोऽवधूतश्रिपुरयुवतिनि साधुनेत्रोपलाभि
कामीवादापराध स ददतु दुरित शामयो व शरामि ॥

यथा वा रत्नावल्याम्—

विरम विरम वर मुद्य धूलकुलव प्रसरयसि निमुर्धरनिपा चक्रवालम् ।
विरहस्तभुवा यो न दग्ग प्रियाया प्रत्यदहनमासा तस्य किं त्व वरोपि ॥
करिजा यथा रघुवरो—

यै च्छिनवाधदुतयुगयशूय भग्नाक्षपवस्तरय क्षणेन ।
रामापरित्राणनिहन्तयोऽ सनातिवत तुमुत्र चकार ॥

कारप्रहय व्यापय उगाथम् । तत्र व्याघ्रशूकरवापराश्रितवा आनगा व्या
स्यता ।

अथ अतक —

तर्को विचार स्पृहाद्दशिसोऽद्भुग्निताथ ।

यथा—

किं नामेन यं तं म मरि यनात्किं कृतं
सुखं त्रुं तु । स्तनित न व म म यमा ।
मध्यतमम विना । तन तुना । तु
म त तातक तने ननुत्त न य त्रुं वा कृतम् ॥

१५३ ।

६ । मु वना नवक त व प्रत्य वदुगउवतम् ।
मय मनेष तुत्र मव व ॥ कृती वि वता ॥

अथ वरिषम्—

रत्नाघातत्रियागुपापयन्त्रिधाद्दविक्रिया ।

१ महात्. ४ अ. ५ व. १० व. ११- १२ ८५ १ देव
दत्तव-इति ५३० १ १

यथा कुमारसंभवे—

एववाग्निं देवर्षीं पापं विपुरपोमुगी ।

लीलामन्त्रैर्वि गणपामास पावेगी ॥

अथ व्याधि —

व्याधय सन्निपाताद्यास्तेषामन्यत्र विस्तरः ॥ २९ ॥

विष्णु मन्त्रे—

अस्मिन्मन्त्रे मन्त्रेण हतं चित्तं शुद्धं चोद्धृष्टं

एतन्मन्त्रेण परिजने तान् सतीष्वहितं ।

अथ च परिनिर्हन्ति मन्त्रिणां च श्रायं परं सिद्धते

विष्णुभ्यो भव विप्रदायजनितं दुःखं विमलं तथा ॥

अथान्तर —

उपदेशकारितो माद् सन्निपातप्रदादिभिः ।

अस्मिन्मन्त्रेस्था रुदिनगीतहासासितादय ॥ ३० ॥

यथा— आ धुराक्षसं विष्टं विष्टं । इ मे प्रियतमामादाय गच्छति

इत्युपक्रमे कथम् ।

नवत्रयं च तान्मन्त्रोऽयं न हतनिशावर

गुरुरनुदिदं ह्युच्यते न तस्य शरासनम् ।

अयमपि पटुभारासारां न बाणपरम्परा

कनकविषयस्त्रिधा विष्णुप्रिया न ममोर्वयी ॥

इत्यादि ।

अथ विषाद —

प्रारब्धकामासिद्ध्यादर्थिणाद् सत्यमस्यय ।

नि श्वासोच्छ्वासहृत्तापस्यहाया चपणादिष्टम् ॥ ३१ ॥

यथा वीरचरिते— हा आगे ताडक किं हि नामतव । अम्बुनि मन्त्रेण

एषाम्ने प्राबाणं यवत ।

न चैव राक्षसगतं ह्यगन्तं प्रतापं प्राभाऽद्भुतं परिभक्षो हि मनुष्यपोताह ।

एष विधत्तं च मया स्वजनम धा द य जहा च । नृणां हि कथं करामि ॥

अथानुबन्धम् —

का गच्छमपमौग्मुफय मन्त्रेण ह्यारतिमन्त्रम् ।

तत्रोच्छ्वासस्यनि श्वासहृत्तापस्यदर्थिभ्रमा ॥ ३२ ॥

यथा कुमारसंभवे—

अ म नमोऽस्तु ते व शोभमानस द । विष्णु मिमितायवासा ।

एतेषु न तसि कभूव रणा । य ताडक । हि यव ॥

धीरोदात्ताद्यप्यस्या रागादिः प्रतिपादक ।
विभाषयति स्यादीन्त्यदत्ते रतिवन्त्ये ॥ ४० ॥

न हि क्वचो यागिन इव ध्यानबधुरा प्याता प्रतिभिर्ये रागादीनामवस्था
सिद्धाद्यवदुर्नियमिति । किं तर्हि सर्वैरुदात्तापारणा खोप्रेहाह्वनप्रियदी
धीरोदात्ताद्यप्यस्या बन्दिदाभयमात्रप्रियस्थो रपति ।

ता एव च परित्यक्तविशेषा रत्नहेतवः ।

एव सीमाविद्यमाना परित्यक्तजनकजनयागिभिरा खीयात्रकविन निमि
कानिष्ठ कुतु । निमर्थ मनुष्यादीवत् इति धेदुष्यते—

मीदृतां मृष्यमर्थयैकदागतां द्विरवारिमिः ॥ ४१ ॥
व्योतराहः स्वदत्ते तच्छब्दोत्पन्नामनुजादिमिः ।

एतदुच्य भवति । मात्र सीरिक्मडासिक्कपाणिभावादीनामुपयोग ।
किं तर्हि प्रतिपादितप्रकारेण सतिक्करनविलक्षणं माव्यरथानम् । यदाह—
अथ माव्यरथा रमृता इति ।

वाच्यार्थभाषमाख्यादो मतवन्त्य न वार्यते ॥ ४२ ॥

मतवोऽपि न । सिकरथेन रसमाभवति । तदानीं भोरदाधेन अयदिना
दरमृतावाच्यार्थभाषनया स्वमादादिवावाव्यरथानारोभापि न वावत ।

कथं न वाच्यार्थभाषादिति विमर्शा आताविति न्युत्पादते—

स्याद्वा वाच्यार्थसंभेदात्तमानन्दस्वगुणद्वयः ।
विकाराविरररथोभाविशेषः एव अनुर्विधः ॥ ४३ ॥
द्वान्तापीरपीभतरवीद्रुपु ममताः नमात् ।
दास्याद्भुतभयोरकथकदणानां न एव हि ॥ ४४ ॥
अतस्तन्नान्यता तेषामत एवायधाराण्यम् ।

वाच्यार्थेन विभाषां संवत्ताप्यवगतैत भावकथनताः संभेदेऽप्येवैत
कलने प्रकृतित्वपरविभागे सति प्रकृतगतानामदोदृति स्यात् । एव न
वाच्यार्थभाषादिति प्रतिभिरतविभाषांवाक्यार्थवैत संभेदेन अनुर्वि
तधुमयो भवति । तदथा—अत्रादे विकारा वीरि विना वीमदी ह्यम
वीरे विभाव इति । तदादेव अनुष्यः दास्याद्भुतभयानकदणाय स्वकथन
इत्यविविधतां न एव कल ता विकाराप्येवता संभेदा । अथ एव—

मजागतिं भवेदप्ये रीद्वय कथ्यो रता ।

वीर्येव द्रुगोर्दलविभक्त्य भवत्यह ह

इति । हे एवमद्वय एव संभेदे वेलादा इति न । न ह्य अत्रकथन एवैव
कथं वाच्यार्थभाषाण्यम् ।

एवम उक्तं च कुत इत्युक्तं इति ।

इत्युक्ताः । इति संभेदेऽप्येव एव एवैव वाच्यार्थभाषाण्यम् । एवम
संभेदेऽपि वाच्यार्थः ॥ ४० ॥ च कुत अत्रादीनामदोदृति प्रकृतित्वेऽप्यु

र्थसमेदादानन्दोद्भव इति । कृष्णादीं तु दुःसात्मकत्वे कपमिवासीं प्रादुष्यात् । तथाहि । तत्र कृष्णात्मककाव्यप्रवणानुष्ठाविभावोऽश्रुपातादयश्च रतिकर्ता मपि प्रादुभवन्ति । न चैतदानन्दात्मकत्वे सति युज्यते । सत्यमेतत् । हिन्दु तादृश एवासावानिदं सुखदुःसात्मको यथा प्रहरणादिषु समोपावस्थायी कुं मितं स्त्रीणामन्यश्च लौकिकात्कृष्णात्काव्यकृष्ण । तथाक्षप्रोत्तरात्तरा रतिकर्ता प्रवृत्तयः । यदि वा लौकिककृष्णवहुं स्वामकत्वमेवेह स्यात्तदा न कवित्तन प्रवर्तते । ततः कारुण्यैकरसाना रामायणादिमहाप्रवचानामुच्छेदे एव मवद श्रुपातादयश्चति वृत्तवर्णनाकणनेन विनिपातितेषु लौकिकवैकृत्यदधनाद्वयप्रसं काणा प्रादुभवन्तो न विदम्बन्ते । तस्माद्रसान्तरवत्कृष्णस्याप्यानन्दात्मकत्वमेव ।

ननु शान्तरसस्यानभिधेयत्वाद्यद्यपि नाव्येऽनुप्रवेशो नाम्नि तथापि सुप्ता तातादिवस्तूना सर्वेषामपि सादप्रतिपाद्यताया विद्यमानत्वान्काव्यविषयत्वं न निवारयते । अतस्त्वदुच्यते—

शमप्रकर्षो निर्वाच्यो मुदितादेस्तदात्मता ॥ ४५ ॥

गान्तो हि यदि तावत्—

न यत्र दुःखं न सुखं न चिन्ता न द्वेषरागौ न च काचिच्छिन्ना ।

रसस्तु शान्तं कथितो मुनिर्द्रुं सर्वेषु भावेषु शमप्रधानं ॥

इत्येव लक्षणं तदा तस्य मोक्षावस्थायामेवात्मन्वरूपापतिलक्षणायां प्रादुर्भावा तस्य च स्वरूपेणानिवचनीयता । तथाहि श्रुतिरपि स एष नेति नति इत्यन्या पोहरूपेणाह । न च तथाभूतस्य शांतरसस्य सहृदया स्वादयितारं सन्त्य तदुपायभूतो मुदितामैत्रीकृष्णोपेक्षादिलक्षणस्य च विकासवित्सारक्षोभविज्ञेय रूपतैवति । तदुत्तयैव शान्तरसास्वादो निरूपितः ।

इदानीं विभावाणिविषयावांतरकाव्यव्यापारप्रदशनपूर्वकं प्रकरणेनोपसहारं प्रतिपाद्यते—

पदार्थरिदुनिर्घेदरोमाञ्चादिस्वरूपके ।

काव्याद्विभावसचायनुमायप्रत्यता गते ॥ ४६ ॥

भावितं स्वदत्ते स्वार्था रस स परिकीर्तितः ।

अस्तिष्यात्स्वरूपाव्यापाराहितविशेषैश्च-शास्त्ररूपनविभावे- प्रमदाप्रवृत्ति भिरालम्बनविभावैर्नर्देदाणिविभावविचारिभाव रोमाञ्चाधुभूक्षेयकटाक्षापैरनुभाव रवांतरव्यापारतया पदार्थाभूतैवाक्यार्थं स्वार्थीभावो विभाविता भावरूपता मानीत स्वदत्तं स रस इति प्राक्प्रकरणं तात्पर्यम् ।

विशयलक्षणा युज्यते—तत्राचार्येण स्वार्थिना रसादीनां श्रुतारादीनां च पृथग्लक्षणानि विभावाणिविनिपादनवर्णितानि । अत्र तु—

लक्षणैक्यं विभावापैक्याद्मेदाद्रसमाययो ॥ ४७ ॥

कियत् इति वाच्यं च ।

तत्र तावच्छुद्धार —

रस्यदेराव गणालयेपमोगादिरेपने ।
प्रमोदात्मा वतिः विद्य नूनोरन्योऽन्यतयोः ।
प्रहृष्यमाणा शृङ्गारो मधुराङ्गविचेष्टिनः ॥ ४८ ॥

हृष्यमुपनिबन्धमान काव्यं शृङ्गारात्पादाय प्रभवतीति । कश्चुरदेशपरदेशम् ।
तत्र देशविभावो बधोत्तरात्मचरिते—

स्वरणि शुनत्र तन्मिन्वर्षते लक्षणेन प्रतिविहितगवयाशुभयोऽप्यहानि ।
स्वरणि चरसतीरी तत्र गोदावरी वा स्वरणि च तनुपामतन्धावधोर्षैर्नमामि ॥
कालविभावो यथा—

द्वारस्तर्कितवचन श्रुतितः तादृगर्षः
पादप्यागी त्वमुपगतस्तम्भमार्गं रमेषु ।
शास्त्राबोर्षैर्दुर्लभिनमः बहिष्कृत्योऽमुष्मि
भावं भावं सुदति विद्ययाऽप्यवन्धः वा एव ॥

यथा च—

‘न्यत्किञ्चनभानुना हसविधेनाऽयम् लक्ष्यशुभर
रिपयो ह्यनम्यलम्बितपरिच्छिन्नविधायं कथा ।
शोयुष्मप्रमुखाः शयेण नतदनिभोऽपि शोपायिता
कान्धापागताश्च वाद्यविधयः शास्त्रकर्मो दर्शिता ॥

कालविभावो यथा कुमारसंभवे—

अतुल वाद्य कुशलाभ्यसोऽहं तद्वन्धप्रय देव तावत्तद्वि ।
पादेन चारुत श्रुत्वासा तावत्तद्विभित्तदुपेन ॥

इत्युपमम्

मधु । विद्य कुशुभवप प्र यय प्रिय लक्ष्मणसंभवेन ।
इत्युपमम् । इति । ४८ ॥

वचनित न यय लक्ष्मण

अहं वासिनः । वा । मधु । ४८ ॥
मधु । ४८ ॥

न विद्ययः अय

मधु । मधु । ४८ ॥
मधु । ४८ ॥
मधु । ४८ ॥

४८ । ४८ । ४८ । ४८ । ४८ । ४८ ।
४८ । ४८ । ४८ । ४८ । ४८ । ४८ ।
४८ । ४८ । ४८ । ४८ । ४८ । ४८ ।

अथ विप्रयोग —

विप्रयोगस्तु विश्लेषो रूढप्रियम्भयोद्विधा ॥ ५७ ॥
मानप्रयासमेदेन मानोऽपि प्रणयेर्ष्ययो ।

प्राप्तयोरप्राप्तिर्विप्रयोग । तस्य द्वा भेदौ—मानः प्रवासश्च । मानविप्र-
गोऽपि द्विविध — प्रणयमान इष्यामानश्चति ।

तत्र प्रणयमान स्यात्कोपायसितयोर्द्वयो ॥ ५८ ॥

प्रमपूरको वशीकार प्रणय । तद्गुह्यो मान प्रणयमान । स च द्वयोना-
यक्योभवति । तत्र नायकस्य ययोत्तररामचरिते—

‘अस्मिन्नेव लतापृष्ठे तममवस्तुभागदत्तेशुण
सा हसै कृतकौतुका चिरमभूद्रोदावरीसैकते ।
आयात्या परिदुर्मनाभितमिव ता वीक्ष्य बद्धस्तया
कातयादरविद्वुद्धलनिमो मुग्ध प्रणामाप्रति ॥’

नायिकाया यथा श्रीवाक्पतिरात्रदेवस्य—

प्रणयकुपिता दृष्ट्वा देवीं ससभ्रमविसित
त्रिभुवनगुरुर्भाला सद्य प्रणामपरोऽभवत् ।
नमितशिरसो गन्नालोके तया चरणाहता-
ववत् भवतस्त्रयसस्यैतद्विलक्षमवस्थितम् ॥’

उभयो प्रणयमानो यथा—

पैणभकुविभाण दोहवि अलिअपमुत्ताण माणइन्ताणम् ।
जिबलणिरुद्धणीसासण्णिणाअण्णाण को मणो ॥’
स्त्रीणामीप्याहृतो मान कोपोऽन्यासङ्घिनि प्रिये ।
श्रुते वानुमिते दृष्टे श्रुतिस्तत्र सखीमुखात् ॥ ५९ ॥
उत्स्वप्रायितभोगाङ्गुगोत्रस्वद्वगकल्पित ।
त्रिधातुमानिको दृष्ट साक्षादिन्द्रियगोचर ॥ ६० ॥

प्यामान पुन स्त्रीणामव नायिकातरसङ्घिनि स्वकाते उपलभे सस्य
यामह भुतो वानुमिता द्यो वा स्यात् । तत्र भवण सखीवचनात्तस्या विश्वा
स्यत्वात् । यथा ममव—

सुभ्रु त्व नवनीतकल्पहृदया केनापि दुर्मन्त्रिणा
मिभ्यव प्रियकारिणा मधुमुखेनास्मासु चण्णीकृता ।
किं रवनद्रिमृग क्षण प्रणयिनामणाक्षि कस्ये हित
किं धात्रीतनया वय किमु तस्या किं वा किमस्मसुहृत् ॥’

१ ‘कोपावशिष्ट शत्रु पाठ

२ प्रणयकुपितको योरभ्यलीकप्रमुत्तयोमानवतो ।

अङ्गनिकरुनिश्वाससङ्घणवो को मण ॥ इति च्यावा

੧੦੧. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੧. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੨. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੩. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੪. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੫. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੬. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੭. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੮. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੯. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੧੦. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੧੧. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੧੨. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੧੩. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੧੪. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੧੫. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੧੬. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੧੭. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੧੮. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੧੯. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੨੦. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੨੧. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੨੨. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੨੩. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੨੪. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੨੫. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੨੬. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੨੭. ਚੌਥਾ ਭਾਗ
੨੮. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੨੯. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੩੦. ਚੌਥਾ ਭਾਗ

੧੦੬

अथ हिन्दु धर्मस्य प्रथमः प्रश्नः
१। धर्मस्य अर्थः कः ?
२। धर्मस्य उद्देशः कः ?

— १। धर्मः अर्थः कः ?

— २। धर्मस्य उद्देशः कः ?

३। धर्मस्य अर्थः कः ?

४। धर्मस्य उद्देशः कः ?

५। धर्मस्य अर्थः कः ?

६। धर्मस्य उद्देशः कः ?

७। धर्मस्य अर्थः कः ?

८। धर्मस्य उद्देशः कः ?

९। धर्मस्य अर्थः कः ?

१०। धर्मस्य उद्देशः कः ?

११। धर्मस्य अर्थः कः ?

१२। धर्मस्य उद्देशः कः ?

१३। धर्मस्य अर्थः कः ?

१४। धर्मस्य उद्देशः कः ?

१५। धर्मस्य अर्थः कः ?

१६। धर्मस्य उद्देशः कः ?

१

१०८

१७। धर्मस्य अर्थः कः ?

१८। धर्मस्य उद्देशः कः ?

१९। धर्मस्य अर्थः कः ?

२०। धर्मस्य उद्देशः कः ?

२

१

अथवा । 'प्रिये, छिमेतर ।

निनिश्रेणु शक्यो न मुगमिति वा दु समिति वा
प्रमाहो निशा वा किमु विरविषय किमु मद ।
तत्र स्वर्धे स्वर्धे मम हि परिमूनेदियगणे
विकार कोऽन्यतत्रपति च एत व कुण्ठे ॥'

यथा च ममव—

'ठावन्वामृतवर्षिणि प्रनिशित वृष्णागदस्यामथे
वपन्नामित्र त पयोधरभरे तवत्रि द्योत्रथे ।
नासावशमनोऽकृतकतनुभूप्रगर्भोऽग्न
सुपधोन्विलक महेलमलकैश्चरिवार्णयते ॥'
चेष्टास्तत्र प्रयतन्ते लीलाया दश योपिताम् ।
दाक्षिण्यमादयप्रेम्णामनुरूपा प्रिय प्रति ॥ ७० ॥

ताथ सोऽहवयो नायकप्रकाश दर्शिता ।

रमयेद्याट्टुहृत्का त कलात्रीडाणिमिश्च ताम् ।
न ग्राम्यमाचरेत्किंचिन्नमैन्नशकर न च ॥ ७१ ॥

ग्राम्य समोगो रत्रे निपिदोऽपि काव्येऽपि न कतव्य इति पुनर्निषिष्यते ।

यथा रत्नावल्याम्—

सृष्टस्तवैष दयित स्मरपूजाव्यापृतेन हस्तन ।
उद्भिन्नापरच्युतनरकिमल्य इव लव्यतऽगाह ॥

इत्यादि । नायकनायिकाकाशकृतिनाटकनाटिकाटक्षणापुञ्ज कविपरम्परा
वगत स्वयमाबिन्वसभावनानुगुम्पनाप्रभिन चानुसदधान सुकवि श्यार
मुपनिबन्नायात् ।

अथ वार —

वीर प्रतापरिनयाभ्यवसायसत्त्व
मोहानिपादनयविस्मयविश्रमाद्ये ।
उसाहमू स च दयारणदानयोगा
त्रेधा विलास मतिगवधृतिप्रहया ॥ ७२ ॥

प्रतापवन्ध्याणिभार्वभावत कल्यायुद्धदानावरनुभाविता गवधृतिप्रहया
मपस्मृतिमात्रवितकप्रशान्तभभावत उसाह स्थायी स्वदते भावकमनावि
स्तारानदाय प्रभवन्त्यथ वीर । तत्र दयावारा यथा नागानदे जामूल
वाहनस्य । युद्धवीर्य वीरचारत रामस्य । दानवार परगुणमवतिप्रवृत्तीनाम् ।
त्याम सप्तममुद्रमुद्रतमहीनिम्ब्यात्रदानावधि इति ।

खवप्रथिविमुक्तसंधि विकसदस्य सुगुत्कालुभ
निदशाभिसर्गात्रुष्टमलङ्कृतागम्भारसामध्वनि ।

दशरूपकादौके प्रमाणत्वेन समुपन्यस्ताना
ग्रन्थानां ग्रन्थकाराणां च नामानि ।

—

अमरदातकम्—१५ ४५, ४६ ४७, ४९ ५० ५६ ५९ ८१ ८५
८८ १ ४

उत्तरचरितम् (उत्तररामचरितं वा)—२१ ३२, ६५ ६७ ८ ८३ ८६
९९ १०२ १०५

उदात्तरायणम्—१० ६३ ७ ८१ ८७

कपूरमञ्जरी—६६

वादन्यरी—१०५

कामसूत्रम्—१०१

वाच्यनिणय—९५

विराटम्—८६

कुमारसम्पत्—५२ ५४ ८६ ८९ ९३, ९९ १ १ १ ८

छान्दितरामम्—२७ ६६ ६८

घनिक (शवलोकनम्)—३९ ४३ ४२ ४३ ४५ ५२, ५३ ५४ ५५
५६ ५८ ७८ ८६ ८७ १ २ १०२ १ ६ १०७

नागानन्दम्—३३ ४ ४२ ४७ ५७ १ ६

पद्मगुप्त—

पाण्डवानन्दम्—

प्रियदादाका (प्रियं न वा)— ६९

बृहत्कथा (पञ्चांगनमिता)—

भट्टराज—

भरतमुनि—

भर्तृहरि—

भर्तृहरिचरितम्— ८१

भयभूति—

महाभारतम्—

माधवम्— ८ १

मागधीमाधवम्— ६ ८८ १ ६

१ १

मागधीवाग्निप्रश्नम्— ८ ५९ १

मुद्र—

महाकाव्यम्— (३३ सूत्रम्)—३३ ६

मृच्छकटिका—२४, ३७, ४८ ७२

मेघदूतम्—१०५

रघु (एकशो वा)—३५, ८८ १०१

रत्नावली—४, ५ ६, ७ ८ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६, १७,
१८ १९, २०, २१ २२ २३, २४, २५ २६ २७ २८ २९
३० ३१ ४७ ५८ ६१, ६२ ६४, ६७ ८० ८१
१०६ १०९

रामाभ्युदयम्—२४

रामायणम्—४, ३३ ४० ६० ७ ९७

रुद्र —१०३

वाक्पतिराजदेव —१०२

विश्वटनितम्या—९०

विश्वमोघशी—६५ ६६ १ ७

विद्वशालमशिका—१ १

वीरचरितम्—८ ३२ ३५ ४१, ४२ ५९ ६० ७०, ८० ८३, ८३
८४ ८५ ८८, ८९ १०७ १ ८

वेणीसहारम्—५ ८ ९, १, ११ १२ १३ १९, २०, २१ २२
२३, २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ६४ ८३ १०८

शाकुन्तलम्—५२ ५३ ६३ ६९ १०१

षट्सहस्रीटम्—७७

हनुमन्नाटकम्—३९

दशरूपकाप्रलोकोदाहृतश्लोकानां मातृकार्ण-
क्रमेणानुक्रमणी ।

श्लोका ।

कृपिनाम प्रथमान वा ।

घेणीसहारे

२४ ।

[अमरदासके]

२१

८९

मालतीमाधवे

९१

घेणीसहारे

५४

[उत्तररामचरिते]

२५

शाकुन्तले

२९

मम (धनिकस्य)

५२

[मालतीमाधवे]

४१

त्रिवटनितम्बाया

९१

घेणीसहारे

०

घेणीसहारे

११

मम (धनिकस्य)

२५

५८ १ ४

मम (धनिकस्य)

५४

४५

कुमारसभये

७७

११

वीरचरित

६८

उत्तररामचरिते

८२

कुमारसभये

८

शाकुन्तले

९९

कुमारसभये

११

[गायधनस्य]

८

रत्नाययाम्

९

उत्तररामचरिते

[विनमाधयाम्]

मम (धनिकस्य)

रत्नाययाम्

कुमारसभये

अवृषणमति काम जीव्यात्
अच्छिन्न नयनाम्बु
अण्डदुग्धमहेतिअ
अग्रान्तरे विमपि वामिभ
अद्व द्वि न पिण्डजयमह
अत सुखदु खयोरनु
अनाप्रात पुण्य द्विखल्य
अथ स्वरपि संयतप्र
अथ कपितमत्रल
अभ्यामु तावदुपम
अभ्याभ्यास्पालभिप्रद्विप
अभियाणि करोत्येव
अभिव्यचार्णीक शकल
अभ्युद्वेते घण्डिनि
अभ्युप्रतलनमुरोनयने
अयमुत्पति चान्ध
अयि नायतनथ जीवगी
आच मन्नि विनाय
आधय प्रकटावृत्तपि
अमरगन्तितमुरान्यप्य
अ परानमा इत्यप्र
अम १ । क्षत्रपारप्र
अतु इय इमभाय ११६
न इमनायपयमना
अम १ । १ । मलाभाति
आम्भप्रव तादृह
अम १ । १ । ३ ।
अम १ । १ । ३ । ३ ।
आताम्रत न न । मि
आमानमा १३१ न

श्लोका ।	कविनाम प्रथनाम वा ।	श्लो ।
जाट्टिप्रगराप्रियस्य	अमरशतके	८९
आनन्दाय च निम्नयाय	वीरचरिते	५८
जाप्रप्रोतवृहत्कपाल	वीरचरिते	१०३
आयस्या कल्ह पुरैव	[अमरशतके]	८
आयाते दयिते मह	[अमरशतके]	८१
आलापाभूमिभामो		८४
आगस्रमहपाण्डुष्टवरो	वेणीसहारे	१०
आश्लिष्टभूमि रगितार	माघ -	८६
आसादितप्रकटनिमल		६८ ५
आहृतम्यामिषेकाय		३७ ४०
इन्दीवरेण नयन		१०३
इय गेह लम्भारियममृत	उत्तरचरिते	६७
इय सा लोलाक्षी त्रिभु		१
उचित प्रणयो वर विहन्तु	[मालविकाग्निमित्रे]	१९
उच्छ्वसमण्डलप्रातरेण	मम (धनिदस्य)	४३
उज्जम्भाननमुत्सव	मम (धनिदस्य)	७८
उत्कृत्योरकृत्य कृति	मालतीमाधवे	१०७
उत्कृत्योरकृत्य गभानपि	वीरचरिते	८२
उत्ताभ्राडकोत्पातदक्षणे	वीरचरिते	४१
उत्तिष्ठ दूति यामो यामो		४९
उत्पत्तिजमदश्रित स	वीरचरिते	७
उत्पन्न वा मलिनवसने	मेघदूते	१ ५
उद्दामारफ्लिका विपाण्डुर	[रत्नावल्याम्]	८
उन्मालद्वन्द्वदुदीप्ति		३
उरसि निहितस्तारो हार	अमरशतके	५०
एकत्रासनसुस्थिति	अमरशतके	८
एक ५ नानमीलना		१
एकेना वा प्रवितत	[चन्द्रकस्य]	१
एकता दभद् पिआ		१
एता पश्य पुर स्थली		६१
एते वयममी दारा	[कुमारसभने]	६०
एनवारिनि देवर्षी	[कुमारसभने]	८९
एवमात्रि निशृङ्खितसाध्व	कुमारसभने	८१
एवहि वत्स रघुनन्दन	वीरचरिते	८८
आत्सुनयेन कृततरा	[रत्नावल्याम्]	६३

श्लोक ।	हीनाय भाष्यनाम वा ।	पृ।
विरागीरिभेदवत्	माये	५९
कृष्णोत्पत्तौ तस्य	वेगीर्णहारे	११
व्यापी इतिवन्तो ते	मात्सीमाधये	९९
इति विवेकमय	मम (११५५)	५९
इत्येतेष्वेते कृते	वेगीर्णहारे	११
व्याप्ये इत्येतत् प्रथम		१६
हीनोत्पत्तौ इति मय	उदाहरणधये	१०
इति विवेकमय म कृता	वेगीर्णहारे	११
मय इत्येतत् प्रथम	मात्सीमाधये	९
वैदिक (१५५५)	[मात्सीमाधये]	१९
व हीन वेगीर्णहारे	कुमारर्णधये	११
व विवेक मय ते वेध	मम (११५५)	५९
व इति विवेकमय	मात्सीमाधये	१०
मय इत्येतत् प्रथम	अमरशतक	५९
मय इत्येतत् प्रथम	मम (११५५)	५९
मय इत्येतत् प्रथम	[माय]	६
मय इत्येतत् प्रथम		५९
मय इत्येतत् प्रथम	शाकुन्तले	९१
मय इत्येतत् प्रथम	मम (११५५)	५९
मय इत्येतत् प्रथम	मम (११५५)	५९
मय इत्येतत् प्रथम	कुमारर्णधये	५९
मय इत्येतत् प्रथम	[मात्सीमाधये]	५९
मय इत्येतत् प्रथम	उदाहरणधये	६१
मय इत्येतत् प्रथम	[मात्सीमाधये]	१०१६
मय इत्येतत् प्रथम	वेगीर्णहारे	११
मय इत्येतत् प्रथम	मम (११५५)	५९
मय इत्येतत् प्रथम	कुमारर्णधये	५९
मय इत्येतत् प्रथम		६
मय इत्येतत् प्रथम	वैदिक (१५५५)	५९
मय इत्येतत् प्रथम	वेगीर्णहारे	११
मय इत्येतत् प्रथम	मम (११५५)	५९
मय इत्येतत् प्रथम	वेगीर्णहारे (१)	१६
मय इत्येतत् प्रथम		६
मय इत्येतत् प्रथम	उदाहरणधये	१०
मय इत्येतत् प्रथम	वेगीर्णहारे	११

श्लोका ।

दाक्षिण्य नाम विम्बोष्ठि
 णिभद सु बुद्धिभाए
 वीपास धारदिदुक्कान्ति
 दु शासनस्य हृदयसततता
 दुग्द्वजणापुराओ लम्बा
 वृत्तावीयो धरणीपराभ
 रष्टि हे प्रतिबन्धिनि
 रष्टि गात्रगतां विभक्ति
 रष्टिरनुणीष्टाजगत्रय
 रष्ट्रकासनसंस्थिते दिय
 देभा पविभ मिभतसु
 दवे वर्षत्यगनपवन
 दन्वा मद्रचनायथाभ्युप
 दारतरिता धौष
 दोद्वन्नाधितचन्द्रोखर
 हृदयन्ति म विरारमुम
 द्वीपात्रयस्यादधि
 पिग्निपत्राकजिन
 भृतायुधो वाबदह
 न गल्ल वयममुभ्य
 न च मन्त्रवाप्यति य ग
 न जान मजुष न
 न रय रक्षापत न गि न
 न पत्त रतिव
 न म ग लक्ष र इ ।
 रन र म
 रन
 व म
 र

वपिनाम प्रथनाम वा ।	४४ ।
मात्रिकाग्निमित्र	५
[गाधामत्तगत्याम्]	५३
मात्रिकाग्निमित्र	१०
धर्णीसंहारे	११
रक्षापल्याम्	१३
धीरचरिते	८०
[विज्ञवायाः]	४०
[उक्तग्रामचरिते]	४३ ५१
अमरनातवे	४१
	४० ५९
	५३
रक्षापल्याम्	८७
अमरनातवे	९६
	१५
	१९
धेणीसंहारे	१५ ६७
रक्षापल्याम्	७६ ९४
[हनुमत्प्राटवे]	७९
धर्णीसंहारे	१९
माघ	४०
[माघ]	५
[अमरनातवे]	
धीरचरिते	
[विज्ञवावद्याम्]	
[माघ]	
रक्षापल्याम्	
[अमरनातवे]	
[माघ]	
[विज्ञवा]	
रक्षापल्याम्	
धर्णीसंहारे	
रक्षापल्याम्	

निजरी व
 नि च न ८६
 निजरी म १
 निजरी म १
 निजरी म १
 निजरी म १

श्लोक ।

कविनाम प्रथमानाम वा ।

मिश्रो मांशनिषेवण
 शुष्कं च मदा तिर्य
 भूमा शिरसा शरीरं
 भूय परिभवन्नान्नि
 भूयो भूय सविधनगरी
 भ्रमः सदगोदूता
 मरणात्परिपूत गोय
 मग्ना पश्यन्त्या एवा
 मत्तनां कुमुनरयेन
 मममि कारवदान समरे
 मधु श्लेष कुमुनकण्ठे
 मप्यार समय ररत्र प्रम
 मनोजाडिरनाधीना
 म्ब्यायस्त्वाणशम्भ प्रज
 दु एहि कि निशालभ

वर्णीसहारे
 वर्णीसहारे
 मालतीमाधवे
 [रत्नायल्याम्]
 मृष्टकटिकायाम्
 रत्नायल्याम्
 विश्रमापद्याम्(?)
 वर्णीसहारे
 कुमारसमये

५४ ।
 १ ८
 १८
 ०८
 १
 ५३
 ०५ ३०
 ०४
 ६६
 ८
 ९

-- विश्रमोधस्याम्
 वर्णीसहारे

५७
 ६५
 ८

--
 [भवहरिसातक]
 पीरपरितं

५५
 १
 ८६

माध
 उन्नात्तराधव

१ ४

गाकु-त-
 [कुमुनगात्रक]
 वर्णीसहारे
 [महा-द्रव्य]
 पीरचरित
 मा-त्रिका-शामश
 मा-त्रामाधव

१

रत्नायल्याम्
 रत्नायल्याम्
 मालतीमाधव
 वर्णीसहारे

मा शर्ममुद्रह कपोल
 मात क हृदय निधाय
 मासदसु गाय विचाय
 सुानरयमथ वीरस्वांग
 सुदजग नात्र ज
 सुद- गत मवा
 ज- १ २
 ग- २ १
 १ ३
 म- १ ३ ४ ५ ६
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

कोट ।	द्वितीय प्रपत्रम क ।	पै।
वे बरगो निरहर	[महानाटकान्]	११
वेनव सुगती नाम	उत्तिरामे	११
वे बरगो न दुदि		०५
वेनवद्वय नामे	मृत्कथायाम्	११
रथो बर न भूः विपु	वेर्गीमहादे	११
रथ बरगो विविदा	कथूमत्रयाम्	११
रथो विपुः कथमपि	मम (परीक्ष्य)	०५
रथो विपुः विपुः		०
रथ विपुः विपुः	रथायत्रयाम्	११ ६१
रथ रथ मन्विरथ	वीर्यरिने	१५
रथो मृः विपुः कथन	उदात्तरायवे	६१
रथो विपुः विपुः	मम (परीक्ष्य)	१ ०
रथो विपुः विपुः	[कमलायुधम्]	६५
रथो विपुः विपुः		११
रथो विपुः विपुः	वेर्गीमहादे	११ १०६
रथो विपुः विपुः	अमरशतके	१५
रथो विपुः विपुः		१ ०
रथो विपुः विपुः		१०
रथो विपुः विपुः	मम (११६५)	६१
रथो विपुः विपुः	मम (५१६५)	१ ६
रथो विपुः विपुः	मात्तरीमायवे	६६
रथो विपुः विपुः	माय	०
रथो विपुः विपुः	उदात्तरायवे	६६
रथो विपुः विपुः	मन्विरथ	६१
रथो विपुः विपुः		६६
रथो विपुः विपुः		६०
रथो विपुः विपुः	इत्यत्रयाम्	६१ १०६
रथो विपुः विपुः	रथायत्रयाम्	६६
रथो विपुः विपुः	इत्यत्रयाम्	११
रथो विपुः विपुः	कमलायुधम्	१
रथो विपुः विपुः	मन्विरथ	६
रथो विपुः विपुः		६१
रथो विपुः विपुः	इत्यत्रयाम्	६१
रथो विपुः विपुः	मन्विरथ	६
रथो विपुः विपुः		०

श्लोका ।	वर्णनाम प्र यनाम वा ।	पृष्ठे ।
अथिद्वयप्रमथातुना	[नागागण्डे]	१९
व्याहृता प्रतिषेधो न	[बुभारखभवे]	४४ १०९
शटोन्मयसा बाधीमयि	[अमरगणतव]	१९
शस्त्रप्रयोगसुरलीकलदे	पीरचरित	५९
शस्त्रभलसमुत्पन्न		१ ९
शाश्वतु निष्ठा गहजध	मालतीमाधवे	५
शिखामुने स्य दन एव	नागागण्ड	१७ ४२
शीर्षाभुम्भुमावने लव	बलायल्याम	१८
शोक शीर्षभवनस्यि ३	वेणीगन्दारे	१५
शीरेषा पणिरप्यस्या	बलायल्याम	१५
शीर्षे नीयुज बनि	बलायल्याम्	१४
शुक्लाप्येगीविरि	बुभारखभवे	५१
शुक्लायानं बद्धि कात्	मम (भनिकस्य)	५५
शुभ्याद्योपतनुं शुभ्रम		१९
शकलरिपुत्रवासा मत्र	वेणीगन्दारे	११ १७
शक्ति स विक्रितो धीना		४९
शक्य ज्ञानद दुर्गु सरि	[शाधासमाल्याम्]	५१
शरिष्ठमकभद्रुन	रघुयना	८८
शततमनिवृत्तमात्रा		६९
शयिष्ठमगिर श्वभ	उदात्तराधवे	८१
शत शक्यरितोन्म		६९
शभभद्र करिगतया	मम (भनिकस्य)	५६
शमाकडा प्रीति प्रणय	बलायल्याम्	१८
शप्रभेऽवधिवातरे		८४
शरिजमपुत्रिद्ध रीव	दाबुत्तल	५३
शस्याम रिशकालवा वि	मम (भनिकस्य)	५५
शक्याः शपथ शिवन	बलायल्याम्	१३
शदध्यागण शक मधव	वेणीगन्दारे	११
शहगा विदधीन न	शिरासे	६
शास्त्रेण चिम मुरे	[शाधासमाल्याम्]	५८
शुभाकण्डम दपवन	विष्णुगणभद्रिकायाम्	१ १
शुभु त्वं नवनीलकण्ठ	मम (भनिकस्य)	१ ९
शक्य रश्मिमुकुटं		४७
श न वा शोच्य लम्बना		१ १
शिरि नदिकरि २१	मालतीमाधवे	

श्लोक ।	कविनाम मन्थनाय वा ।	पृष्ठे ।
काला सिद्धी कुण्डेभ्यः		४
सुखं च ददति	रत्नायन्याम्	१०१
सुखं सुखं सुखं सुखं	विराट्-विरिते	१५७१
सुखं सुखं सुखं सुखं	मम (धनिष्ण)	१५
सुखं सुखं सुखं सुखं	[अमरशातके]	४४
सुखं सुखं सुखं सुखं	उत्तररामपरिते	१९
सुखं सुखं सुखं सुखं	मम (धनिष्ण)	१०१
सुखं सुखं सुखं सुखं		१ ९
सुखं सुखं सुखं सुखं	[शाकुन्त्या]	१६
सुखं सुखं सुखं सुखं		४५
सुखं सुखं सुखं सुखं	[विश्वामर्श्याम्]	१६
सुखं सुखं सुखं सुखं	वृषभार्श्याम्	५१
सुखं सुखं सुखं सुखं	रत्नायन्याम्	११
सुखं सुखं सुखं सुखं		४१
सुखं सुखं सुखं सुखं	साध	६५
सुखं सुखं सुखं सुखं	वीर्यायाम्	६९
सुखं सुखं सुखं सुखं	वीर्यायाम्	६०
सुखं सुखं सुखं सुखं	[सा राम शाप्याम् ।	१ ६
सुखं सुखं सुखं सुखं	रत्नायन्याम्	६

